

HAAKON

Historisk tidsskrift for Eidsberg historielag

Nr. 1 – 2021 – Årgang 14

**Haakon IV Haakonsson (1204–1263),
født på Folkenborg i Eidsberg,
var Norges konge i perioden 1217–1263.**

**Han var sønn av Haakon Sverresson og Inga fra Varteig,
og ble valgt til konge av birkebeinerne i 1217.**

**I løpet av Haakons regjeringstid ble det slutt
på borgerkrigene. Det siste opprøret ble ledet
av Haakons svigerfar, hertug Skule, som ble drept i 1240.**

**I 1247 ble Haakon kronet av kardinal Vilhelm av Sabina
i Bjørgvin, og siste halvpart av Haakons regjeringstid var en
tid med fred og konsolidering av kongedømmet.**

**Haakonshallen i Bergen er et synlig symbol
på denne regjeringsperioden.**

Innhold i dette heftet:

Erling Mustorp utnevnt til nytt æresmedlem i Eidsberg historielag.....	2	Mysens pionérindustrier ble basert på kraft fra elva Kraftstasjonenes vekst og fall	46
Folkenborg museum – En arena for mathistorie og bærekraftig matkunnskap.....	3	Smug og tversoverveier i Mysen. En viktig del av småbyens identitet.....	57
Småglimt fra museet.....	6	Rugevillaen.....	67
Vi fortsetter arbeidet med gårds- og slektshistorien for Eidsberg	10	Lillebyveien – På gjengrodde stier	68
Bussholdeplassene i Mysen	13	Fra Kløntorp og Lundsrud til Easton i Wisconsin	80
Erik Wågen (1920–2007).....	14	Karl Døbelin og Waltraut Stock- meyer på Nordre Sletner. En beretning om bio-dynamisk jordbruk i Eidsberg.....	95
Isbingene. Før kjøleskapenes tid.....	18	Brev fra Enerhaugen.....	110
Lærer Fure på Folkenborg skole.....	21	Ulven og saueskinnet på Borgås.....	112
Bakere på Mysen gjennom tidene	24	Bryllup på Mysen nyttårsaften 1917	115
Stigen Uldvarefabrik.....	34		
Trollullfabrikken A/S	39		
Brannstasjonen av 1947.....	43		
Et overraskende brev.....	44		

Erling Mustorp utnevnt til æresmedlem i Eidsberg historielag

Av Dag Mysen

På årsmøtet i Eidsberg historielag 17. juni i år (2021) ble Erling Mustorp endelig og fortjent utnevnt til æresmedlem i vårt historielag.

Erling har fulgt Folkenborg museum tett på under hele museets 86-årige historie. Han var fire år da museet ble grunnlagt og Guthu-stua som den første tilførte bygningen ved siden av Haga-stua som allerede lå der, ble flyttet til museet. Han husker det som om det var i dag.

Erling kan fortelle detaljer fra utviklingen av museet år for år, tidsepoke for tidsepoke. Hele denne tiden har han vært dedikert til museets drift, vekst og utvikling. Hvor mange dugnadstimer han har lagt ned der i årenes løp er det ingen som lenger kan regne ut. De er bokstavelig talt utallige. 90 år gammel er han fremdeles med i dugnadsgjengen.

Trenger hukommelsen hans påfyll, sitter han på opptegnelser og dagbøker om gårdens drift og om hendelser på museet i flere bind. Han er en historiekilde for oss som dokumenterer bygdas liv i forskjellige tidsepoker som aldri synes å bli tom.

Erling har også samlet og laget i stand et eget gårdsmuseum med en tilnærmet komplett samling gjenstander som forteller om utviklingen i gårdsdrifta og dagliglivet fra tidlig 1800-tall og til nyere tid. Gjenstandene er fotografert og

katalogisert av Øivind Larsen.

Vi er stolte og takknemlige over å ha en slik unik historieforteller og formidler i vår midte, og slik en entusiast og pådriver for museet vårt. Vi gratulerer!

Folkenborg museum

En arena for mathistorie og bærekraftig matkunnskap

Av Erik Tresselt

Folkenborg museum er en kulturarvsarena med et stort potensial, men den har også et sterkt behov for revitalisering. Østfoldmuseene satser nå på mat som bærende idé på Folkenborg, og dersom alle krefter i den nye storkommunen går sammen om å utvikle museet, kan Indre Østfold få en turistattraksjon det ikke finnes maken til i Norge.

Jeg vil med dette slå et slag for Folkenborg museum, det folkekjære bygdetunet som har vært det viktigste samlingsstedet i Eidsberg siden 1936, og før det et bygdesentrum i århundrer. Det er dermed ikke tilfeldig at Inga fra Varteig søkte ly på gården, der hun vinteren 1204 fødte Norges kommende konge Håkon Håkonsen! Gitt den stolte historien og de lange tradisjonene skulle man tro at det sydet av liv på Folkenborg, men med unntak av nødvendig bygningsvedlikehold og skjøtsel av uteområdene, har det knapt vært publikumsrettet aktivitet her siden pandemien startet. Sant å si hadde det gamle samlingsstedet vært en skygge av seg selv i mange år før det.

Kanskje lyder det paradoksalt, men en viktig forklaring på den dalende interessen er nok Folkenborgs ensidige orientering mot lokalmiljøet. Dette ga mening all den tid museet var drevet av frivillige med hjemstavnsfølelsen som

drivkraft. Men med profesjonaliseringen av museet som kom med innlemmelsen i Østfoldmuseet (senere Østfoldmuseene) i 2006, ble museets ansatte forpliktet til å heve blikket og levere på flere områder. Dermed mistet museet litt av kontakten med grasrota, samtidig som bygdetunsformatet og små ressurser gjorde Folkenborg lite egnet til å nå bredere ut. I tillegg har nok en generell økning i kulturtilbud og nye livsstils- og reisevaner bidratt til nedgangen i besøkstallet de siste 10–15 år.

Krevende drift

Økonomisk er det harde tider for Folkenborg museum. Vi er få ansatte, har dyre alarmsystemer, mange hus og gjenstander som trenger mye vedlikehold, samt et stort uteområde som krever kontinuerlig stell. Riktignok får vi god hjelp av en liten krets dyktige og hardtarbeidende frivillige fra Eidsberg historielag, men deres innsats skulle vært et overflødigshorn og ikke et arbeidstilskudd for å få endene til å møtes. Situasjonen er blitt ytterligere skjerpet den senere tid som følge av at den nye storkommunen har valgt å kutte en bevilgning som ikke har vært pris- og lønnsjustert siden 2013. Skal Folkenborg ha livets rett må vi derfor tenke helt nytt.

Vi er allerede godt i gang med den omstillingen Folkenborgs fremtid er

avhengig av. Hovedgrepet er å rette fokus mot *mat* i bred forstand. Dette temaet viderefører Folkenborgs rolle som landbruksmuseum og åpner for mange interessante perspektiver som både kan underholde og skape refleksjon. Særlig ønsker vi å løfte frem bærekraftsspørsmål i fortid, nåtid og fremtid – en tematikk som ikke er mindre aktuell etter FNs skremmende klimarapport. Vi vil slå et slag for den norske matkulturen, men vi vil også sette den inn i en global sammenheng.

«Til bords på Folkenborg»

Etableringen av undervisningsopplegget *Til bords på Folkenborg* er første skritt på veien mot en matrelatert museumsprofil. Gjennom å dyrke sine egne grønnsaker og tilberede en hønemiddag, får skoleelever større kjennskap til hvor maten vår kommer fra, og blir samtidig utfordret til å spise mat vi normalt kaster. Prosjektet innebærer et tett samarbeid med Mysen barneskole, hvormed en ny krets av frivillige er i ferd med å vokse frem i forbindelse med skjøtsel av skolehagen. I tillegg har vi etablert bikuber, fått bygget et flott drivhus med tilhørende bod, og deltar i et større skolehagenettverk. Siden vi ser hvor meningsfullt og engasjerende

det er for alle deltagere og hjelpere i prosjektet, er det viktig for oss å legge til rette for dette selv om ressursene våre er knappe.

Undervisningsprosjektet tilknyttet skolehagen har flere unike trekk og et betydelig vekstpotensial, men har likevel et umiskjennelig lokalt preg. Dersom Folkenborg skal ta steget opp og bli en «snakkis» som kan tiltrekke seg besøkende og turister fra hele Norge – ja, til med fra utlandet – så må vi tørre å tenke mye større. Vi må ha noe som ingen andre i Norge har!

«Disgusting Food» og ekstreme opplevelser

For å kunne tiltrekke oss et stort publikum har vi inngått et samarbeid med *Disgusting Food Museum* (DFM) i Malmø. Konseptet innebærer etablering av en utstilling som har fokus på eksotiske og ekle matretter hentet fra alle hjørner av verden. Gjestene utfordres til å smake på maten og til flytte egne grenser for hva som er spiselig og uspiselig. I forlengelsen av denne opplevelsen inviteres gjestene til å utforske resten av museet gjennom aktiviteter som forbinder utstillingens utfordrende tematikk med jordbrukshistorie og lokale mattradisjoner. I Malmø står folk i kø for å komme inn på Disgusting Food

Museum, og som eneste visningssted i Norge har vi nå landet en gullkantet avtale med dem. Vårt håp er at kommunen, turistnæringen og andre interessenter ser det samme om oss.

Tilknyttet forskningsprosjekt

På vegne av Østfoldmuseene er Folkenborg tilknyttet forskningsprosjektet *FoodLessons* i regi av SIFO (Statens institutt for forbruksforskning). Dette storslåtte prosjektet skal se nærmere på hvordan en revitalisering av vår kulinariske arv kan bidra til identitetskapning, merkevarebygging og markedsføring av Matnasjonen Norge. Gjennom undervisningen tilknyttet skolehagen på Folkenborg blir vårt bidrag å utforske nyskapende museumsaktiviteter som kan formidle rikdommen og relevansen av norsk landbruks- og mat-historie for nåtiden og fremtiden. At vi på denne måten blir innlemmet i et fremtredende forskningsmiljø tilknyttet næringsliv, universiteter og museer i inn- og utland er ikke bare gjevt for Folkenborg, men er en fjær i hatten for hele Indre Østfold.

Eneste profesjonelle kulturarv-arena i kommunen

Som del av Østfoldmuseene er Folkenborg den eneste profesjonelle kulturarvsarenaen i den nye storkommunen. Dette betyr at vi har forpliktelser og et mulighetsrom som fundamentalt skiller oss fra tradisjonelle bygdemuseer. Gjennom Østfoldmuseene er vi tilknyttet en rekke nasjonale og internasjonale nettverk, kan dra veksler på over 60 svært kvalifiserte medarbeidere, og har en stemme i politikkutformingen av kulturarvssektoren i Norge. Alt dette

tilsier at Folkenborg museum har en helt spesiell stilling i Indre Østfold, og vi er beredt til å ta det ansvaret som følger med.

Vi har dessuten et ess i ermet: Indre Østfold er Norges største jordbrukskommune og var arnested for det første moderne, økologiske jordbruket i Norge (Sletner). Dette er et fantastisk utgangspunkt for å lokke turister og besøkende til det mange mener er «Norges Toscana»!

Folkenborg museum vil mer enn gjerne gå i bresjen for dette arbeidet, men med på laget trenger vi kommune, turistnæring og alle andre som brenner for norsk mat, for historie og for Indre Østfold.

Tilslutning fra historielagets styre

Som tilføyelse til beskrivelsen Erik Tresselt her gir oss, bør det nevnes at historielagets styre vedtok enstemmig på sitt septembermøte (2021) å støtte og stille seg bak Østfoldmuseenes og artikkelens planer og visjoner for en revitalisering av Folkenborg museum.

Lykkes vi med disse planene vil dette skape ressurser til å ta vare på og forvalte det fysiske museet og gjenstandene våre på en god måte i tiden som kommer. Da kan museet fortsette å være en flott arena for formidling av historie og kulturarv, og rett inn i tiden vi lever i.

Småglimt fra museet

Av Dag Mysen

Steinmuren på Folkenborg museum

Straks etter at Folkenborg var blitt kjøpt for å danne grunn for bygdas museum, sammen med Hagahuset som fulgte med, ble Guthustua gitt til museet og flyttet dit den står i dag. Og året etter, i 1937, ble steinmuren bygget som avgrensning mot fylkesveien som går gjennom museet.

Steinbruddet i Opsahlåsen på Mysen

Steinen som ble brukt til muren på Folkenborg, kom fra steinbruddet i Opsahlåsen. Dette bruddet ble brukt til å ta ut stein til grunnmuren for det nye rådhuset i Oslo. Ved siden av å være hus for administrasjon og politikk i hovedstaden, er det et praktbygg som er en gedigen attraksjon i seg

selv. Neste gang du kommer til Oslo rådhus kan du betrakte grunnmuren nøye og tenke over at dette er granitt fra Mysen. Steinen ble tatt ut av Anker Stenindustri.

Det ble tatt ut stein herfra allerede i 1914. Da ble en tidligere bru over

Spinnerifossen tatt av vårflommen. Eidsberg kommune tok da ut stein fra Opsahlås-bruddet og bygde den vel-fundamenterte steinbrua som står der den dag i dag, og det flotte oppbygde steinplatået ved siden av.

Etter at grunnmuren til Oslos rådhus var ferdigbygd, var det mye rest-stein igjen i bruddet på Mysen. En del av dette rest-opplaget ble skjenket til Folkenborg museum. Slora og sønner fra Hærland bygde da muren som ble en viktig del av museets identitet og estetiske uttrykk.

Muren er mye høyere enn den står frem som i dag. Årsaken er at grunnen på veisiden av muren er hevet betraktelig som følge av forbedret veistandard og legging av asfalt.

Bautaen over formannskapsloven

Denne flotte granitt-bautaen ble også tatt ut fra bruddet i Opsahlåsen. Den ble reist på Folkenborg museum som hundreårs-markering for formannskapsloven av 1837.

Reisningen av bautaen var, etter utsagn fra Jørgen Dahl, den eneste offentlige markeringen i Norge av dette viktige hundreårs-jubileet for lokaldemokratiet vårt.

Avdukingen ble kringkastet på radio over hele Norge. Erling Mustorp satt i stua på Mustorp med bestefaren sin og hørte på begivenheten. De hadde krystall-apparat og hver sin høretelefon. Jørgen Dahl var med i denne sendingen.

Erling Mustorp forteller at bauta-steinen ble hogd og formet av faren til *Karl Lindquist* som i sin tid arbeidet på verkstedet til Mysen E-verk. Lindquist senior var svensk og en erfaren

steinhogger. Bokstavene på bautaen er hogd ut av granitten. Dette er en langt mer krevende metode enn å hogge bokstaver inn i steinen. Karl fortalte at det kom ut en steinsplint som ødela en bokstav da inskripsjonen nesten var ferdig. Da måtte faren slette hele arbeidet og begynne på nytt for å få likt nivå på bokstavene. Unn deg en tur og se arbeidet. Teksten er forfattet av Johannes Raanaas, Eidsbergsangens far, og som var lærer på Mysen: «Velstyrt bygd er folkets trygd».

Stabburet på museet

Dette var Eidsberg-bygdas kornmagasin og fungerte som en marginal, men viktig matsikkerhet for befolkningen i nødsår. Det var sammenhengende nødsår under Napoleonskrigene fra 1808–1814. Det siste store nødsåret i Eidsberg var i 1816. Det ble også hungersnød i 1844

da det ble et forferdelig tørråte-angrep på potetavlingene.

I 1848 ble kornmagasinet omgjort til grunnkapital for stiftelsen Eidsberg Sparebank. Fra 1850 av hadde banken tilholdssted i Hagahuset på Folkenborg, som kommunen hadde kjøpt og flyttet dit.

Kornmagasinet sto ved Hærland kirke, på grunnen som senere ble brukt som tomt for den nye presteboligen, som ble bygget der da Revhaug gård opphørte å være prestegård rundt 1980. Boligen brant for få år siden og er nå bygget opp igjen som privatbolig.

I 1941 ble det gamle kornmagasinet kjøpt av Karl Hersleth og gitt til historielaget. Det ble da flyttet og oppført som stabbur for Narvestad-tunet på Folkenborg museum. Flyttingen ble utført av Georg Mustorp og Trygve Kopperud.

Bautaen for Haakon Haakonson

Denne bautaen ble reist av Eidsiva Ungdomslag 26. juni 1905, mens hele Norge var i begeistringsrus over de vellykkede frigjørings-forhandlingene med Sverige som nettopp var brakt i land, 7. juni.

Vi vet ikke hvor denne steinen er tatt ut, men tankene går mot bruddet på Mysen. I hvert fall vet vi at bautaen i hovedsak ble bekostet av Anton H. Mysen.

Professor Halvdan Koht holdt talen under avdukingen. Han var datidens mest kjente historiker i Norge. Tretti år senere ble han utenriksminister i regjeringen Nygaardsvold.

Avdukningen av Haakon Haakonsons bauta på Folkenborg i 1905. Postkort utlånt av Jul Aage Krosby.

Haakon Haakonsons Bauta.

Den af Eidsiva Ungdomslag hos Johs. Grønseth, Kristiania, bestilte Bauta for Haakon Haakonson ankom til Mysen med sidste Tog Mandag. Bautaen er ca. 7 $\frac{1}{2}$ Meter høi. Den skal som bekjendt reises paa Haakon Haakonsons Fødested Falkenberg i Eidsberg.

Notis fra Øvre Smaalenenes Avis 21.06.1905.

4000 tilhørere!

26. juni 1905 var 4000 mennesker samlet på Falkenberg. De var kommet fra et stort distrikt, like til Oslo, Halden og Fredrikstad. Østre linje hadde stoppested på Falkenberg, og hadde satt opp ekstratog både fra Oslo og fra Sarpsborg for å make frakteoppdraget.

Dette var i en tid uten mikrofoner. Folketalere var avhengige av utmerket stemmebruk. Og alle hørte i den store folkemengden som sto tett i tett rundt taleren. Begivenheten ble behørig referert av landets aviser og ble en viktig nasjonal begivenhet. Koblingen mot middelalderens ruvende og sentrale norske konge ga et etterlengtet løft til nasjonal stolthet og selvrespekt.

I 1954 gjestet kong Olav Falkenberg. Han la ned blomster ved bautaen og holdt en fin tale for sin fjerne slektning.

- Erling Mustorp
- Johan Volden
- Jørgen Dahl

Stevnet paa Mysen

blev en stor Festlighed. Hertil bidrog ikke mindst det deilige Veir. Mysen Ungdomslag havde nedlagt et storartet Arbejde i Forberedelser til Festlighederne, hvorfor Laget fortjener al Ære.

Anton H. M y s e n fortjener specielt at nævnes for sin Generøsitet og saa denegang. Sin Interesse for Mysen viste han ikke blot ved sin aktive Deltagelse i Festen men ogsaa pefuniært.

Som forudslagt i forrige Nr. ankom St. Hansdag en Masse Menneſter. Ved Bautaen blev Mængden anslaaet til ca. 4000. Dette Tal var vel faanſte overdrevet, men mange var der.

Stevnet aabnedes St. Hansdag Kl. 10 med Tale af Eidsiva Ungdomslags Formand, Lærer Funerud.

Derpaa holdt Landbrugsdirektor Øbegaard fra Naſ et Foredrag om Landbrug og tropſeligt Arbejde. Skuespiller Eldegard læste Vinjes bekjendte "Fesjaadigt", hvorpaa Dr. Joh. Scharffenberg holdt Foredrag om Arvelighedslæren.

Ved $\frac{1}{2}$ 3 Tiden marscheredes til Falkenberg, hvor

Haakon Haakonsons Bauta

ſkulde afføres. Ved Støtten holdtes Festtalen af Universitetsſtendiat Halvdan Roſt. Efter hans Tale talte Eløret, der dækkede for Inſcriptionen paa Bautaen.

Notis fra Øvre Smaalenenes Avis 28.06.1905.

Vi fortsetter arbeidet med gårds- og slektshistorien for Eidsberg

Av Reidar Olsen

Tanken om å skrive Eidsbergs tradisjonsrike historie er gammel. Verdifulle bidrag er sogneprest Jacob Nicolai Wilses «Beskrivelse over Eidsberg Præstegjeld» fra 1791 og høyesterettsadvokat Herman Thoresens bok «Eidsberg herred – bidrag til en bygds beskrivelse», som utkom i 1913.

Arbeidet med utgivelse av en bredt anlagt bygdebok ble for alvor tatt opp i 1930-årene. Spesielt Karl Hersleth og Jørgen Dahl engasjerte seg i dette arbeidet. Eidsberg Sparebank begynte alt i 1934 å sette av midler, slik at det etter årsmøtet i historielaget i 1945 sto kr 8514,19 på konto til disposisjon for bygdebokarbeidet.

Som redaktør av bygdeboka ble Johan Garder fra Oslo ansatt i april 1942. Boka skulle gi et bilde av bygdas sosiale, kulturelle, økonomiske og politiske liv. Ved samarbeid mellom styret og redaktør Garder ble det satt i gang arkivstudier og utarbeidelse av selvstendige artikler.

Alt i 1946 ble planene om bygdebøker revidert. Planen gikk nå ut på å gi ut et verk på fem–seks bind, hver på vel 500 sider. To av disse bindene skulle inneholde gårds- og slektshistorie. Av de øvrige bindene skulle det ene behandle næringslivet og dets utvikling fra reformasjonen og frem til vår tid. Et annet bind skulle fortelle om bygdas sosiale og kulturelle forhold, om folkets levevis i

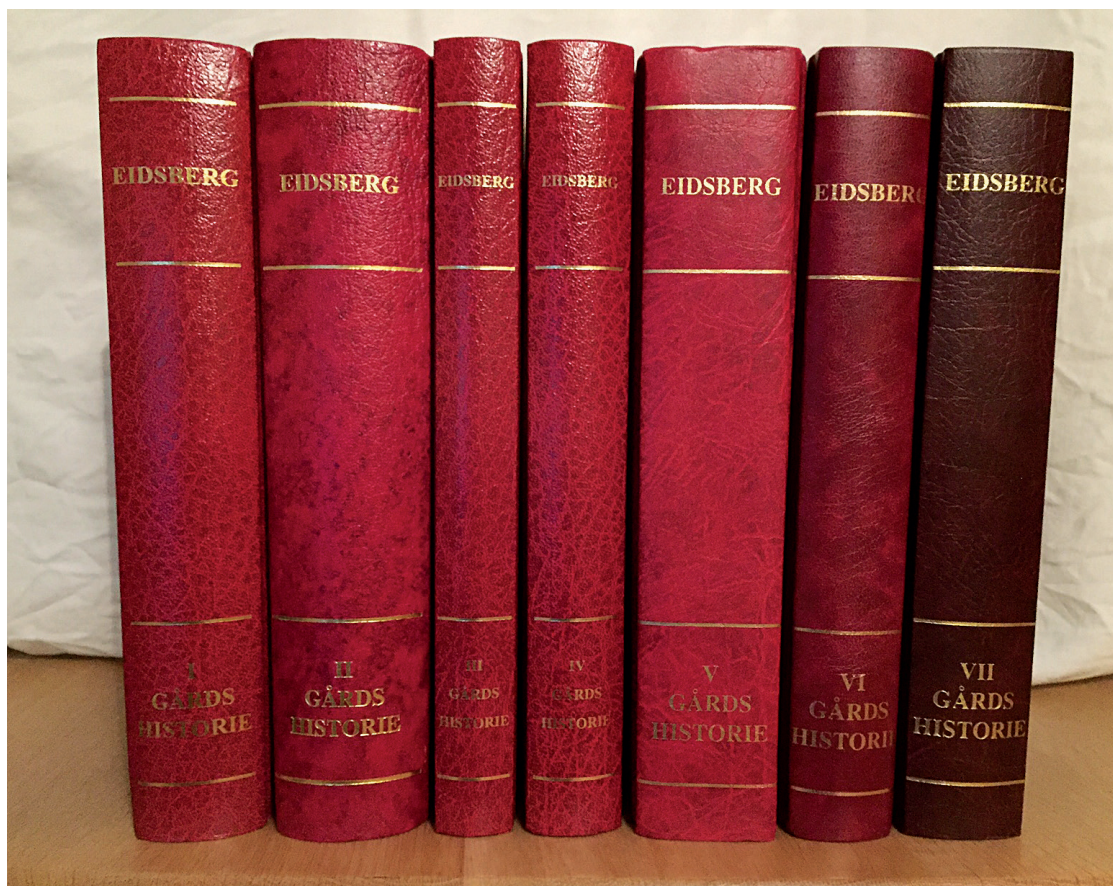
gamle dager, om kommunalt selvstyre, skolevesen og forsvar, om kirker og det religiøse liv mv. Som hovedredaktør ble ansatt Johan Garder, og en rekke dyktige medarbeidere skulle skrive forskjellige avsnitt.

I 1946 bemyndiget styret i Eidsberg og Mysen historielag den daværende formann i laget, Olav H. Mysen, til å rette en forespørsel til Askim og Trøgstad kommuner om de ville være interessert i utgivelsen av et felles bind. Det skulle gå inn som første bind i verket. Begge kommuner var interesserte, og det ble valgt en komité med to mann fra hver kommune. Johan Garder påtok seg oppgaven som forfatter av fellesbindet.

Johan Garder var etter hvert blitt så opptatt med andre oppgaver, at han ikke kunne fortsette som redaktør av bygdeboka for Eidsberg. I 1949 sluttet Garder også som redaktør for fellesbindet.

Under det videre arbeide med bygdeboka for Eidsberg gikk man inn for å samle stoffet til bygdas gårds- og slektshistorie, før man tok fatt på den generelle del. Lektor Helge Frøyset påtok seg i 1951 dette store og tidkrevende arbeide, og han var fast knyttet til historielaget til sommeren 1957. Han hadde da samlet et rikt materiale, og bind 1 av gårds- og slektshistorien kom ut i januar 1959.

Interessen for bygdas historie var stor, og granskningen av gårds-

og slektshistorien hadde gitt mye godt bakgrunnsstoff. Derfor fant historielaget i 1959 det riktig å ta fatt på bygdas generelle historie. Det ble lagt opp til to selvstendige bind. Første bind omfattet bygdas historie fra reformasjonen og frem til år 1800. Bind 2 behandlet tiden fra 1800 til 1940. I oktober 1959 sluttet historielaget avtale med cand. philol. Gunnar Rudie, Oslo, som påtok seg å skrive bind 1. Dette bindet utkom i 1966. I januar 1965 ble magister Sigurd Senje, Oslo, engasjert som forfatter av bind 2. Dette bindet kom ut i 1970.

Helge Frøyset måtte i 1957 ta en pause i gårdshistoriearbeidet på grunn av hans lektorstilling i den videregående skolen. Men han kom

tilbake til samarbeidet med Eidsberg historielag i 1979. I årene 1979–81 var han fast knyttet til arbeidet med utgivelse av bind 2 av gårdshistorien. Dette bindet ble utgitt i 1986 med gårdsopplysninger fra gnr. 52 Vandogg til og med gnr. 75 Langnes.

Etter ny kontrakt med bygdebokkomitéen i oktober 1987 begynte Helge Frøyset på arbeidet med utgivelse av bind 3 og 4 av gårdshistorien. Gårdshistorien for Kirkefjordingen krets var opprinnelig tenkt til å gis ut i ett bind, men sidetall ble så stort at ett bind ville virke upraktisk. Derfor fikk Kirkefjordingen to bøker. Bind 3 omhandler gnr. 76 Elsnæs til og med gnr. 88 Nord-Knoll. Bind 4 omhandler gnr. 89 Eidsberg

prestegård til og med gnr. 95 Kleven. Bind 3 og 4 kom ut i 1994, da var Helge Frøyset blitt 75 år og avsluttet sitt gårdshistoriearbeid for Eidsberg historielag.

Etnolog Rønnaug Wergeland Krog tok over som bygdebokforfatter fra januar i 1998. Bind 5 ble utgitt i 2003 og omhandlet gnr. 96 Skikkulstad til og med gnr. 113 Lislrud. Bind 6 ble utgitt i 2008 og omhandlet gnr. 114 Grøterud til og med gnr. 132 Skårer. Med dette hadde alle gårdene i Eidsberg sogn fått sin omtale. Bind 7 som ble utgitt i 2015 omhandlet gnr. 133 til og med gnr. 148 Sviu, og var første bok fra Trømborg sogn.

Vi fortsetter på dugnadbasis

Eidsberg kommune har sammen med Eidsberg Sparebank dekket det meste av forfatterhonoraret gjennom alle år. Det ble etter hvert svært kostbart å gi ut gårdshistoriebøker på tradisjonelt vis. Da forfatter Rønnaug Wergeland Krog måtte slutte på grunn av sykdom til jul 2018 var det derfor ikke aktuelt å ansette noen arvtaker. I tillegg ble Eidsberg kommune fra 2020 en del av den nye storkommunen Indre Østfold.

Det er i løpet av nesten 100 år blitt samlet inn utrolig mange opplysninger om gårder og slekter fra hele tidligere Eidsberg kommune. Mye av dette arbeidet er håndskrevne notater fra tingbøker, pantebøker, kirkebøker og intervjuer. I tillegg til Helge Frøyset, har Kåre Frøyset, Isak Lundersrud og Johs. Finstad var svært aktive arkivgranskere. I ettertid er Helge Frøysets intervjuer fra 1953 og 1954 med mange eldre i bygda av stor verdi. Mange av dem han pratet

med var da i 80-åra og hadde mye å fortelle. Disse notatene, sammen med innlevert materiale, er kopiert og fordelt på de forskjellige gårdsnummer og bruksnummer hvor de hører hjemme. Dette arkivet oppbevares på Folkenborg museum.

Arkivet dekker tidligere Eidsberg kommune, med i alt 226 gårdsnummer. 148 gnr. har fått sin historie omtalt i bokform fordelt på syv bøker. Det gjenstår dermed 78 gnr. med underliggende bnr.

Arbeidet med gårds- og slektshistorien driftes nå av arkiv- og gårdshistoriegruppa i Eidsberg historielag.

Sommeren 2017 startet arbeide med å bygge opp en digital base som dekker alle gårdsnummer i Eidsberg, Trømborg og Hærland sogn. Arkivet på Folkenborg museum med håndskrevne notater har så blitt skannet over til gårdshistoriebasen. Der blir de håndskrevne notatene skrevet av og lagret kronologisk etter år på hver matrikelgård med underliggende bruksnummer. Hærland er ferdig skannet og ca. 80% av notatene er skrevet av. Arbeidet med å skanne notatene fra Trømborg er i gang. I tillegg blir folketellinger o.l. som ligger skannet på nettet hentet inn og fordelt på samme måte på gårdene.

Det er opprettet en nettside på lokalhistoriewiki «gårder i Hærland». Denne siden driftes av Norsk lokalhistorisk institutt (NLI) ved Nasjonalbiblioteket.

De historiske sammendragene man får på hver matrikelgård kan siden brukes på flere måter: 1.

Sammendraget redigeres til en tekst som legges ut på nettsiden «gårder i Hærland». (Med tiden også de andre sognene.) 2. Sammendraget redigeres slik at det kan gis ut i bok-/hefte-form.

Det kan tenkes at den redigerte teksten for punkt 2 og 3 kan være tilnærmet lik.

Arbeidet med å sammenstille disse opplysningene er ikke vanskelig, men krever mye arbeid. Det er ikke et vitenskapelig historieverk vi har som mål, men å få synliggjort alle opplysninger vi har. Derfor kan vi fint gjøre dette som dugnadsarbeid.

Norsk lokalhistorisk institutt (NLI) ved Nasjonalbiblioteket er vår støttespiller og kan gi oss faglig hjelp ved behov.

Visjon

Det gjenstår 78 gnr. med underliggende bnr. som ikke har fått dokumentert sin historie i bokform. Vi må derfor se på hvordan vi skal utnytte dagens muligheter for å gjøre gårds- og slektshistorien tilgjengelig på nett. Men samtidig må vi få en skriftlig versjon. Det er ikke så sikkert at man om 100 år finner annet en det som er skrevet på papir.

På nesten alle gårder er det slekter som blir gransket av en slektsforsker. Disse må vi prøve å få lenket til vår nettside.

Arkiv- og gårdshistoriegruppa i Eidsberg historielag er ikke så stor. Vi har plass til alle som kunne tenke seg å bidra i dette spennende arbeidet.

Bussholdeplassene i Mysen

Av Hans Wåler i Mysen-leksikon

Av naturlige grunner la man bussholdeplassen til samme område som hesteskyssene sto før bilene kom: nær jernbanestasjonen som ble navet for all transport i distriktet fra 1882.

Det var en tid mange buss-selskaper som grodde ut av den blomstrende skyss-transporten med hest. Og i 1948 tok de felles affære og leide en bit av Krosbytomta. Her satt de opp en bygning som ga rom til ekspedisjonslokale, kontor og venteværelse. Men tomta ble ikke utbygd som planlagt. Det kom en vedvarende og berettiget kritikk over at plassen var for liten og utkjøringen for krevende. Bedre ble det ikke da Mysen Kornsilø og Mølle ble bygd i begynnelsen av femti-årene. Høsten 1953 var det så lang kø for kjøring til siloen at politiet måtte ut og dirigere trafikken.

Gjennom årene som fulgte ble bussholdeplassen oppjustert og forholdene bedret seg noe. Men bra ble det aldri. Til slutt ga både kommunen og buss-selskapene opp og flyttet holdeplassområdet tilbake til Jernbanegata og stasjonsområdet.

Nå er det bestemt at det skal konstrueres en mer komplett buss-holdeplass i Jernbanegata ved Mysen stasjon, og forme området til å bli pent og trivelig. Da er vi på mange måter tilbake til start.

Men det blir nok en stund til vi kaller den nye konstruksjonen «buss-holdeplassen». Den er fremdeles på Krosbytomta, på folkemunn. Det er rart med det vi er vandt til og som er grodd inn.

Erik Wågen

(1920–2007)

Av Dag Mysen

Erik Wågen ble født og vokste opp på Mysen som eldst i en søskenflokk på fem. Bortsett fra årene 1926–30 bodde denne observante og aktive gutten og ungdommen i vår lille by frem til 1940. Fra 1930–40 bodde familien i Villa Borgenhus som er det store, hvite huset helt øverst i Høgliveien, over gamle Høgli sykehus.

I godt voksen alder skrev Erik ned erindringene fra livet sitt i en mengde hefter som han ga til etterkommere og noen venner. Vår egen Trond Degnes har en kopi av hele serien. De tre som omhandler oppveksten på Mysen har jeg fått låne som kilde til Mysen-historie. Fra dette nummer av vil jeg ta frem noen av hans beskrivelser fra gutte- og ungdomsår på 20- og 30-tallet, både i form av ren tekst og som del av et bredere grunnlagsmateriale.

Erik hadde skarpe øyne og en glitrende hukommelse. Kombinert med sterk fysikk og et godt utviklet sosialt gen, fikk han en enestående breddekontakt inn i Mysen-samfunnet på denne tiden, aktiv som han var i barne- og ungdomsgjengene har hørte til i. Wågen- og Holthe-familien hadde dessuten et bredt sosialt kontaktnett i alle deler av Mysens befolkning. Det gjør hans beskrivelser svært verdifulle historisk sett. Det er en stor glede og ære for meg å kunne disponere

dette stoffet på denne måten. Historielaget vil rette en ydmyk takk til familien Wågen og til Trond Degnes for denne velvilligheten. Her er et utdrag av hva Trond har skrevet om Erik Wågen:

Lite skulle gå i glemmeboka

En unik forteller-arv

Av Trond Degnes

Mange går med en drøm om å skrive sin livshistorie. Alt hva de har opplevd skal overleveres til neste generasjon. Kun få klarer å gjennomføre prosjektet. Jeg tror knappest det finnes noen som etterlater seg tusenvis av sider med livsopplevelser – alt samlet i 24 hefter. Erik Wågen – opprinnelig fra Mysen – har gjort det. For ham skulle ingenting gå i glemmeboka.

Kun to dager etter 17. mai i 1920 fikk Olga Margrethe, født Holthe og Johannes Olavsen Wågen sitt første barn. Den 19. mai ble Erik født. Etter han kom Per, og så fulgte søstrene Lillemor, Annemari og Eva.

For Erik ble det et omflakkende liv rundt i Mysen og på Nes i Hedmark de første årene. Men som ni-åring kom han tilbake til Mysen, og familien kjøpte seg et stort hus som den dag i dag ligger i åsen ovenfor Høgliveien. Guttungen hadde savnet Mysen med den snille bestemoren og bestefaren. Endelig var han tilbake i

«Møsibyen», som han beskriver med en detaljrikdom som kan få enhver historieinteressert til å glede seg.

50 år i pressen

Med stor forkjærlighet for folkelivet i Mysen som gutt og sin karriere i pressen som voksen, blomstrer hans fortellerglede. Unike historier beskrives i detalj. Etter middelskoleeksamen fikk Wågen jobb i ekspedisjonen til Indre Smaalenenes Avis. Etter krigen fulgte flere år som sekretær i Norsk Bladeierforening, før han i 1958 ble kontorsjef i Norske Avisers Landsforbund. Hans meget aktive pressetid ble avsluttet i Norsk Telegrambyrå (NTB). Der ble han avdelingssjef fra sommeren i 1968 frem til han ble pensjonist i 1990, 70 år gammel.

Wågen var en stor administrator med sans for den minste detalj. De som opplevde den pertentlige herremannen i fri dressur, glemmer heller ikke hvordan han prikkfritt gjennomførte store arrangementer eller elegante middager for hundrevis av mennesker. Jeg er ganske sikker på at Wågen også ville blitt en glimrende journalist – noe hans 24 hefter er et eksempel på.

«Avisgutten» til Mysens «Prikken»

Erik Wågen utførte en formidabel innsats for norsk presse. Under årsmøtet i Norsk Avisers Landsforbund (NAL) i 1966 ble han tildelt NALs utmerkelse «Avisgutten». Denne bronsestatuetten av kunstneren Per Ung ble første gang delt ut under NALs 50-årsjubileum i 1960. «Prikken», som Wågen ble kalt av sine kamerater,

var den yngste som hadde fått utmerkelsen inntil da. For mer enn 20 års innsats i avisorganisasjonene ble han til stor applaus overrakt utmerkelsen for sin innsats i det økonomiske avissamarbeidet i Norge. Men det skulle bli ytterlige 30 år i presse miljøet. Det må legges til at klengenavnet «Prikken» fikk han fordi E i hans fornavn skrives som en prikk i morsealfabetet.

«Møsibyen»

gjennom nesten 20 førkrigsår

Når jeg blar i hans hefter, er det lett å bli overveldet av hans frodige språk. For enhver samfunnsforsker er hans beskrivelser gull verdt. Hans levende skildringer av folkelivet i Mysen med et vell av personer i aksjon, er ubetalelige. Han gjemmer lite under en stol. Flere av personene som dukker frem i heftene hans, kan være glad for at de har gått ut av tiden. Da Wågen ga meg alle de 24 heftene, var det med løfte om at ingenting skulle offentliggjøres før etter hans død.

For Mysen-byen er Wågens

beskrivelser fra 1920-årene interessante. Han har sogar tegnet et kart over hvordan Mysen så ut på den tiden. Levende tar han oss med gjennom gatene. Han forteller om Gravs sportsforretning i Vandugbakken og kjøpmann *Bjarne Bergers* forretning i Bergerkrysset. Han glemmer heller ikke *Ole Svennebys* urmakerforretning. Han vandrer videre nedover Smedgata, passerer den vakre Apotekergården og blikkenslager *Hartvig Byes* blikkenslagerverksted. Hvem husker at det også i gata var et eget garveri i Smerkeruds hus? Wågen nevner også Arbeidersamfunnet og *Owrens/Sperlins* herreekviperingsforretning. I denne travle gaten var det sykkelverksted og kafé, for ikke å glemme kolonialen til *Agnes Rustad* og *Petra Herlands* trikotasjeforretning. Slik beskrives bebyggelse og folkeliv etter hverandre. Høytorpjordnet har han naturlig nok viet et eget langt kapittel. Det var tumleplassen i gutteårene.

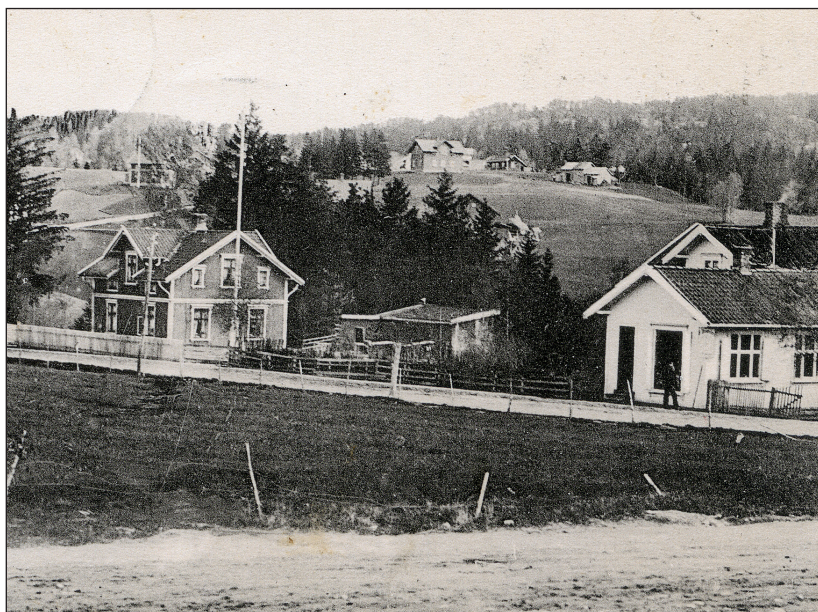
Tiden i Indre Smaalenenes Avis

Wågen avlegger også ekspedisjonen i Indre Smaalenenes Avis et besøk. Han roser *Arne Løken* og *Margrethe Waage Løken* for alt han lærte. Wågen beskriver de ansatte og deres oppgaver. Produksjonen omtales i detalj. Han betegner fru Løken som «en

krumtapp i avisen» og gir honnør for hennes dyktighet som korrekturleser. I hennes fravær var korrekturjobben en dag hans oppgave. Da ble det én slurvefeil i avisen. Wågen skriver: «Det var en bonde som hadde en stor åker med tobakksplanter, og averterte etter lukere. Selvfølgelig ble det stående i annonsen at mannen ville ha tobakksslukere. Jeg fikk det oppnavnet i mange uker etterpå.»

I fortellingene fra Indre tar han med gutta i trykkeriet. Han minnes trykkpressen, som han mener het Heureka. Wågen forteller: «Den ble holdt i prima stand av trykkerisjefen *Nils Skaug* og hans assistent *Reidar Berg*. Skaug var en skikkelig flåkjeft, full av fin humor, med snert av ondskapsfullhet, men om noen var i beit var han et meget godt menneske. Reidar Berg var før krigen den store keeper på Mysens fotballag.»

Wågen legger ikke skjul på at årene

Svennebys urmakerforretning til høyre. Den lå nederst i Vandugbakken mot Bergerkrysset. Postkort utlånt av Jul Aage Krosby.

Et gammelt postkort som viser lokalene til Indre Smaalenenes Avis. Utlånt av Jul Aage Krosby.

i Indre hos Arne Løken fikk betydning for ham på veien videre. De var venner livet ut, og Wågen hadde Indre gratis så lenge han levde.

Sorger og gleder

I mange av sine fortellinger bringer Wågen frem alle sider ved livet – fra de morsomme gutteopplevelsene, en spennende ungdomstid, utfordringer på jobben og store begivenheter i familien. Erik Wågens fortellinger fra et langt liv er spennende lesning – både som familiekrønike, samfunnsskildringer og pressehistorie.

Mors beklagelse

Det gir inntrykk å lese hans minner om foreldrene som strenge personer med en hard oppdragelse. Fortelleren gir samtidig stor honnør til dem begge for alt han lærte som eldste sønn i familien. Men han fikk merke at de levde etter regelen: «Den som elsker sitt barn tukter det!» Derfor var det både bjørkeris i kjelleren og en ørefik i ny og ned.

To-tre år før hans mor døde snakket de om Eriks liv, om samspillet i familien og alt hva det hadde betydd for ham. Da kommer morens beklagelse, og Erik Wågen understreker at det er gjengitt ordrett: «Jeg angrer så sterkt på at jeg ikke var snillere mot deg da du var barn!»

Et våkent øye

Erik Wågen var levende opptatt av alt rundt seg. Dette ville han med glede fortelle om. Aller helst skulle ingenting gå i glemmeboka. Kanskje noen kunne få nytte av alt han dokumenterte. Selv sin kropp testamenterte han bort til forskning. Da 2007 var i ferd med å synge på siste verset, ebbet hans liv ut. Han ble 87 år gammel.

Men de 24 heftene skrev han samvittighetsfullt under mottoet: «Slik jeg husker det». Mange er glade for hva hans fortellerglede legger igjen av verdifull viten.

Isbingene

Før kjøleskapenes tid

Av Dag Mysen

I guttedagene mine på Mysen i 1940- og 50-årene var det fremdeles de mange isbingene som sørget for kjølingen i alle typer forretninger med ferskvarer, og på gårdene som drev med melkeproduksjon. Og det drev jo alle gårder med på den tiden. Hjem som hadde den type kjøleskap som brukte isbiter som kjøling, hadde sjelden egne isbinger. De var avhengige av «ismannen» som fraktet isblokker han hakket av fra og leverte til husholdninger. Et slikt kjøleskap i tre og sink står i «landhandleriet» på tunet foran Narvestad-bygningen på Folkenborg museum.

På Nordre Mysen midt i småbyen vår var det fremdeles full gårdsdrift med kuer og hester osv., og med stor isbinge inntil sørveggen på fjøset. Jeg husker godt hvordan fetter Øivind lagde iskrem om sommeren i en slags hånddrevet maskin der en blanding av isbiter og grovsalt lå omkring kjernedelen. Isen og saltet inngikk en slags reaksjon som skapte temperatur ned mot 20 minus, slik at iskremblandingen inne i beholderen frøs til deilig is.

Det er rart å tenke på hvor enormt mye mer arbeidskrevende alle hverdagslige operasjoner var for våre besteforeldre. Vi kan for eksempel bare putte ting i kjøleskap og fryseboks. Slik var det selvsagt også da *Erik Wågen* var gutt. Her følger hans beskrivelse av fenomenet isbinger:

Gamle filmopptak

«Jeg nikker fornøyd gjenkjennende der jeg ser en gammel svart/hvit film der en mann med drakjerre kommer veilangs og roper at her kommer «ismannen»! For også dette var et levebrød i «gamle dager», før kjøleskapenes tid.

Jeg husker at i kjelleren ved siden av bestefars bakeri (i Smedgata i «Hjørnegård», på hjørnet av Høgliveien) sto det en stor trekasse som innvendig var kledd med sink (blikk). I den ble det lagt isblokker for å holde varer kjølig, blant annet den ferdig eltede butterdeigen. Og isen kom fra isbingene.

Isbingene

Fra guttetiden husker jeg at den første isbingen vi hadde var bestefars egen. Den sto inne i gården. Senere var det en meget stor felles isbinge på Havnaas-jordet. Det var også en svær en i gården der Jahren bodde, der Svindal hadde kolonialforretning. Der hentet jeg selv is utallige ganger. Det var isbinger også flere andre steder i Mysen. Mysen Meieri hadde selvsagt sin egen. De store på Havnaas-jordet og hos Jahren ble eiet og brukt av flere.

Metode og oppbevaring

En isbinge besto av fire vegger som var så store og høye som behovet tilsa. De ble fylt med isblokker om vinteren og innholdet ble brukt i sommerhalvåret når det var varmt.

Postkort som viser Isskjæring, ca. 1910.

Uttaket av isblokkene ble foretatt om vinteren. Da sto is-sagere på vann og elver og skar til isblokker. Det ble brukt store sager med store tenner for å skjære til blokkene. Blokkene var oftest en halvmeter i firkant og så tykke som isen var. Dette var tungt arbeid.

Når de var skåret, lå de og duppet i vannet. Lange haker ble brukt for å få tak i dem og med store og kraftige tener ble de trukket opp av vannet og inn på lange lemmer som var montert på geitedoninger (hestekjøretøy med meier). Lemmene hadde akkurat bredden for isblokkene og med kant på begge sider slik at de ikke skulle skli ut. Det var bønder fra Mysens nærmeste omland og vognmennene i Mysen som sto for kjøringen.

Når lasset var lesset ble det kjørt til isbingen der andre folk sto og tok i

mot. De hadde egne, store tener med gripeklør. Så ble blokk etter blokk lagt på plass. De ble stuert omhyggelig. Det var lag med sagflis som beskyttet og tok vare på isblokkene gjennom sommervarmen. Sagflisa inngikk en forbindelse med isen som gjorde at hele bingen forble dypfryst gjennom hele sommeren.

Først var det godt med flis i bunnen av bingen. Når første lag av isblokker var plassert, var det passende sprekker mellom hver rad og hver blokk som så ble fylt med stappet flis. Et ekstra bredt lag med flis ble lagt mellom isbinge-veggene og isblokkene. Når det første laget med blokker var lagt ferdig slik, ble det lagt et tykt lag med flis over laget. Så ble et nytt lag lagt oppe på det som var ferdig preparert. Denne prosessen ble gjentatt til bingen var full av is og sagflis.

Omfattende bruk av is

Når tiden var inne om våren, ble isbingen åpnet og is hentet i porsjoner. Hos bestefar var det behov for is hver dag, både til bakeriet og til melkebutikken ved siden av bakerbutikken. Og hver dag ble det kjernet iskrem i vaskekjelleren. Da måtte det knust is til rundt hele kjernen som sto i en tredunk.

Ikke sjelden hadde jeg jobben med å hente is. Jeg hadde øks med meg, og en sekk. En hel isblokk var selvsagt både uhåndterlig for en smågutt og for mye på én gang. Jeg hadde en liten tohjuls-kjerre å frakte det på. Når jeg hadde skrappt sagflisen av nærmeste isblokk slo jeg av store stykker med øksen og fikk bitene ned i sekken som jeg så slet med å få opp på kjerren. Før jeg gikk måtte jeg påse at all isen var godt dekket med sagflis på nytt. Det sto alltid en skuffe på plass til dette bruket.

Så ble en av de store isbitene lagt i bakeriets sink-kasse. To-tre is-stykker ble båret i sekken opp til melkeutsalget. Til slutt ble resten av isen puttet i sekken på nytt og slått i stykker med øksehammeren til passende biter for iskrem-kjernen. All isen ble skyllet av for sagflis før bruken.»

Alle bondegårder hadde isbinge

Fram til 1960-årene var det melkekuer og fjøs på nær sagt alle gårder over hele landet, også her hos oss. Gårdene produserte svært differensierte produkter: melkeprodukter, egg, flesk, storfekjøtt, høy, gras, poteter og rotvekster til fôr. Derfor var de ikke så sårbare overfor vekslingene mellom regn og tørke. Det var nesten alltid noe som slo til.

På grunn av melkekuene hadde alle gårder isbinge. Det er uråd for folk i dag å forestille seg hvor krevende det var å skaffe is til kjøling en hel sommersesong. Erling Mustorp forteller at på Mustorp lå isbingen under låvebrua. Den var stor, for de hadde mellom 20 og 30 melkekuer i drift til enhver tid. Melka måtte kjøles, og hver kveld i sommersesongen ble det tatt ut to til tre isblokker fra bingen som ble kjørt på kjelke til melkebua. Her ble blokkene vasket rene for sagflis før de ble hakket opp og lagt i vannet i den støpte melke-kummen.

Bingen rommet rundt 450 isblokker som full. Blokkene var rundt 60 cm i firkant. Bingen rommet is til kjøling i nesten to hundre døgn med et forbruk på 2-3 blokker hver dag. Erling forteller at isen var isolert med et metertykt sagflis-lag både over og under og på sidene i bingen.

Flisa ble hentet fra gårds-sagene, på Mustorp og fra nabogårdene.

Gårdsdammenes betydning

Alle gårder hadde dammer som både var vannkilder til husholdningen og til dyra, og der de saget is til isbingen om vinteren. Erling forteller at nabolagene hadde sine «spesialister» som kunne bruke de store is-sagene og de svære is-tengene på en så rask, sikker og effektiv måte som mulig, og som derfor bidro med sin fagkunnskap på mange dammer og mange gårdsbruk. For det var mye dreven teknikk med i spillet.

Kilder:

- Erik Wågen
- Erling Mustorp

Lærer Fure på Folkenborg skole

Av Dag Mysen/Erik Wågen

Erik Wågen er omtalt i egen artikkel i dette nummeret av Haakon. Fra han gikk i tredje klasse måtte han flytte over fra Mysen skole til Folkenborg skole, da huset familien hadde kjøpt øverst i Høgliveien («Borgenhus») så vidt lå på utsiden av den trange omkretsen for Mysen kommune. Han gikk tredje klasse hos frøken Bertha Sønstegaard. Men fra og med fjerde klasse gikk han for lærer Fure. Her er hva Erik Wågen forteller om sin elskede lærer:

«Fra 1930–34 gikk jeg fjerde, femte, sjette og syvende klasse hos lærer Olav Fure. Han var nordfjording og meget avholdt av oss som gikk i klassen. Han var etter mitt skjønn en fremragende lærer. Han kjente oss alle sammen, visste hva slags kår vi kom fra og han var meget klar over hvor fattige foreldre mange av barna hadde.

Vinterstid

Særlig vintertid var det ille. Værst var det dårlige fottøyet. Mer enn én gang måtte Fure hjelpe til med å ta av elevene sine gjennomvåte skotøy, og la barna sitte på vedkassen med bena mot den digre ovnen. Ikke var klærne hele alltid, og fra den tiden husker jeg at Fure sa at det ikke var noen skam å bruke slitte klær bare de var lappet og stelt.

En gang husker jeg det var en snøvlete liten fyr som kom kald og gjennomvåt en sen høstdag full av

Lærer Olav Fure.

regn. Han hadde ikke sko på bena for det var ikke hans tur å bruke skoene.

Disiplin og god opplæring

Det var disiplin i Fures klasse, og det var ikke snakk om å komme uforberedt eller uten å ha gjort leksen hjemme. I klassen på omkring 30 var det flere spesielt flinke elever. Det var noen piker som skrev med en skønnskrift som var like pen som de trykte skriveeksemplene.

Om våren tok Fure oss ut og med i en have og lærte oss å stelle i stand grønnsak- og blomsterbed. Han ivret for bruk av grønnsaker i kosten, noe som slett ikke var vanlig den gangen. Hjemme hos mor var dette en selvfølge, forresten.

Det var religion og sang i alle første-timer. Og Fure holdt andakt. Vi måtte hver dag stå mellom benkeradene og drive lett gymnastikk etter hans kommando. En gang i uken om sommeren slo vi ball og han instruerte og kommanderte. Jeg tror at vi var flinke.

Fure organiserte hopprenn med premier. Vi gikk langrennsturer til en bakke et par kilometers vei fra skolen. Bakken lå i nærheten av Randem gård. Jeg var en habil hopper og fikk mansjettknapper et år for en fjerdeplass.

Fysisk fostring

Det var åpenbart at Fure var for fysisk fostring. Han gikk i spissen for å arrangere skolemesterskap for alle skolene i Eidsberg kommune. Han forsøkte å trene oss litt, men jeg og mine kamerater hadde andre voksne som fulgte oss opp mer bevisst.

Det var første gang at skolemesterskapet ble arrangert og jeg trente meget. I anledning konkurransen fikk jeg piggsko av far. Den dagen mesterskapet skulle gå av stabelen hadde jeg glemt piggskoene hjemme og måtte løpe hjem for å hente dem. Jeg rakk tilbake et par minutter før jeg skulle i ilden med første øvelse som var 60 meter sprint. Den vant jeg på 8,4 sekunder. Jeg vant også lengde med 5,30 meter og høyde med 155 cm.

Det var et meget stort arrangement. Kommunens samtlige lærere deltok som startere, målere, dommere og tidtagere.

Lus

En alminnelig plage den gangen var lusespørsmålet. Det var snakk om hodelus, «flatlus» som vi kalte

det. Regelmessig kom kommunens helsesøster på klassebesøk. Da greide hun gjennom alle hodene i klassen med en lusekam. Selvfølgelig fant hun lus hos de faste hver gang. Parafin ble benyttet som lusdrepe-middel.

Jeg kan ikke huske at jeg kom hjem med melding om at de var funnet lus hos meg. Men det var regel på Borgenhus hver lørdag etter badet i den store sinkbaljen på kjøkkenet, at vi ble gjenstand for nitidg greining av hår med det som ble kalt finkam (les: lusekam). Kammen var bare omkring 10 cm. lang og var omtrent 7 cm. bred. Den hadde fine tenner på begge sider, kanskje noe finere på den ene siden enn på den andre. Det var mor eller far som gredde oss for å finne ut om vi hadde lus. Finkammen var i flittig bruk i de fleste hjem i mine guttedager. Jeg husker at de var svarte.

Skoledagen

Vi hadde seks timer skoledag tre dager i uken. I det store frikvarteret fikk vi sitte inne i klasserommet mens vi spiste opp skolematen vår. Men ellers var det ikke lov å oppholde seg i klasserommene i frikvarterene. «Ut med dere!» var beskjeden fra lærer Fure. Dispensasjon ble gitt om sterk forkjølelse hadde rammet en eller annen. Da fikk vedkommende lov å oppholde seg i korridoren, men ikke i klasserommet. Der sto vinduene åpne på vid vegg hele friminuttet.

Hukommelse

Etter folkeskolen kunne jeg se lærer Fure en og annen gang, blant annet om vi var til gudstjeneste i Mysen kirke samtidig.

Etter april i 1944 bodde jeg ikke lenger på Mysen og møtte ikke min gamle lærer igjen før 30 år senere. Da var jeg med mor en søndag til gudstjeneste i Mysen kirke. Hun gikk inn mens jeg ble igjen litt på utsiden

for å rusle rundt på kirkegården og se på gravene. Da jeg så skulle gå inn i kirken så jeg lærer Fure komme mot meg og han smilte da han rakte meg hånden: «Kjære Erik! Så hyggelig det er å hilse på deg igjen!»

Gutters plikter i 1929

Av Dag Mysen/Erik Wågen

I 1928 kjøpte Johannes og Olga Wågen «Borgenhus», som er den store, gamle, hvite villaen øverst i Høgliveien. Da fikk familien et hjem som de eiet selv. Erik Wågen beskriver denne følelsen, samtidig med at han skildrer hva en gutts oppgaver var i et hjem på denne tiden. Her beskrives litt av vinterens plikter:

«Å komme til Borgenhus ga meg den store opplevelsen av å eie noe, og ikke bare bo til leie hos andre. Jeg lærte imidlertid snart at dette også betød en hel masse nye ting, blant annet en tilværelse med plikter som jeg ikke tidligere hadde hatt.

Allerede før jul i 1928, bare noen dager etter at vi var kommet til Borgenhus, kom det to store sledelass med favneved. Den var 60 cm lang, og en favn var en stabel 60 cm bred, fire meter lang og én meter høy. Lassene var for tunge til at hestene klarte å trekke dem de sist to brattene opp til huset. Halvparten måtte derfor kastes av for å bli hentet i annen omgang. Enda var de i tyngste laget, husker jeg.

Veden ble kastet i en diger haug på gårdsplassen. All veden skulle bæres inn i vedskjulet for å las opp der. De to hestekarene satt sammen med oss

barna og spiste risengrynsgrøt etter at all veden var kastet i haug. Da far kom, var det han og jeg som bar inn og la opp veden. Det var der og da at jeg lærte at ved alltid skal stables med barken ned.

Far laget en sagkrakk. Så satt han i gang med å sage juleveden. Det gikk som en røyk, sterk som han var. Sagbladet var meget grovtinnet og rundt 6 cm bredt. Da han etter jul begynte med reisingen sin igjen (han var selger), fikk jeg beskjed om at kabber skulle sages hver dag. Det var et tungt arbeid for en smågutt. Jeg husker godt hvordan far satt i sene kveldstimer og filte sagbladet. Han brukte også viggetang.

Fra samme stund ble også et annet arbeid lagt på mine skuldre. Det var å måke en smal vei bort til doen, med avstikker til vedskjulet. Videre måtte det måkes en gangsti ned til porten og 10–15 meter videre frem til der veien ble kjørt opp med plog. Sammenlignet med de lette aluminiums-skuffene som brukes i dag var den tidens skuffer av jern, tunge som bly. Det ble derfor en svettekur og et slit uten like, særlig om sneen var kram og tung.

Det er neppe tvil om at vedsagingen og snemåkingen var med på å gi meg sterk fysikk og en sterk kropp, noe som sannelig har kommet godt med senere i livet.»

Bakere på Mysen gjennom tidene

Av Dag Mysen

Henrik Mysen

Henrik Mysen (1850–1940), født på søndre del (Hjemmet) av Nordre Mysen, sønn av Johanne og Syver Mysen, ble en viktig faktor for utviklingen av Mysen som småby. Han begynte med bakeri og landhandleri i 1880, i fedregården som lå der hvor frivillighetsentralen nå ligger.

Han driftet bakeriet med Johan Holthe som baker. I 1890 solgte Henrik bakeriet sitt til Johan.

Johan Holthe

Johan Holthe (1854–1929) var en av Mysens første forretningsmenn. Han var opprinnelig fra Trondheim, men kom til Mysen som bakersvenn i 1880 og fikk jobb i bakeriet til Henrik Mysen. Han overtok som nevnt dette bakeriet i 1890. Senere flyttet han bakerivirksomheten til daværende Korsveien, nå Jernbanegata, i gården «Solhøi». Ganske snart bygde han forretningsgården «Voll» som hans nevø Carl H. Andresen senere overtok. I bakgården på eiendommen bygde han bakeriet og uthus.

Her bodde og virket Johan og Anne Holthe med sine tre døtre Olga, Asta og Amy frem til 1918. Da solgte Johan eiendommen og bakeriet til sin nevø Carl H. Andresen og flyttet familien sin til Nordstand i Oslo. Her trivdes de ikke, og særlig ikke Anne. To år etter flyttet de tilbake til Mysen og startet en altnulig-forretning (Londoner-bazar).

I 1923 fant bakermesteren tilbake til

Annonse i Indre Smaalenenes Avis 19/4 1916.

seg selv og sitt kjære yrke. Han kjøpte «Hjørnegård» i Smedgata, på hjørnet av Høgliveien, av Erling Johannessen. Gården ble bygd i 1904 av Guttorm Olsen Rambøl som bygde bakeri i kjelleren. Bakeriet ble driftet av Fritz Dahlstrøm, faren til Trygve Dahlstrøm. Fritz var svigersønn til Rambøl.

Her flyttet Johan og Anne Holthe inn og re-etablerte virksomheten sin med bakeri og konditori. En melkebutikk fikk plass ved siden av som leietager. Hans nevø Axel Torgersen var baker hos Johan. Det gjorde at Johan kunne konsentrere seg mest om konditorvarene.

Nevøen Erik Wågen var sterkt knyttet til bestefar Holthe. Han var ut og inn i besteforeldrehjemmet og hjalp bestefar med småting gjennom gutte-årene. Han beskriver bakeriet og konditoriet i detalj. Dette er gull verdt for ettertiden og jeg velger å gi Haakons lesere et innblikk i hvordan

livet artet seg i en bakerforretning på Mysen i 1920- og 30-årene:

Bakeriet

«Fra nedsiden av kjelleretasjen i Hjørnegård gikk en uanseelig dør inn til bakeriet. På innsiden til høyre var det hyller der de svartsvidde grislebordene var plassert etter bruken. Der var det også et stativ der kakebrettene ble satt inn til avkjøling før de ble båret opp i butikken.

Fra inngangsdøren gikk en to-trinns trapp ned til bakeriets sementgulv. På veggen til høyre var det en støpt avsats. Der sto bollen med eggekrem. Også på veggen til venstre var det en støpt hylle. Der sto bollen med sirupvann med en kost med lang svinebust. Sirupvannet ble strøket over brødene når de kom ut av ovnen. Brødene ble blanke og vakre av dette.

På veggen mot hagen var det hylleknekter der de tre-fire meter lange og omtrent femten centimeter brede brødfjelene var plassert. Fjelene sto to sammen på hver knekt. Jeg mener å huske at de var seks fjeler til sammen. På samme veggen var det vannkran med en støpt lav brønn under for å ta vare på spillvannet. Det var en rist i kummen der spillvannet rant ut. Ved siden av sto bakeriets kanskje mest effektive arbeidsredskap, en dampkjele.

Bakerovnen var bygget inn i veggen. Åpningen var godt og vel en meter over gulvet. Ovnens strakte seg vel fire meter innover. Den var belagt med ildfast sten både i bunnen og i det buede taket, som kunne være omtrent 60 centimeter høyt på det meste.

Innenfor bakeriet lå conditoriet. Der

var også trappen opp til butikken. Alle ferdige varer gikk den veien opp.

Innenfor vaskekjelleren lå et eget lagerrom for bakeriet. Her stod også kjøleboksen laget av tre og kledd med sink innvendig. I bunnen var plassert store isklumper og på hyller oppover sideveggene ble det plassert saker og ting som trengte kjøling. Jeg husker spesielt at dit inn ble tertedeigene alltid brakt for kortere eller lengre opphold før deigen skulle kjevles ut.

Bakeriet begynte sin arbeidsdag omkring klokken fem om morgenen, og det var eltingen av brøddeigen som var første og temmelig slitsomme jobb. Den ble eltet og eltet nede i trauet. Når den om sider ble ferdig ble den lagt opp på trauets lokk. Der ble deigen nærmest rullet ut til store og lange pølser som med et håndgrep ble delt opp i passende stykker. En mann sto ved vekten og tok stykke for stykke for å kontrollere. Det ble nypet litt her og der, plusset på noen gram hist og pist, men stort sett viste det seg at nesten alle kladdene holdt kilovekten.

Når jeg sier brøddeigen, så gjaldt det først og fremst deigen til grislebrødet, for det var mest alminnelig i tredve-årene. Kilokladdene ble rullet og formet til brød som ble lagt på disse lange fjelene pent i rad og rekke langsetter. Det var de sotbrente stekefjelene som ble brukt.

I mellomtiden var stekeovnen varmet opp. På begge sider inne i ovnen lå flere pent opplagte knipper med opphugget bakhunved (60 cm). I midten var det en åpning hele veien innover. Veden ble tent og døren inn til ovnen ble lukket. Når veden var brent og glohaugen ennå passe varm,

ble to eller tre grislefjeler sendt inn i åpningen mellom gloradene. Når fjelen kom ut igjen og de nye ble sendt inn, ble de ferdige brødene snittet tvers over med flere kutt og lagt over på andre fjeler som sto i hyllen mot gårdsplassen. Og grislefjelene ble satt på plass, en smule mer svidde enn før bruken.

Glohaugene på begge sider av ovnen var i mellomtiden blitt mer til aske, og tiden var inne til å rake dem ut. Rett på innsiden av ovnsdøren var det en glugge. Dit ble asken dratt med et langt redskap, et vannrør med en skrape montert i enden. Etterpå ble et liknende redskap med strie påmontert i enden og som ble fuktet med vann. Dette ble brukt til å feie inne i ovnen. Den var meget effektiv.

Så ble de lange fjelene med grislebrødene satt foran ovnen på nytt, og med en lang og bred skyffel ble fire brød om gangen ført inn i ovnen. Med et lite vrick på skaftet sto brødene plutselig på plass. Dette gikk radig og på kort tid sto de rad på rad langs hele ovn-bunnen.

Etter en bestemt tid ble brødene trukket ut igjen og fikk dette nevnte strøket med sirupvann. Et bestemt antall ble lagt i en diger kurv som ble brakt opp til Torgersens utsalg oppe i «byen». Resten ble båret opp i butikken og plassert i skuffer og hyller.

I bakeriet ble det arbeidet kontinuerlig, bare avbrutt av spisepauser og en røyk i ny og ne. Etter grislebrødene kom turen til andre brødsorter: loff, hvetekake, vørterbrød, grovbrød og andre. Ikke alle brødsorter ble bakt hver dag. De hadde faste ukedager.

Rundstykker ble bakt hver dag, det samme gjaldt boller, store og små, og alltid så meget at det neste morgen kom en del boller av begge slagene i retur til bakeriet. Disse ble så skåret over og satt i stekeovnene. På den måten ble butikken selvforsynt med kavringer og skonrokker.

De som jobbet i bakeriet hjalp også til med kakebakingen, mest når conditoriet var sterkt belastet med bløtkaker, kringler, kransekaker o.l.

Bakeriet var en del av min verden allerede som liten gutt. Senere var jeg alltid innom bakeriet når jeg gikk til skolen på Heggan, for ikke å snakke om hvor trofast jeg var alle dager i middelskoleårene. Hadde jeg ledige stunder hjalp jeg til med å kjevle ut brøddeiger, måle og veie og snitte opp grislebrødet med barberkniv. Jeg fikk og lov å skjære opp wienerbrød i passende stykker.

Midt på tredve-tallet ble det installert oljefyr for å erstatte slitet med bakhunved-oppfyringen. Oljefyren var enkel. Det var rett og slett to flammekanoner, eller flammekastere som dekket all oppvarmingen. Et par år senere ble det plassert en stor boble i metall midt på bakerigulvet. Det var en hypermoderne eltemaskin som nå avlastet bakerne meget. Kulen var omkring en meter i diameter, og antagelig det samme i høyde over gulvet.

Conditoriet

Dette var den delen av bakeriet der alle conditorvarene ble laget. Fra selve bakeriet var det en høydeforskjell på vel en fot. Det var fra denne lille avdelingen at trappen gikk opp til forretningen.

Denne snadderavdelingen var kanskje tre meter bred og seks meter lang. Den store arbeidsbenken lå inntil den delen av veggen som vendte ut mot Høitorpveien, og derfra kom det litt lys gjennom et lite og lavt vindu. Gjennom vinduet kunne man se over til Nikolaisenhaven.

Så lenge bestefar levde var conditoriet hans domene. Senere ble det Torgersen som overtok også de mer finere bakervarene.

Snadderavdeling var det. For her ble alle godsakene laget, men også fordi her var alle godsakene lagret. Under den brede og lange arbeidsdisken var det hyller for kasser med tørkede aprikoseskiver, svsker og rosiner. Der var det kasser med hasselnøtt-kjerner. Tørrede epleskiver lå i større kasser for de gikk det mye av. Margarin kom i dunker, det samme gjorde de mange slags syltetøyer.

I en kasse som var firkantet og laget av tykk finer, og som var kledd innvendig i blypapir, var det finkakket, hardstappet hvit kokosmasse. Jeg forspiste meg så på denne kokosmassen som ung gutt at jeg først i senere år har spist kaker med kokosmasse i.

Syltetøyet ble mest brukt i wienerbrød og i kaker som ble stekt i store firkantede former. Når de ble skåret opp, ble disse formene båret opp trappen og satt i kakeskapet i butikken. De mest vanlige syltetøyene var av epler, bringebær og plommer.

Såvidt jeg husker kom mandlene i små sekker. Når det var bakst til jul, for eksempel av sirupsnipper, ble mandlene lagt i vann slik at skallet gled av. Mandlene delte seg alltid i

to, og en halv mandel ble lagt på hver sirupsnipp før steking.

Mandelkvernen til kransekakedeig sto i hjørnet i conditoriet. Når mandlene ble kvernet ble det en slags tørr masse som ble oppspedd med vispet eggehvite, om jeg ikke husker feil. Dette var en masse som også ble benyttet til wienerbrød, kringlefyll og til marvpasteier. Til disse ble en tertedeig bakt i noe som liknet sandkakeformer og fylt opp med makron før steking. Denne mandelmassen ble i tillegg brukt i fürstekaker og annet bakverk.

På veggen i conditoriet hang en rekke former i en solid hyssing. Når kransekaker skulle lages, ble formene tatt ned og vasket. Så ble de smurt ved hjelp av en liten fordriver (pensel). Det var noe hvitt fett som ble benyttet. Mandelmassen ble fylt i en sprøyte og presset ned i formene som så ble satt i ovnen.

Var det litt deig til overs laget bestefar noen korte stenger. Disse gikk som oftest til ettermiddagskaffen i «privaten».

Når kunden skulle hente sin kransekake ble den utlevert i en kaketine. Den var firkantet og i brunt. På lokket sto det «Joh. Holthe» med snirklet skrift. Tinene kom alltid i retur. I disse tinene ble også bløtkakene utlevert.

I conditoriet ble også terteskjellene laget. Det var visst en spesiell kunst å lage slike skjell. Formene de ble laget i var tunge og i mørke farger. Terteskjell var meget populære i min barndom. Hjemme på Borgenhus var det nesten alltid skjell som forret. Innholdet ble ofte laget av finskåret

fløte-fiskepudding, i små terninger, kokt i hvit saus og gjerne med litt reker, kanskje krabbe eller hummer. Dette var alltid en god begynnelse på en bedre middag. Å bake slike skjell var en virkelig kunst og ble bare levert etter bestilling. Det ble alltid laget fler enn det var bestilling på, for om noe gikk i stykker hadde man noen i reserve.

Sesongbetonte varer

Mange varer var sesongbetonte. Fastelavensboller var en slik. Fredag og lørdag før fastelaven-søndag ble det arbeidet overtid og det ble bakt boller i hundrevis. Lørdag ble mange delt og ble fylt med krem og strødd med melis på «lokket». Denne kremfyllingen av boller var noe jeg deltok i på slike lørdager i årevis. Hjemme på Borgenhus var det alltid slike boller til ettermiddagskaffen denne søndagen.

Til jul ble det laget en meget simpel deig, mon tro om det ikke var stort annet enn mel, vann og litt sukker? Av deigen ble det laget kakekoner og kakemenn, hester og hunder. Disse figurene ble stanset ut av svære utkjevlede deiger, lagt på jernplater og sendt i ovnen. Det var plater etter plater, og etterspørselen var stor. Dette var noe som ble lagt i posene i alle juletreffester, og som også ble til pynt på juletreet. Da var det festet en sytråd bak på hodene på konene og mennene. Konditorfarge ble benyttet når øyne, nese og munn skulle markeres, kanskje også hår og toppluer. På hestene ble det markert rompe ved hjelp av svart farge. Bakerne hadde en fantastisk evne til slikt malerarbeid.

Skulle det være fest på bedehuset kom det bestilling på julekaker, og

det var mange det dreide seg om. Og skulle de først bakes ble det også en del til alminnelig salg i butikken. Sukat ble hakket til og rosinmengden målt til for hver deig. Sukaten var grønn og var en båtliknende frukt som kom i halve stykker.

Conditoriet står for meg som et eventyrrom den dag i dag. Og jeg kunne sikkert fortalt meget mer enn det som her er nedskrevet.»

Carl H. Andresen

Carl H. Andresen (1882–1963) var født i Oslo der hans far drev som urmaker. Familien flyttet til Furulund på Flaten der Carl vokste opp. Etter endt tre års fagutdannelse begynte han som baker hos sin onkel Johan Holthe og var der fra 1900–1903. I tidsrommet frem til 1918 praktiserte han som baker i Oslo, på Nordstrand og i Rakkestad.

I 1918 overtok han som nevnt «Voll» av sin onkel, med bakeri og forretningsgård. Frem til 1937 drev han med vedfyrte bakerovn i det gamle bakeriet som nå huser restaurant «La Moss».

Da bygde Carl sitt nye bakeri ved siden av det gamle og installerte kullfyring, men ganske snart ble det oljefyring. Den nye bakerovnen hadde stor kapasitet, med rom for 180 brød på én gang.

Stor produksjon

Dette gjorde at Carl H. fikk kapasitet til storproduksjon av brød og konditorvarer. Allerede før krigen hadde han filial både på Mysen og i Spydeberg. Etter krigen utvidet han virksomheten ytterligere med brødkjøring og

Annonse i Indre Smaalenenes Avis 16/2 1921.

leveranser til forretninger i et stort distrikt.

I 1960 overdro han bakeriet til de tre sønnene Herman (1922–1996), Gunnar (1924–2002) og Leif (1926–2007). Herman var konditor og sto for «snadderavdelingen». Gunnar begynte fast i bakeriet i 1946. Leif begynte som visergutt i forretningen og gikk gradene som svenn til baker. Han trakk seg ut av bedriften i 1974 og begynte en annen karriere som kontorsjef i Mysen Ferdigbetong.

Etter hvert som volumet i omsetningen vokste, ble det mange i faget som var innom i kortere og lengre perioder som bakere. Vi kan nevne noen: Wilhelm Volden, Helge Jahren, Holm Jahren, Leif Haugland og Andreas Andresen som var nevø av Carl H.

På det meste forsynte forretningen Carl H. Andresen 32 butikker, samt en rekke kaféer og institusjoner i et stort distrikt. Da var bedriften den største i sitt slag mellom Ski og Sarpsborg.

Krevende arbeid

Fra 1982 ledet Gunnar bedriften alene, og med flere medarbeidere i bakeriet.

Sønnen Runar forteller om en far som levde med en krevende lederrolle, i en bedrift med leveranser i et stort distrikt:

«Arbeidsdagen begynte klokken ett om natten. Da lagde han deiger til dagens mangslungne leveranser av surbrød, mellombrød, loff, kneipp, grovbrød og rundstykker. De ansatte bakerne kom ved fire- halv fem-tiden og satte i gang bakeprosessen.

Gunnar forlot dette arbeidet ved åtte-tiden og gikk opp i leiligheten over bakeriet for å spise frokost, og gjerne med et par ferske rundstykker i hånda. En halvtime etter var han på plass i bakeriet på nytt. Da sto kakebaking og hvetebackst som boller, julekaker, og diverse konditorvarer for tur. Med seg i denne tidsperioden hadde han Leif «Charlie» Haugland, Kjell Erik Rakstad, Vidar Borger, Wilhelm Volden, Andreas Andresen og sønnen Runar Andresen.

Ved elleve-tiden gikk Gunnar opp i leiligheten igjen og la seg til å sove før middagen ved to-tiden. Etter middagen la han seg igjen, og sto opp ved femtiden på ettermiddagen. Da gikk han ned i bakeriet for å lage surdeig og satte seg i butikken for å

Gunnar Andresen legger nye bakverk klar til steking i den store bakerovnen.

Nina Andresen og Inge Skubberud gjør klar brød til steking. Foto: Runar Andresen.

summere opp alle bestillingene til dagen etter. Fra dette tallmaterialet beregnet han størrelsen på morgendagens produksjon. Så gikk han opp og tok litt kveldsmat, så på nyhetene, tok litt kaffe og gjerne et wienerbrød og la seg ved ti-tiden. Så var det opp igjen tre timer etter for å starte en ny arbeidsdag.»

I 1995 overtok Gunnar bedriften som eeneier og overdro bakeriet til datteren Nina og hennes mann Jul Iver Krog. Han og Nina drev bakeriet sammen til han ble løst ut i 2004. Fra da av drev hun bakeriet alene frem til 2019, da sykdom stoppet virksomheten.

Gunnar døde i 2002, og da kona Inger døde i 2003 ble sønnen Runar eier av bygningsmassen.

Særpreget nisjebutikk på Mysen

Carl H. Andresens bakeri og konditori står frem på en særegen måte i Mysens

historie. Butikken har fulgt oss i fem generasjoner og ble den lengstlevende nisjebutikken i denne bransjen i vårt distrikt.

Vi seniorer glemmer ikke juleutstillingene i denne butikken. Den var en snakkis i distriktet hver jul helt frem til firmaene som produserte disse fantastiske sjokoladefigurene og marsipanfigurene la opp rundt tusenårsskiftet. Utstillingene oste av julestemning.

Og vi som savner bakeriet og som ønsker at noe kan fortsette nettopp her, glemmer ikke Andresen-kneipen, mellombrødet og alle de andre deilige bakervarene som Nina var den siste til å trylle frem i vår lille by.

Aksel og Tor Torgersen

Johan Holthe døde som nevnt i 1929. Anne driftet bakeriet videre en tid, inntil hun solgte det til Aksel Torgersen

Her sendes den lange stekefjola inn bakerovnen av Inge Skubberud. Foto: Runar Andresen.

som var hennes nevø. Hun fortsatte imidlertid å bestyre melkeutsalget.

Aksel Torgersen (1893–1952) ble utdannet i bakerfaget hos sin onkel Johan Holthe. Etter noen arbeidsår i Oslo kom han tilbake til Mysen i 1922 og ble baker hos sin onkel på nytt. Etter Holthes død overtok han ansvaret og senere også eierskapet til bakeriet i Hjørnegård. Han driftet bakeriet frem til sin død i 1952. Han begynte også eget bakeriutsalgt i nåværende Anton H. Mysens gate 17, i bygget som kalles «H.D. Lund-gården». Bakervarene ble fraktet opp fra bakeriet i Hjørnegård.

Sønnen *Tor Torgersen* (1925–1999) ble utdannet baker hos sin far i bakeriet i Smedgata. Etter Aksels død driftet han begge forretningene, med god hjelp av baker Holm Jahren som ble svenn hos Johan Holthe godt før han ble konfirmert.

Ca. 1960 ble det bygget eget bakeri i utsalget oppe i Mysen. Da avviklet Tor i Smedgata og driftet bakeriet i Anton H. Mysens gate frem til han avviklet forretningen i 1981.

Johan O. Havnaas

Etter Henrik Mysen og Johan Holthe var *Johan O. Havnaas* den neste som etablerte seg som baker på Mysen. Han bygde Havnaas-gården i 1901 eller 1902 og satte inn bakerovn i gården. Snart ble gården også skyssstasjon. Derfor ble bakeriet drevet av andre, først bakermester Haug. Den siste som drev her var *Harald B. Hansen* (1883–1939). Han kom til Mysen i 1925 og begynte i bakeriet til Johan Holthe i Smedgata. Senere var han baker hos Carl H. Andresen til han gikk over gata og overtok bakeriet i Havnaas-gården i 1930.

Mysen Dampbakeri

Mysen Dampbakeri ble etablert i Aabergegården, nåværende Jernbanegata 3 av *Otto Didrichsen*. Dette skjedde under første verdenskrig. I 1923 overtok Nils Ullnæss Dampbakeriet og forretningen.

Nils Gustav Jørgen Ullnæss

Ullnæss (1889–1975) ble født og vokste opp i Oslo. Han begynte sin bakeriforretning på Mysen i 1923. Da overtok han som nevnt Mysen Dampbakeri. Først etter andre verdenskrig kom det oljefyr i hans bakeri. Til da holdt han frem med den tungvinte vedfyringen av bakerovnen. Han driftet bakeriet frem til 1959.

Familien Ullnæss var vennlige og sosiale mennesker med et stort nettverk av venner og bekjente og kunder. De hadde et bitte lite konditori inne i butikken, til litt servering.

Vi husker spesielt Ullnæss sine skolebrød. De var berømte på Mysen.

Sønnen Sverre ble speider og speiderleder i 1. Mysen speidertropp og ble en betydelig kulturfaktor her i Mysen i mange år. Han ble senere lektor i Sarpsborg.

I 1959 overtok hans svigersønn Kristian Liseter (1914–1993) driften av bakeriet og drev det i to år til Arne Kvernhusengen overtok.

Arne Kvernhusengen

Arne Kvernhusengen tok sin konditorutdanning hos baker Jacobsen i Oslo. Derfra dro han til Rakkestad og tok bakerutdanning hos G. H. Dahl. Som nevnt startet han egen virksomhet i 1960. Også han var viden kjent blant Mysens skoleungdom for sine deilige

skolebrød, og damene på Mysen hadde et godt øye for Kvernhusengens loff.

Han kone Grete sto mye i butikken. De fortsatte også med de få bordene med stoler som Ullnæss hadde framme, slik at kunder kunne sitte ned med en kopp kaffe og en deilig kake eller et wienerbrød.

Kai Tore Frogner begynte som bakersvenn hos Arne i 1980. Han overtok bakeriet og forretningen i 1995 og drev det frem til år 2000.

Bakeriet i Solhøi-gården

Solhøi-gården, nå Jernbanegata 9, rommet også et bakeri. Gården ble bygget i 1911. G.W. Romie åpnet bakeri i en del av bygningen. I 1916 overtok J. Aarsrud bakeriet, og i 1923 gikk det videre til Fritz Dahlstrøm som flyttet ut av Hjørnegård i Smedgata da Johan Holthe overtok her. Senere ble forretningen filial under Carl H. Andresen.

Wilhelm Volden

Wilhelm Volden (1908–1999) begynte i bakerlære hos Carl H. og var senere ansatt hos baker Ullnæss. Han begynte selv bakeri i Vandugbakken 53 i 1948 og drev det i fem år til Gunnar Østereng overtok. Fra da av arbeidet Wilhem i 26 år hos Østfold Kavringfabrikk i Askim, før han tok opp igjen bakergjerningen som tilnærmet pensjonist og arbeidet for Gunnar Andresen.

Wilhelm var sykkelsport-entusiast både som utøver og som leder, og ble tildelt Norges Cyckleforbunds Hedersmedalje i 1953.

Gunnar Østereng i Vandugbakken

Gunnar Østereng (1917–1963) var født

Stigen Uldvarefabrik

Av Dag Mysen

Et tidsskille i Indre Østfold

Stigen Uldvarefabrik ble det første industrielle foretaket i Indre Østfold som ble grunnlagt på tilgang på elektrisk strøm. Fabrikken ble til som et samarbeidsprosjekt mellom *Henrik Mysen*, som bygde regionens første elektrisitetsverk i fossen sin, og *Anders Hjalmar Schander* og *Gustaf Werner* som ønsket å bygge ullvarefabrikk med tilgang til elektrisk kraft til spinnemaskinene.

Schander og Werner registrerte firmaet Stigen Uldvarefabrik i 1898, bygde fabrikken parallelt med at Henrik anla elverket i fossen sin, og åpnet fabrikkvirksomheten i 1899 da verket begynte å produsere strøm med en kapasitet på 80 hk (hestekrefter). Slik fikk vannfallet tilnavnet «Spinnerifossen».

Dette ble samtidig begynnelsen på elektrifiseringen av møbelindustrien på Mysen. Hele tre små snekkerverksteder ble innpasset i bygget til ullvarefabrikken, og når det var tilgang på overskuddskraft fikk disse småbedriftene mulighet til å bruke den til små maskiner som lettet arbeidet. Dette spredte seg som muligheter til flere lokaliteter i den gryende Mysen-byen. Kapasiteten var selvsagt avhengig av vannføringen i elva, som varierte med vær og årstider. Slik ble denne symbiosen mellom ullvarefabrikken og pioner-elverket i Spinnerifossen også starten på møbeleventyret som gjorde Mysen

til Norges hovedleverandør av finere møbler mellom 1920 og 1970.

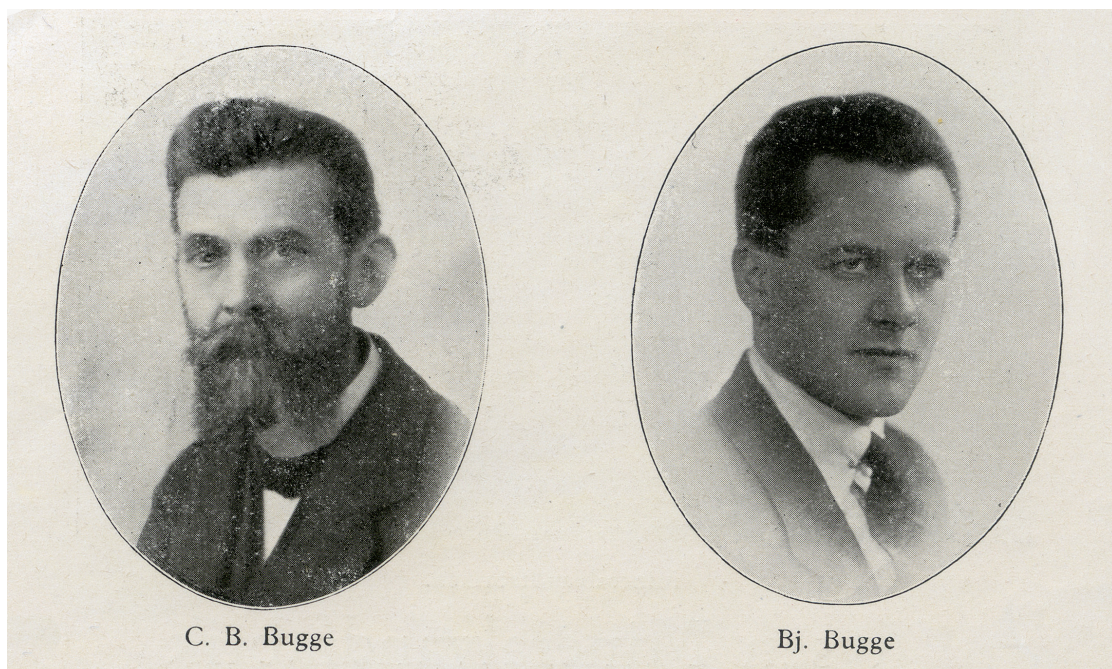
I 1908 trakk Werner seg ut av prosjektet og solgte sin del av eierskapet til *Peder Louis Hannevold*. I slutten av november året etter gikk imidlertid det nye eierskapet konkurs.

Nytt eierskap

I 1910 ble det formet et nytt eierselskap: A/S Stigen Uldvarefabrik med den viden kjente forretningsmannen C.B. *Bugge* fra Bergen som hovedaksjonær og disponent. Gustaf Werner kom nå tilbake på eiersiden. Fabrikken produserte ullstoffer til kjoletøy og dresser, samt ulltepper. Flere hjem i Eidsberg har sikkert fremdeles ulltepper i bruk som er produsert på Stigen i Mysen. Selv har jeg tre etter mine foreldre, og som er i bruk i hytta ved Kulevannsaga.

Fabrikken hadde i snitt rundt 30 ansatte, ganske likt fordelt mellom kvinner og menn. I perioder ble den såkalte «Røverborgen» brukt som bolig for arbeidere ved Stigen Uldvarefabrik. Trolig var dette arbeidskraft fra et større distrikt. Dette huset ble senere revet for å gjøre plass til byggene som nå rommer Felleskjøpet på Mysen.

Bugges sønn, Bjørn, ble etter hvert disponent for bedriften. Han kom på kant med arbeiderne som forlangte høyere lønn i jobbetiden like etter første verdenskrig. De organiserte seg. Det ble streik med tilsvarende oppsigelser fra arbeidsgivers side.

C. B. Bugge

Bj. Bugge

Cornelius Berg Bugge og Bjørn Bugge. Bildet er fra boken «Fra Norges næringsveie i tekst og bilder, Østfold fylke, utgave for 1923.

Fabrikken sett nede fra Spinneridalen. Bildet er fra boken «Fra Norges næringsveie i tekst og bilder, Østfold fylke, utgave for 1923.»

Utmattelseskrigen førte til at bedriften gikk konkurs i 1920.

Bjørn Bugge kjøpte tilbake bedriften i 1922. Men konjunktorene ble vanskelige og det ble ny konkurs i 1924. Det ble slutten for ullvarefabrikken.

Cornelius Berg Bugge

var en av de mest landskjente bedriftseiere som noen gang har investert i Indre Østfold. Han var fra små kår og arbeidet seg opp til å bli en særs vellykket forretningsmann og investor med base i Bergen. Mesteparten av det han eide og tjente brukte han på å utvikle nynorsk språk og kultur. Han stiftet og ledet Vestmannalaget samme år som han kjøpte seg inn i Stigen på Mysen. Han grunnla Norsk Herbyrge som kom til å stå bak kaffistovene i de store byene. Han fikk sjøsatt nynorskbrukende bankvirksomhet, var med og grunnla

dagsviser på nynorsk, han fikk i gang lærerhøyskole med nynorsk som opplæringsmål, han garanterte økonomisk for oversettelsen og produksjonen av nynorsk bibel, han var med på å støtte arbeidet med nynorsk alterbok og nynorsk salmebok, og fikk nytrykket Ivar Aasens nynorske ordbok. I tillegg kjøpte han tomt til Det Norske Teateret som ble bygget i Oslo.

Han fikk seg en staselig bolig i Markveien i Bergen. I bybrannen i 1916 ble hele Markveien fullstendig nedbrent og ødelagt. Det ble begynnelsen på en mer anstrengt økonomisk situasjon for Bugge, samtidig som han fortsatte å strekke økonomien sin for å ivareta sine dype kulturelle interesser.

Fra 1920 av ble det konkurrer i flere foretak han var involvert i, så som Stigen på Mysen. Mot slutten av 1920-årene gikk han også personlig konkurs, og da han døde i 1934 regnet

Spinneribrua med del av taket på fabrikken til venstre. Postkort utlånt av Jul Aage Krosby.

Stigens Uldvarefabrik,

— My sen —

modtager Uld og strikkede Uldfæller til Spinding af alle Sorter Garn samt til Vævning af Yderfrakke- & Ulstertøier, Chevlot, Diagonaler, Satiner, Vadmæl. Kjøle- & Kuffertøier for Damer samt Tæpper og Schawler.

— — — — —

Da vi nu har tiløst Væveriet med mekaniske Vævemaskiner og ligesaa paa andre Omraader udvidet Fabrikens Produktionsevne, kan vi for Eftertiden hurtigere expedere Vævnadstilvirkningen.

Godt Arbeide og reel Behandling garanteres

Stigens Uldvarefabrik.

Annonse fra Indre Smaalenenes Avis 8. februar 1901.

han seg som fattig og i samme kår som han i sin tid kom fra.

Historien videre

Etter konkursen i 1924 overtok Kinsarvik Sparebank eiendommen Stigen Uldvarefabrik og Spinnerifossen som pant. Da kastet ordfører Hamil og Mysen kommune sine øyne på fossen og kjøpte eiendommen i 1931 for 22 000 kroner, og overdro fossen til elverket. Med de rundt 100 hk energi Spinnerifossen kunne produsere, ville elverket med fossene i Mysen-elva kunne dekke over 80% av kommunens totale energibehov med egen strøm ved normal vannføring.

Søppelfylling

Selve eiendommen på vel fire mål ønsket kommunen å bruke som søppelfylling. Den lå hendig til for

Mysens formål. Men fyllinga lå nær bebyggelse på alle kanter. Lukt og rotteplage ble sjenerende. I 1937 ble det bevilget 50 kroner til rottegift. Oppgaven ble overgitt til Kristian Andresen som også kunne smykke seg med tittelen «desinfektør»! Men det hjalp lite. Slakterne i Mysen dumpet slakteriavfallet sitt på Spinnerifyllinga, så rottene levde høyt på fete og margfulle retter. Drepte man hundre av dem med gift sto to hundre rede til å overta. Den forferdelige lukta

**Mysen må utvide
søppelfyllingen**

Spørsmålet om å gå til utvidelse av den nåværende søppeltømmingsplassen i Mysen ble drøftet i kommunestyret igår, og det ble enstemmig besluttet å kjøpe inntil et areal på ca. 2,7 mål av Hans Herlands eiendom Engebakke. Kjøpesummen er ca. 5400 kroner.

Ordfører Ytrehus kom inn på en innsendt artikkel i Indre, hvor det ble rettet kritikk mot kommunen fordi den utvider en søppelplass, som har en meget uheldig beliggenhet. — Ikke fordi vi pleier å ta hensyn til anonyme avisartikler, sa han, men formannskapet har vært fullstendig oppmerksom på denne saken. Vi kan imidlertid ikke fine noe bedre sted. Det blir eventuelt bare å flytte ulemperne over fra den ene til den andre. En annen ting er at vi vil forsøke å fylle over til stadighet slik at fyllingen ikke blir liggende åpen.

— Vi er lei søppelplassen alle sammen, men det er gamle synder vi er nødt til å dras med, sa Hans Svinndal. Dette kjøpet vil rette endel på den gamle ordningen, og det er faktum at vi måtte ha kjøpt inntil et areal for å rette ut plassen i alle fall, selvom vi skulle ha funnet et nytt og bedre egnet sted.

Artikkel i Indre Smaalenenes Avis 15. april 1959.

av slakteriavfallet gjorde besøk til Mysen fra Folkenborgsiden til en prøvelse. Samtidig vrimlet det av fluer og kakkerlakker, til liten glede for naboene.

Så forsøkte man seg med forskrifter for hva som kunne dumpes på fyllinga for blant annet å få bort slakteriavfallet. Men det var for sent. Fyllinga var blitt et mareritt for Mysenbyen og bybefolkningen. Man fryktet smittefaren for sykdommer som lå gjemt i fyllmassene. Flere byborgere truet kommunen med rettslige søksmål om søppelutfordringene ikke ble taklet bedre. Ordfører *Arne Løken* lovet bot og bedring. Fyllinga ble lagt i karantene. Noe av uhyggen ble gravd opp og gravd ned under sand et annet sted i Mysen. Og så pøste man på med DDT-pulver for å bli kvitt kakkerlakkene.

Men Mysen kommune lå innestengt i en liten geografisk enklave og hadde ikke annen lokalisering for en fylling. Så i 1959 ble det kjøpt til 2,7 mål av eiendommen Engebakke for 5400 kroner. Og ordfører *Ytrehus* lovet på tro og ære at kommunen skulle være nøye med å fylle over sand, både ofte og tilstrekkelig.

Slik gikk det da i mange år til fyllinga ble lagt ned. Nå blir søpla vår heldigvis sortert og tatt vare på og resirkulert. Rubbel og bit av avfall fra slakterier blir tatt vare på og brukt til nye produkter i en sirkulær økonomi. Og eiendommen Stigen er blitt tomt for boligblokker.

Arthur Beyer-Olsen og Trollull-fabrikken

I 1933 fikk *Arthur Beyer-Olsen* leie de tomme fabrikk-lokalene fra Stigen av Mysen kommune. Her startet han

Til firmaregistret

er anmeldt Nasjonal Metallull-fabrikk A/S, Mysen. Forretningens formål er fabrikkmessig fremstilling av metallull m. v. og omsetning av fabrikkens produkter.

Aksjekapitalen er kr. 25 000,00, fordelt på 50 aksjer a kr. 500,00. Aksjekapitalen er avgjort ved at det er overdratt styret til eiendom div. maskiner m. v., på nærmere vilkår. Arthur Beyer Olsen og Hjørdis Beyer Olsen har innløsningsrett til selskapets aksjer.

Styret består av Arthur Beyer Olsen, V. Aker, som tillike fungerer som selskapets disponent.

Notis fra Indre Smaalenenes Avis 25.11.1933

«Trollull-fabrikken» og produserte stålull for rengjøring av metaller i form av kjøkkenutstyr og bedriftsutstyr. Det ble begynnelsen til enda et industrieventyr på Mysen. I 1942 fikk han kjøpe Stigen-lokalene av kommunen.

Kilder:

- Hans Wåler: *Mysen-leksikon*. 1999.
- Indre Smaalenenes Avis.
- Ottar Grepstad: *Viljen til språk*.
Ei nynorsk kulturhistorie. Oslo 2006

Trollullfabrikken A/S

Av Dag Mysen

Under firmanavnet C. Beyer-Olsen ble Trollullfabrikken A/S startet 15. september 1933 av sønnen Arthur Beyer-Olsen. Familien var fra Bergen og hadde blant annet et agentur i denne bransjen. Arthur leide som nevnt fabrikklokalene etter Stigen Uldvarefabrik av Mysen kommune i 1933, kjøpte maskiner i USA og satte i gang fabrikkdrift av stålull i oktober samme år og med knappe 10 arbeidere.

Bedriften gikk godt. I 1942 kjøpte han lokalene han leide til fabrikken sin. Men suksessen medførte at Stigen-lokalene ganske snart ble for små. Da bygde han egne lokaler

Visittkortet til Arthur Beyer-Olsen.

bak Frelsesarmeen på vestsiden av jernbanestasjonen, med innflytting og oppstart i februar 1949. Bygningen var på knappe 700 kvm grunnflate med lokaler for produksjonen i første etasje. Produksjonsevnen ble nå fordoblet.

Trollullfabrikken ca. 1960. Widerøes Flyveselskap A/S i Østfold fylkes billedarkiv.

Stein Beyer-Olsen sitter på krakken mellom Martha Johannessen (kontorsjef på Trollullfabrikken – Arthurs søster og min bestefar Herstein senior (Arthurs bror). Kjørte Trollull med lastebilene sine. Til venstre for Martha sitter deres søster Tulli. «Røde kors huset» i bakgrunnen. Foto tidlig 1950-tall.

I andre etasje ble det pakkeri og lager for ferdigvarer. Her ble det også leilighet for verkmesteren. I kjelleren ble det garderober med spisesal samt et lager. På grunn av stålstøvet ble doktor Haugen fra Høgli ansatt som bedriftslege. (Han var spesialist på lungesykdommer.)

Midt i femti-årene eksperimenterte de frem en ny type vevd stålull. Denne kunne produseres i faste bånd og brukes i vanlige båndpussemaskiner. Produktet ble en verdens-suksess.

Samme år fikk bygget pluss på en etasje til og ved 25-årsjubileet i 1958 rådde bedriften over et gulvareal på 4500 kvm og en eiendom på 23 mål. 50 arbeidere og funksjonærer utgjorde arbeidsstokken.

Stålullsåpa – et produkt for verdensmarkedet

I 1960 nådde bedriften å eksportere til 50 land. Prestasjonen ble underbygget gjennom et påbygg på 750 kvm og feiret gjennom presentasjonen av en ny suksess-vare: stålullsåpa, som er et stålprodukt impregnert i såpe for rengjøring av kasseroller osv. i husholdninger. Stålullsåpa «Svint» er fremdeles et fast element i dagligvarebutikker og umistelig i renhold av kasseroller og liknende når de har fått belegg som ikke lar seg vaske bort.

Russelogo for Mysenrussen

Trollullfabrikken, eller «Trollulla», var nå blitt en hjørnestensbedrift på Mysen. Russekullene fra Indre

Russekullene fra Indre Østfold Høgre Allmennskole på Mysen adopterte fabrikkens troll-logo.

Østfold Høgre Allmennskole på Mysen adopterte fabrikkens troll-logo. Vi fikk ferdigklippede troll-logoer i rød og blå filt og i forskjellige størrelser til å sy på jakker og bukser

som skulle brukes i russetida. Slik gjorde Mysenruss fabrikkens kjent over alt der vi var synlige.

Fabrikkens ruller videre

Enda en utvidelse av bedriftslokalene ble føyd til i 1965. Fabrikkens fortsatte virksomheten for fullt og hadde suksess og gode overskudd i vel 20 år til. Men mot 1990-årene begynte det å stramme seg til i et stadig tøffere verdensmarked. All industri i Norge kjente nå på kroppen hvor vanskelig det var blitt å konkurrere internasjonalt med de høye arbeidskraft-kostnadene her på berget. Marginene ble mindre selv om produktene fremdeles var sterkt etterspurte.

Solgt til Tyskland

Med tusenårsskiftet begynte klokkene å kime for bedriften på Mysen. Et salg ut av landet ble forberedt, og fullført i

Salgsplakat med ulike finhets-kvaliteter på stålull.

2002. I 2003 ble virksomheten her på Mysen lagt ned. Likevel er det godt å vite at produktene som ble utviklet på Mysen fremdeles trives og selges på verdensmarkedet.

Magasin for Folkenborg museum og for Østfoldmuseene

Etter at Trollull-fabrikken ble solgt ut til Tyskland og lagt ned her i Mysen i 2003, ble bygningsmassen solgt til Østfold fylkeskommune i 2004 for 7 millioner kroner. Planen fra fylkets side var å gjøre om bygningene til å kunne fungere som felles magasin for gjenstander i Østfoldmuseenes varetekt. Og i 2008 ble kjøpet og den kommende omgjøringen fullfinansiert ved at staten bevilget 15,5 millioner kroner og Østfold fylkeskommune 31 millioner.

Bygningene ble ombygget og innredet for å fylle kravene som oppdatert museumsmagasin. Her er stabilt klima en avgjørende

Inngangspartiet til fellesmagasinet for Østfoldmuseene. Foto Dag Mysen.

faktor. Men i stedet for å installere store klimaanlegg, ble det satset på såkalt passiv klimastyring der bygningsmaterialenes buffer-

Trollullfabrikken slik den ser ut i dag. Nå er det fellesmagasin for Østfoldmuseene. Foto Dag Mysen.

egenskaper utnyttet. Det ble bygd et spesialtilpasset varmekammer for behandling av insektangrepne museumsgjenstander, slik at gjenstandene er rene før de blir magasinert. På den måten forlenges gjenstandenes levetid i betydelig grad.

Siden ferdigstillingen i 2011 har utvalgte gjenstander fra museene i Østfold blitt omhyggelig renset, fotografert og katalogisert inn i magasinets gemmer. Dette gjelder også mye av det som er i gjemmene til Folkenborg museum. Alt som er kommet inn der til nå er tilgjengelig fotografisk fra forskjellige vinkler på digitalt museum. Østfoldmuseene har to ansatte som har dette magasinet som hovedarbeidsområde.

Det er et mål for historielaget å gjøre magasinet og det digitale museet bedre kjent for befolkningen vår. Det er et profesjonelt museumsarbeid som foregår her og som både tar mye bedre vare på verdifulle gjenstander for fremtiden, og som arbeider med å gjøre dem tilgjengelig digitalt slik at vi når som helst kan gå inn på nettet og se på skattene som belyser historien vår.

Kilder:

- Hans Våler: *Mysenleksikon*. 1999.
- Stein Beyer-Olsen
- Østfoldmuseenes ansatte
- Egne kilder

Brannstasjonen av 1947

Av Hans Våler i Mysen-leksikon

Den første brannstasjonen i Mysen ble bygd i 1923. Det var en beskjeden bygning som sto like øst for jernbaneovergangen. Ved siden av var det en høy stålmast der slangene ble tørket. På toppen av masta var den uhyggelige brann sirena.

Under krigen, i 1941, ble det tatt opp forslag om å bygge ny brannstasjon. Krigens redsler kunne komme også til Mysen. Muligheten skremte. Det ble satt av midler til ny stasjon hvert år under resten av krigen og i 1945 ble det bestemt å bygge brannstasjonen. En rommelig tomt av Maren Bergers eiendom «Nordli», ble ekspropriert. Byggmester Trygve Bjerke fikk anbudet

og brannstyret ble byggekomité: Kjøpmennene Josef Nilsen og Thor A. Krosby, lensmann Johansen, Ottar Aastad og murmester Thv. Christiansen. Innflytningsklart kostet bygget 318 000 kroner.

Det inneholdt kontorer til kommunens administrativt ansatte, ny herredstyresal og fire leiligheter. Slik ble det gamle herredshuset fra år 1900 på Nordre Mysen, avløst, og ble senere brukt til andre formål, til det ble revet for å gi plass til Festiviteten.

Den gamle brannstasjonen ble solgt til nedrivning. Tomta eide NSB. Den gikk inn som del av jernbaneparken som ble driftet av parkvesenet.

Et overraskende brev

Av Eldbjørg Skaug

Dystingbo Husstelskole pr. Hamar

«Den elektriske kokke» som jeg i længere tid har prøvet, finder jeg at være fuldendt god. Her har (jeg) koket i den de forskjelligste næringsmidler som kjøt, fisk, grønsaker, frukt og bakverk, – alt med udmerket resultat.

Den er saa letvindt, grei og renslig i bruk, at det må bli en fornøielse at lave mat. Hertil kommer at maten blir særdeles velsmakende, aldri for kokt eller for stekt, maten blir bedre kokt, saa at sige gratis kokt og den passer seg selv.

Kort sagt, denne fortrinlige kokke har alle fordele, har man først begynt at bruke den, er den uundværlig.

**Dystingbo på Hamar 14. desember 1914
Henriette Schønberg Erken**

Dette forunderlige brevet ble funnet i glass og ramme i ei kasse i den grå låven til «gamle» Johannes Hauger, som i sin tid bodde på Brattli sammen med sin kone, Mina, og hennes søster, Karoline.

Vi som gikk på Thy skole i 1940–50-åra så dem i sving om morgenen på vår vei opp Skipperbakken. Karoline henta vannbøtter med et åk over skuldrene fra et oppkomme midt på jordet, og bar til dyra i låven når vi traska forbi om morgenen. De gamle hadde flyttet inn på Brattli etter at sønnen, Sigvart, hadde overtatt hovedgården, og der holdt de seg selvforsynt med livsnødvendigheter fra sitt eget vesle bruk. Noen små uthus lå nær hovedhuset, det var vel hønsehus og vedskjul. Slik levde mange gamle før alderstrygd ble innført, et nøkternt liv.

Bitte-lille, krokrygga Mina bød oss ungene på småkaker iblant, og var alltid blid og glad. Johannes var min mormors yngste bror, så dette var slekta. Siden har fire generasjoner

bodd på Hauger og Brattli. Men ingen andre har brukt låven.

Den gamle, tomme låven har vært mål for utforskning og spennende opplevelser for flere generasjoner av nysgjerrige unger opp gjennom åra. Her hang tørre tobakksplanter på ståltråd under taket, nede i høylaet sto en grønn bil med tre hjul, som Sigvarts sønn, Ludvig, hadde hatt. Den var et flott syn! Veggen i fjøset var murt opp med kubber med leire som mørtel. Her var mye å undres over. Solid og godt tømret, den står ennå.

Skattejakt i låven

Like før koronaen slo til, var tre unger i Skipperbakken på skattejakt i låven. Sommerstid er det mye huggorm der omkring, men på høsten og vinteren er det trygt. De kom hjem med mange skatter, deriblant brevet fra Henriette Schønberg Erken.

De fleste av vår generasjon vet hvem denne damen er. Hun blir tillagt utsagn som «Man tager et snes egg

Henriette Schønberg Erken.

og to liter fløte...», og dette parkerer henne i landets overklasse. Men se det, sannheten er ikke så enkel. Dette utsagnet stammer kanskje heller fra *Hanna Winsnes*, som var prestefrue og nabo til Dystingbo, og som skrev kokebøker for både fattig og rik, i tillegg til dikt og romaner. Hun levde fra 1789 til 1872. En pussig tilfældighet er at de to jentene som fant brevet, heter Hanna og Henriette.

Henriette sin storebror, Iver, var ekspedisjonsleder. I tilfelle orm.

Maren Henriette Caroline Schønberg (1866–1953)

Ifølge Store norske biografiske leksikon er hun den mest produktive kokebokforfatter Norge har hatt, og i nesten to generasjoner var hun med på å forme det norske folks hverdagskost og festmat. Hun begynte hjemme i sin mors kjøkken, tok så vikarpost som skolekjøkkenlærer i Fru Bonnevies pikeskole, for så å kvalifisere seg ytterligere på Statens kurs for skolekjøkkenlærere i husstell. Hun stoppet ikke der: I Berlin studerte hun

matfag og med statlig stipend dro hun videre til Edinburgh High School of Cookery, som var høyt rangert.

Vel tilbake i Norge engasjerte hun seg i flere virksomheter: Hun hadde oppskriftspalte i Ukebladet Urd og kurset medlemmer av Norsk Kvindesaksforening i huslig økonomi for unge tjenestepiker og unge husmødre. 1901 giftet hun seg med rittmester *Albert Erken*, flyttet til Levanger og drev husstellkurs der, før de noen år senere kjøpte Dystingbo i Vang ved Hamar, nabogården til der Hanna Winsnes hadde bodd og etablert sin egen husstellskole.

Hun hadde kontakt med og nært samarbeid med en rekke bedrifter og sendte ut anbefalinger for komfyrer og kjøkkenredskaper. Her er brevet ovenfor et tidlig eksempel, for den første norske komfyr, Rex, kom først i 1924.

Fra 1927 holder hun kurs og demonstrasjoner i matlaging for Norsk Kvindesaksforening land og strand rundt, opptrer på scener og lager show ville vi si i dag, og blir en guru for folket et par generasjoner før *Ingrid Espelid*.

Hele tiden skriver hun kokebøker, 40 i alt, minst en i året. Noen er knyttet til bestemte bakepulver, margarin og andre industriprodukter. Hun lagde egne bøker om bruk av surrogater for mat i mangelvare-tiden under siste verdenskrig. I 1946 fikk hun Norges Vels gullmedalje for sin innsats for samfunnet. Spennende dame!

Kilder:

- Store norske biografiske leksikon
- Egne kilder

Mysens pionérindustrier ble basert på kraft fra elva

Kraftstasjonenes vekst og fall

Av Kjell-Harry Olausen

I min jobb på teknisk etat begynte jeg i 2008 på et arbeid med å kartlegge muligheter for å anlegge tursti langs Mysenelva, eller Hæravassdraget som den egentlig heter. Dette var en oppfølging av tidligere vedtak i Eidsberg kommunestyre knyttet til en slik mulighet.

Sommeren 2010 fant jeg anledning til å starte arbeidet sammen med en ansatt sommerhjelp. Slik startet Simen Bjøringsøy og jeg arbeidet med å kartlegge mulighetene for å anlegg turstier langs elva, ut fra et personlig ønske om å «gjenerobre elva». Begrepet kan tilbakeføres til barndommens bruk av elva som et eldorado for bading og padling, samt fising og krepsing – selv om sistnevnte nok må sies å ha vært ulovlig krepsing, da tillatelse til dette ikke forelå.

Jeg planla å starte med undersøkelserne oppe ved Krogstadfossen som var Eidsberg kommunes yttergrense mot Trøgstad kommune. Mysenelva startet jo der i vår verden og endte nede ved Lekumevja, langt nede i Eidsberg, der den rant ut i Glomma.

Men gjennom befaringene våre langs elva gjenoppdaget vi også en for de fleste glemt historie, nemlig fossene, kraftstasjonene og de små

og store industrieventyrene disse representerte i tidligere tider. Etter en tenkeprosess bestemte jeg at vi skulle utarbeide et eget temahefte knyttet til fossene og kraftstasjonene, og deres historiske betydning for et levende industrisamfunn i Mysens tidligste pionértid som småby. Mysen ble i denne sammenhengen «Byen mellom fossene» – Susebakkefossen og Spinnerifossen. Vi gjenoppdaget hvordan vannføringen i Hæra var blitt utnyttet langs hele elvestrekningen gjennom vår kommune.

Mange fosser

i Mysenelva/Hæravassdraget

Derfor ble vi svært så interesserte i å lokalisere hvor det var rester etter demninger og installasjoner som hadde gitt kraft til industrivirksomheter i tidligere tider. Slik gikk oppdagelsesferden til Krogstadfossen bruk som første sted.

Deretter kom vi til Åsengen mølle, til virksomhetene ved Rustadfossen, og videre til Susebakkefossen som vi var godt kjent med fra barnsben av.

Neste steg var ned til Spinnerifossen som vi også var kjent med, men så kom vi til mer ukjent terreng. Narvestadfossen var et litt skummelt sted med et høyt fossefall.

I guttedagene omtalte vi dette stedet som «Helvetesfossen». Så kom

Krogstad Sag & Høvleri ble anlagt i 1792 i følge bygdesagsbevilling. Bildet er fra boken «Fra Norges næringsveie i tekst og bilder, Østfold fylke, utgave for 1923.».

vi til siste stopp og alle installasjonene rundt fossefallet ved Lekum.

I denne artikkelen tar vi ikke med den spennende historien rundt de fire fossefallene med møller, sagbruk og høvlerier som lå i Dalselva før den blir en del av Heravassdraget: Svarverud, Ørken, Hedmarken og Dal. For grenda Hærland var virksomhetene her en viktig del av hverdagens økonomi gjennom mange generasjoner.

Denne fortellingen om Hera gjennom Eidsberg blir i tillegg en mimring rundt padling med kano langs elva i gutteårene, og det historiske perspektivet disse minnene gir. Mysenelva var som nevnt et eldorado for oss barn på 1950-tallet (og tidligere) både som fiskeelv og som badeplasser. Spesielt var områdene ved Susebakkefossen og i Birkelunden yndede steder.

Men så tilbake til fossene og kraftstasjonene. Ferden vår starter altså oppe ved grensen mot tidligere Trøgstad kommune i et naturskjønt landskap. Og her finner vi de første bevisene på hva Mysenelva/ Hæravassdraget betydde for den «industrielle revolusjon» i bygda vår.

Krogstadfossen bruk

I dag virker fossen der oppe ubetydelig, men ga likevel i sin tid kraft til en blomstrende industri.

Det som er spennende her oppe er at flere bygninger fortsatt er intakte og i bruk til forskjellige formål. Nåværende eier av Krogstadfossen mølle AS er fra Strømmen, og har begynt et møysommelig arbeid med å sette i stand demningen og har reparert vannhjølet. I denne sammenheng hadde nåværende eier og jeg mange befaringer og samtaler med sikte på restaureringsarbeidene. På bruket er det to bygninger som har nyttegjort vannkraften, møllebygningen og sagbruks-bygningen.

Det er faktisk bekreftet sagbruksvirksomhet på Krogstad tilbake til 1600-tallet, og denne første saga var i drift fra ca. 1680 til 1750-årene. Så var det stillstand noen år frem til 1792, da Peder Holmsen fikk bygdesagbevilling. Deretter ble den drevet i det mulighetsrommet som en slik bevilling ga til sagbrukets forskjellige eiere.

Midt på 1800-tallet ble sagbruksprivilegiene opphevet og

det ble fritt frem for eiere av fossefall å utnytte kraften til et spekter av formål, også til å drive sagbruk og høvleri. Ingeniør Hans Petter Krogstad drev fra slutten av 1800-tallet trelasthandel med både sag og høvleri i Krogstadfossen. Dette var til tider en betydelig bedrift i lokal sammenheng. Det ble drevet sag og høvleri med base i fossens krefter helt frem til rundt 1970.

Da var tiden for slike småskala sagbruk og høvlerier over i Norge. En tid ble lokalene i stedet benyttet til å betjene en virksomhet innen bokhandel. Det var bedriften Norli som sto for dette.

Besøk på denne virksomheten var faktisk min første oppdagelse av de historiske skattene Krogstadfossen rommet. Det er spennende at nåværende eier ønsker å sette i stand så mange installasjoner som mulig

i dette gamle industrimiljøet, slik at historien kan bevares for ettertiden. Vannhjulet er nå i funksjon, og om man tar en titt inn i bygningen vil man finne enkelte intakte installasjoner der fortsatt. Det skal bli spennende å følge den videre utviklingen.

Mange burde ta en tur langs elva med start oppe ved Krogstadfossen, der det er naturskjønne omgivelser og en spennende industrihistorie. Men jeg måtte videre sydover langs elva da jeg visste at det var flere skatter å besøke, og snart kom bygningene på neste besøkssted til syne – Åsengen mølle.

Åsengen mølle

På Åsengen ble det også en tid drevet sagbruk. Saga ble bygget i 1918 av Teodor Høytomt sammen med Johan Torper og Johan Østby. Saga ble først satt opp der møllebygningen står i

Åsengen mølle.

dag, men ble senere flyttet nærmere riksveien hvor vannkraften ble erstattet med damp, og senere med forbrenningsmotor. Denne motoren står i dag på Folkenborg museum. Saga ble nedlagt så sent som i 1960.

Også her står bygningen enda og det finnes fortsatt mange rester etter demningen. Bygningen var opprinnelig bygget for mølledrift, men ble etter utvikling av denne virksomheten benyttet blant annet som hønsehus og grisehus. Personlig husker jeg nok bare hønsehuset.

I dag er det ingen virksomhet i møllebygningen som nå fremstår falleferdig. Taket begynner å forfalle og jeg er redd bygningen som helhet står for fall. Men man kan jo håpe at noen ser verdien av å bevare den og demningen for ettertiden.

Padling langs elva her oppe

Etter at vi forlot Åsengen mølle ble elva mer farbar for kanopadling, så nå erstattet vi «apostlenes hester» med en mer behagelig ferd i kano. Dette ble en hyggelig og opplevelsesrik ferd nedover elva, en strekning som de færreste kjenner til. De fleste farer bare fra Ramstad til Havnås i bil og aner lite om den fine opplevelsen en spasertur eller kanopadling fra Krogstadfossen og sydover kan gi.

Men vi padlet mot Rustad og det store fossefallet som ventet oss der. Elva slynger seg i fred og ro over Homstvedtsletta, forbi «Ramstadpøl'n», populært badested for oss på 1950-tallet. Det var kort vei å sykle dit, og i elvesvingen var det fint å bade. Vi hadde til og med et stupebrett der som ble mye brukt av de mer

modige av oss. Men jeg padlet videre med min fine kano og kom til en liten demning nede ved Rv 128 (tidligere E18) som vi måtte løfte kanoen over, før vi padlet videre til den store fossen.

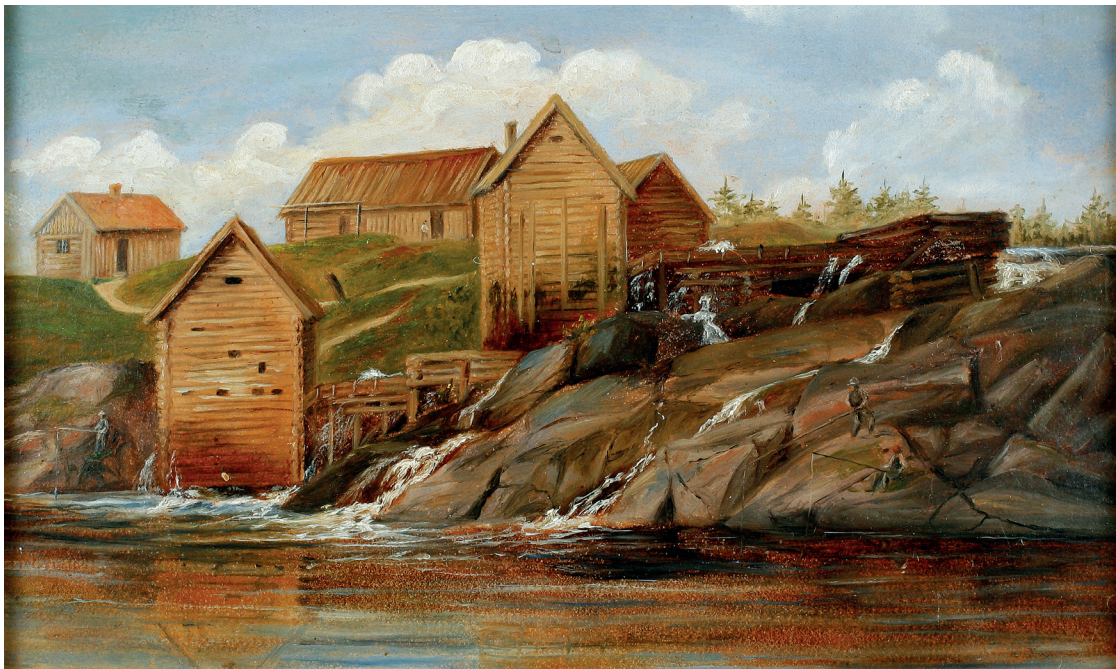
Rustadfossen

I dag er det familien Soli som eier fossen og området rundt. Her har det vært industrivirksomhet med kvernbruk og sagbruksvirksomhet siden slutten av 1500-tallet.

Under ser vi et maleri fra Rustadfossen slik den så ut i 1846. Maleriet er av Christian August Printz. Det viser en omfattende bygningsmasse som må være bygget mange år før 1846. Det er mulig at noen av byggene sto der allerede i 1723, ifølge et matrikkelforarbeid. Av beskrivelsen fremgår at det på Rustad var installert et par kverner hvor korn ble malt. Trolig ble kvernbruket ødelagt i 1640 og 1644.

Gjennom tidene har Rustad hatt mange prominente eiere, både offiserer, fogder og andre embedsmenn. I en beskrivelse fra 1875 får vi et inntrykk av Rustadfossens betydning i lokalsamfunnet på denne tiden. Her bodde det tre husmenn, sagmester, møller, forpakter og garver med familier, i tillegg til eieren med sin familie.

Familien Soli fra Spydeberg har eid stedet fra 1905 og bygget da et moderne møllebruk. Etter 45 års drift tok virksomheten slutt da møllebygningen brant ned (1950). Fossefallet produserte strøm frem til 1972, men fremstår nå som et naturmonument som vitner om tidligere tiders foretaksomhet.

Rustadfossen. Foto fra Øivind Grytelands artikkel i Haakon 2017..

Derfor fortjener berget nedenfor selve demningen et besøk. Derfra aner vi noe av den kraften som fossen kunne levere til de som visste å utnytte den. Familien Soli har også bygget en fin gangbru over fossen. Også her kan opplevelsen bli fin.

Med kano fortsetter vi reisen sydover i et spennende landskap hvor det blir mer og mer bebyggelse og med variert dybde i elva. Et parti langs denne strekningen var et yndet krepsested faktisk. Men neste spennende fossefall er Susebakke.

Susebakkefossen

Susebakkefossen er et kjent og kjærsted for mange av oss som vokste opp før og etter krigen. Området var et yndet badested for Mysenfolk til langt ut på 1950-tallet. Her kunne vi ved normal vannføring ligge og sole oss på berget under demningen, og bade

i Susebakkepøl'n. I tillegg var põl'n et yndet sted for krepsering for oss ungene, selvfølgelig ulovlig og uten tillatelse. Men med en fangst på opp mot en 300 kreps på natta til en verdi av 1 krone pr. stykk, så var dette strevet verdt.

Men Alex (Alexander Mysen) på Søndre Mysen likte nok ikke denne tyvkrepseringen. Det hendte ofte at han kom roende oppover elva med årene innpakket i tøyfiller slik at vi ikke skulle høre han kom. Men vi hadde speidere nedover elva, så vi slapp alltid unna med skrekken.

Men så til industrieventyrene som fossen ga grunnlag for. Susebakke ble utskilt fra Aasgaard i 1836 og hadde etter denne tid flere eiere, men selve fossen ble ikke nyttet før i 1896 da fargerieier Julius Brandsrud bygget en vannsag der. Men allerede i 1900 overtok Jul Hansen sagdriften. Han utvidet driften med enda en ny

vannslag. I tillegg til sagbruket drev han en snekkerbedrift.

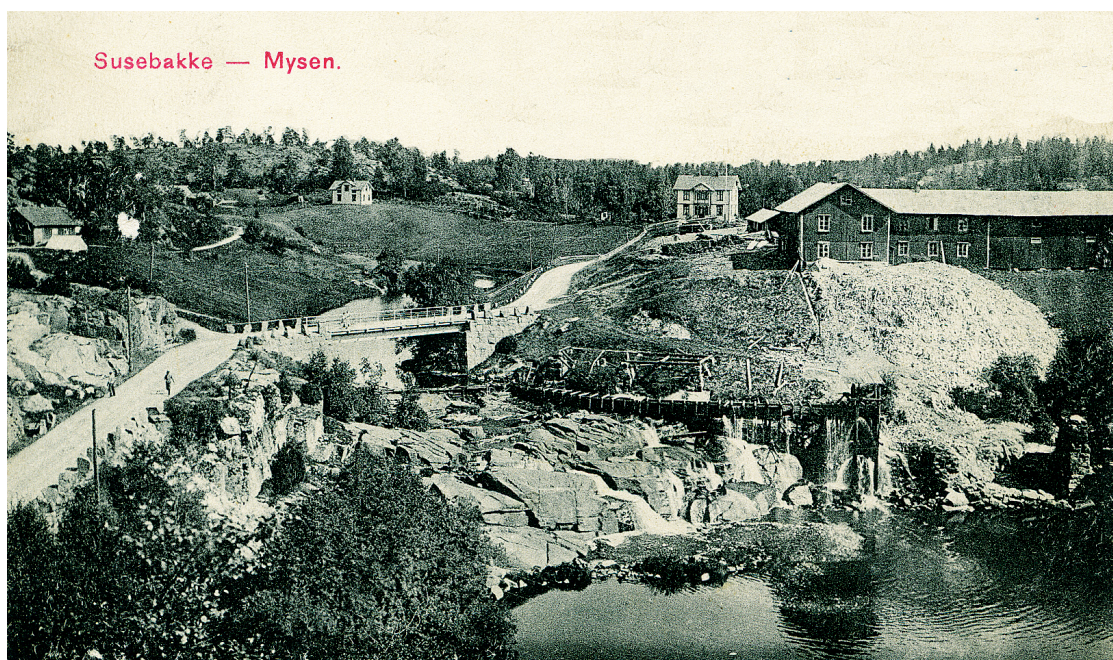
I 1918 kjøpte Hans Martinsen sagbruket sammen med tre andre, og de startet Susebakke Trævarefabrik A/S som inkluderte sag og høvleri. Familien Martinsen kjøpte ut de andre i 1920, og virksomheten ble deretter drevet av denne familien i fire generasjoner. De bygde om saga til elektrisk drift og bygde kraftverk i fossen.

Susebakke Trævarefabrik ble deretter gjennom hele 70 år en stor og blomstrende industri under ledelse av Hans, Oddvar og Rolf, og til sist Sjur Martinsen. Bedriften sto for alt fra innkjøpet av tømmeret til foredlingen gjennom sagbruk, høvleri, salg av ferdige materialer til kunder og egen produksjon av dører og vinduer i stor skala, og etter hvert også ferdighus. Bedriften utvidet etter hvert med nytt bygg med adresse mot Kjærlighetsstien.

Gjennom hele denne perioden var fabrikken en viktig og nødvendig brikke i utviklingen av Mysen som et viktig senter i Norge for finere møbelindustri (se gjerne boken «Møbelbyen Mysen»).

I min tid hos arkitekt Løvfald hadde jeg mye med Oddvar Martinsen å gjøre, fordi han ordnet med bestillingene av dører og vinduer til byggene Løvfald og andre byggleidere sto for. Ofte ringte jeg til Susebakke og ba om å få snakke med Oddvar. Da svarte som regel kontordamen spisst – *er det ingeniøren* De mener? Da jeg svarte ja, kom svaret fort – *Ingeniøren er ikke tilstede*. Om jeg da spurte når han kom tilbake, ble svaret – *det kan da ikke jeg vite* – så ble røret lagt på! Hun var en myndig dame! Slikt gikk under radaren den gangen.

I begynnelsen av 1990-årene ble bedriften avviklet. I dag rommer bygningene annen virksomhet, som å tjene som lokaler for undervisning under Mysen videregående skole.

Susebakkefossen. Postkort utlånt av Jul Aage Krosby.

Lokalene i Kjærlighetsstien er overtatt og utvidet av Nordic Form.

Nå er kraftstasjonen restaurert. Her inne står fortsatt installasjonene intakt. Mysenelvas venner har i tillegg laget en sti ned til fossen med en terrasse ved demningen, slik at alle kan beskue fossen på nært hold. Hele anlegget er belyst, noe som skaper en fin stemning for alle forbipasserende.

Fra Susebakkepøl'n fortsatte vi vår kanoferd videre nedover elva mot neste spennende destinasjon. Vi padlet langs gården Søndre Mysen, forbi dagens brannstasjon (tidligere bygninger for Eidsberg elverk) over et lite stryk og frem mot Birkelunden. På ferden rundt neset der passerer vi «guttepøl'n», som var et yndet badested for oss gutta i mange år. Her var det til og med et «stupetårn» med den svimlende høyden på et par meter – sikkert. «Jentepøl'n» passeres også, vi gutta kunne jo ikke uten videre menge

oss med jentene. Men så nærmet vi oss etter hvert Kloppa, og nå var det ikke lange turen til neste fossefall og kraftstasjonen ved Spinnerifossen. Dette ble egentlig endestasjon for kanoferden, resten av turen mot Lekum og Glomma ble gått til fots.

Spinnerifossen

Spinnerifossen er et spennende sted i Mysens nærområde. Faktisk kom både kraftstasjonen og ullvarefabrikken til å ligge innenfor tidligere Mysen kommune, og det er jo litt historie det også. Stigen kraftverk som det heter, var lenge Mysens eneste kraftverk. Kraftverket ble bygget av kjøpmann Henrik Mysen. Han bygde det i eget fossefall og installerte turbin med mere i en tidligere møllebygning. Inntil da var vannkraften i fossen blitt brukt til mølledrift, sannsynligvis i mange hundre år. Det har også vært sagbruk her.

Spinnerifossen.

Anlegget ble satt i drift ved juletider i 1898 med en generator på 65 kW. Strømmen skulle i utgangspunktet gi strøm til den nye bedriften Stigen Uldvarefabrik, men grunnet god kapasitet ble det strøm også til flere bedrifter og til boliger i Mysen. Kraftstasjonen bidro også til at Mysen som første tettsted utenom byene i Østfold fikk elektrisk gatelys.

Viktigere var likevel at nå fikk den gryende møbelindustrien på Mysen adgang til å drifte små elektriske motorer til industriens begynnende teknifisering. Slik fikk møbelindustrien på Mysen en «flying start» og et stort fortrinn i en viktig pionertid. Alle de tidlige snekkerbedriftene på vestsiden av jernbanen fikk strøm herfra når det var ledig kapasitet. Dette fungerte på den måten at de brukte maskinene bare når det var ledig kraft. Ellers var det alltid nok å gjøre med ren håndmakt.

I 1910 solgte Henrik Mysen kraftverket sitt til et kommunalt aksjeselskap i regi av bygningskommunen Mysen, og da ble dynamoen ombygd til å gi 220 volt mot tidligere 120. I 1913 ble den kommunale kraftstasjonen Stigen i Spinnerifossen i Mysenelva satt i drift. Stigen kraftstasjon var faktisk i drift frem til 1961 da det oppsto en feil i turbinen. Så kom katastrofen da «lakken» (lakkfabrikken til Beyer-Olsen) brant i 1963. Saken var at da familien Beyer-Olsen bygde nye lokaler oppe ved Fresesarmeen for Trollull-fabrikken sin, installerte de lakkfabrikk i lokalene som de tidligere hadde overtatt etter Stigen Uldvarefabrik, og som «Trollulla» ble startet opp i. (Se for

øvrig artikler om begge fabrikker i dette nummer av «Haakon».)

Som en kuriositet kan jeg nevne at dagen da «lakken» brant ble til spennende historie med en voldsom brann som alle måtte se. Den dagen husker nok mange fortsatt.

Under brannen ble også rørgaten delvis ødelagt, og kraftverket kom aldri i gang igjen. I 1970 ble det besluttet å legge ned driften av kraftverket for godt. Men det er spennende å besøke bygningen, da turbinen fortsatt står der.

Som nevnt ble kraftstasjonen avviklet i 1970, og fossefallet ble liggende ubrukt. Men på 1990-tallet ble det fremmet forespørsel fra et firma som heter «Grønn Kraft» og som sorterer under Østfold Energi. De ønsket å sette opp et «minkraftverk» for å utnytte vannkraften i fossen. Dette prosjektet ble fremmet for behandling i Eidsberg kommune, og man søkte konsesjon. Men prosjektet ble lagt på is. Vannføringen er jo ganske ujevn.

Men «Grønn Kraft» er et spennende prosjekt. Dagens og fremtidens stramme energiutsikter kan føre til at noen av fossene våre kan bli utnyttet igjen. Lekumfossen er jo i gang som kraftverk under nettopp dette firmaet.

Men vi må videre nedover elva der nye spennende opplevelser venter oss. Vi er ikke ferdige med å oppdage fossenes betydning ennå. Neste mål er fossefallet i Narvestaddalen. Dette området kjenner jeg godt fra barndommen da jeg som 14-åring fisket en ørret på nesten 750 gram i et stryk nedstrøms fossen. Som nevnt omtalte vi fossen som

«Helvetesfossen» da dette var et skummelt område som vi egentlig ikke fikk vandre i.

Narvestadfossen

Også denne fossen er selvsagt utnyttet til mangt og meget opp gjennom tidene av eierne på Narvestad.

Det som er mest interessant i vår sammenheng er at fossen i 1912–1913 ble innkjøpt og utbygd av Mysen bygningskommune som kraftstasjon. Det ble bygget ny kraftlinje og i 1916 ble denne koblet sammen med Stigen kraftstasjon, noe som gjorde krafttilgangen vesentlig sikrere.

Industrien på Mysen fikk dermed et energimessig pusterom før opprettelsen av Mysen som egen kommune i 1920. Med kommune-

Narvestadfossen.

statusen fikk Mysen et selvstendig og eget sugerør i den nye kraftforsyningen fra Vamma-kraftverket. Det gjorde at industrien på Mysen skjøt fart for alvor. Det gjaldt ikke minst møbelindustrien som raskt ble ledende i sin nisje i Norge. Krangelen med bøndene i Eidsberg om strømforsyningen fra Vamma var en sterkt medvirkende årsak til skilsmissen mellom Eidsberg og Mysen i 1920.

Kraftstasjon-bygningen

Det som er spesielt med Narvestad kraftstasjon er bygningens unike arkitektur. Den fremstår som en liten borg, og med litt fantasi kan man se mange likhetstrekk med Oscarshall på Bygdøy, selv om alt er i mindre målestokk. I dag er bygningen ominnredet til bolig, noe som selvfølgelig medførte at alle installasjoner er fjernet. I tillegg er det flotte tårnet med flatt tak endret ved at det er bygget et telt-tak over. Det er også bygget et par mindre tilbygg som også bidrar til å endre byggets opprinnelige arkitektur. Men bygget for øvrig står slik det ble bygget, og bør derfor vernes og legges inn i kommunens verneplan for bygninger. I tillegg ligger det flere rester etter rørgaten langs elva, noe som vitner om en tid da vannressursene ble utnyttet til grønn industri.

Ellers er terrenget nede i Narvestaddalen av en spesiell karakter og helt annerledes enn terrenget oppstrøms. Her kan jeg anbefale alle å vandre langs elva for en spektakulær opplevelse. Det er interessant at det nå foregår en prosess for å gjøre deler av dalen til naturreservat.

Lekumfossen renner ut i Lekumåa, og videre mot Glomma. Her med sagbruk. Postkort utlånt av Jul Aage Krosby

Men vandringen langs elva bringer oss etter hvert til siste fossefall, fossen ved Lekum mølle. Dette området er også vel verdt å besøke.

Lekumfossen

Nå er vi kommet frem til Hæravassdragets siste fossefall før elva renner ned i Lekumelva til en fredelig ferd mot sitt endepunkt, utløpet til Glomma.

Historien kan fortelle at allerede på 1600–1700-tallet var det stor virksomhet i Lekumfossen. Her var det fem sager. I 1661 hadde Lekumsaga rett til å sage 10 000 bord. I sagbruksprivilegienes tid var denne bevillingen en gullgrube for eierne av Lekum. Sagene ga arbeid til mange og ga økonomiske ringvirkninger i stor omkrets.

Noen av sagbruks-arbeiderne bodde ved bruket sammen med sine familier. I området sto det opp mot vår tid en eldgammel arbeiderbolig kalt Torestua, i tillegg til kantskjærehytta som var bolig for kantskjærerne ved saga. Boplassene eksisterer ikke i dag. Det gjør heller ikke husmannsplassene som var bebodd av arbeidsfolk ved sagene og møllene. I 1841 var hele 52 mann i arbeid ved de fire sagene som da var i drift ved fossen.

I dag finner vi demning før kraftstasjonen som ga kraft til mølla i mange år. Møllebygningen ligger der fortsatt. Det er den store gule bygningen i tre etasjer nedenfor selve demningen. Inne i bygningen har nåværende eier tatt vare på installasjonene, og der finner vi turbinen med remdrift til mølla, samt styringstavlen.

Kraftstasjonen og mølla var i drift til langt opp i vår tid, men er i dag å anse som et museum. Nåværende eierfamilie av Lekum gård, Lundeby, har bygget en ny silo og mølle som erstatning for den gamle mølla. Her er det full drift som del av et større møllesamarbeid. Personlig har jeg erfaring fra den gamle mølla, da jeg som 15-åring fikk sommerjobb der. Min oppgave var å passe på fyllingen i sekker i andre etasje. Da syklet jeg fra Mysen og Smedgata til Lekum hver dag, og jobben varte den gangen i åtte timer, eksklusiv spisepause. Jobben var ok den, men jeg var konstant forkjølet den sommeren. Grunnet varme og støv inne i bygget sto alle vinduene åpne, og da ble det en fenomenal gjennomtrekk, selvfølgelig ikke bra. Mekanisk ventilasjon var den gangen et fremmed begrep.

Denne gamle mølla ble først drevet med direkte removerføring fra turbinen, men senere ble kraftoverføringene byttet ut med generator, og mølla ble drevet med elektromotorer. Det er disse installasjonene som er tatt vare på.

Slik energikrisen utfolder seg i større og større bredde, er det spennende og interessant at Lundeby bygde en ny kraftstasjon ved fossen, plassert litt lengre nede i dalen. Dette er forøvrig det siste småkraftverket som er bygget i Østfold og ble åpnet i 1991. Kraftverket har i dag leveringsavtale med Østfold Energi og produserer i gjennomsnitt fem GWh i året.

Etterord

Dette ble noen få streker i en tegning av historien om vassdragets store

industrielle betydning for småbyen Mysen, og om hvordan man i tidligere tider utnyttet naturressursene på en god måte. I dagens verden burde vi ha mye å lære av dette med tanke på det grønne skiftet og den pågående miljøendringen.

Samtidig er de synlige elementene knyttet til fossene og kraftstasjonene i ferd med å forvitte flere steder. Her kunne kommunen snarest starte et arbeid med en konkret bevaringsplan med sikte på å bevare strategiske rester av dette, og av tilsvarende industrieventyr, i de andre elvedragene med sidevassdrag i den nye kommunen. Det bør også kunne være mulig på kommunalt hold å finne måter å medvirke til bygging av minikraftverk ved noen av fossene med tanke på produksjon av ren energi.

Kilder:

- *Fra vannhjul til avansert teknologi i Eidsberg kommune gjennom 400 år*, av Haakon Koht-Norbye
- *Med strømmen i 100 år*, av Terje Andresen
- *Mysen-leksikon*, av Hans Wåler
- *Eidsberg gjennom 150 år*, av Per-Øivind Sandberg

Smug og tversoverveier i Mysen

En viktig del av småbyens identitet

Av Kjell-Harry Olausen

Når vi skal beskrive Mysenbyens identitet kommer vi ikke utenom alle smugene og plassene som fremkommer i bybildet om man tar seg tid til en byvandring i disse historiske omgivelsene. Smugene og plassene har opphavet sitt langt tilbake i tid, og skal vi forstå hvordan disse oppsto, må jeg ta et tilbakeblikk på tidligere tiders byutvikling: Hvorfor ble Mysen slik den er i dag med en klar urban struktur knyttet til etablering av veier og kvartalstrukturer?

Opprinnelig var Mysen-plataået et landbruksområde med tre gårdsbruk, Mysen, Vandug og Høytorp. Men etter hvert utviklet området seg i takt med økt trafikk på stamveiene som i dag er E18 og Rv 22 med kryssingspunkt ved Momarken.

Mysenplataået, eller Mysengryta som noen sier, fikk dermed noe bebyggelse ut over gårdshusene, slik at Mysen ble et lite «tettsted».

Men utviklingen tok først fart etter 1882 da jernbanen ble lagt om Mysen med Mysen stasjon som et sentralt punkt. I tillegg til selve stasjonen ble Mysen et sentralt mottakssted i et stort distrikt for varer som kom eller som skulle med toget. Pakkhuset ble derfor sentralt. I tillegg ble lokomotivstallen bygget med verksted for lokomotiver, samt at banemesteren også fikk sin bolig i Mysen. Nå ble Mysen en

Smuget «Knivstikker'n» er nok det smuget vi ungene på 50-tallet fryktet mest.

stasjonsby med stadig mer omfattende sentrumbebyggelse.

Men hvorfor ble nå Mysen slik byen fremstår i dag? Det kan vi takke fremsynte politikere for, og her kom Anton H. Mysen til å fremstå som en bauta i den videre utviklingen fremover på 1900-tallet.

Han sørget for at Mysen fikk sin første bygningskommune-plan allerede i 1899 med senere oppfølging

i 1912. Planene kan nok ikke omtales som det vi i dag betrakter som reguleringsplaner, men de ble en god start for en fremtidig planprosess. En konkret reguleringsplan kom først i 1922 i daværende Mysen kommune. Også her hadde nok Anton H. som Mysens ordfører, en finger med i spillet. Denne planen ble i sin tid fulgt opp med ny plan i 1960 og deretter i 1985 – og nå sist i 2015.

Småby med urban gatestruktur

Planarbeidet som ble startet i 1899 ble altså foreløpig fullbyrdet i 1922. Dette kontinuerlige planarbeidet la grunnlaget for hvordan Mysenbyen fremstår i dag. Reguleringene la opp til en streng urban gatestruktur hvor gateløpene sammen skaper gode kvartalstrukturer. Når jeg sier at Mysen er den mest urbane byen langs Østre Linje, så er det med henvisning til en uttalelse fra NIBR – Norsk Institutt for By- og Regionforskning. Der heter det at man etter besøk i andre byer var usikker på hvordan det så ut i lille Mysen. Men rapporten sier: «Stor var vår glede da vi kom ned til Mysen. Der kom vi til en velstrukturert og urban by med gode gateløp, velordnede kvartalstrukturer og med en markant grønn profil». Det varmer.

Så til hvordan Mysen utviklet seg, gitt utgangspunktene byen fikk i 1899 og 1912. Vi var heldige med plasseringen av jernbanelinjen og stasjonsbygningen. Linja dannet egentlig et skille i byen hvor pionér-industri fikk utvikle seg i vest hvor elektrisk kraft var tilgjengelig fra Spinneri-fossen, mens den øvrige bybebyggelsen utviklet seg mot øst,

slik planarbeidet i småbyen la opp til. Dette ble grunnlaget for at vi i dag har en urban, velstrukturert bykjerne i motsetning til de fleste andre stasjonsbyer.

Smugene og tversoverveiene i Mysen

Da er vi kommet til et spennende kapittel i Mysens historie: hvordan bebyggelsen etter hvert la til rette for flere smug og tversoverveier som bandt de forskjellige gateløpene sammen. Nå er det nok slik at smugene ble til gjennom rene tilfeldigheter, men disse er helt klart et vesentlig element i småbyens identitet.

At de er viktige for småbyens uttrykk ble faktisk i sin tid vedtatt og bestemt gjennom et politisk vedtak. Da må vi tilbake til 1997 da Mysen fikk formell bystatus. I den forbindelse utarbeidet vi en sentrumanalyse som blant annet skulle rette søkelyset på hva som var Mysens identitet. Gjennom denne planen vedtok Eidsberg kommunestyre i 1998 at Mysen skulle være en attraktiv småby, og at smugene var en del av denne identiteten. Også i sentrumsplanen fra 2015 gjentas det samme: Smugene skulle ivaretas og forsterkes i fremtiden.

Byvandring

Da er tiden inne til å ta en byvandring for å se hvordan disse smugene fremtrer i dag, og samtidig rette søkelyset på smug som har forsvunnet. Også nye er kommet til, og jeg har tatt meg frihet til å døpe disse med stedbundne navn knyttet til personer og virksomheter. For en gammel Smedgata-gutt er det naturlig å begynne vandringen i Smedgata.

Derfra og opp til sentrum er det to tversoverveier.

Brannstasjonsbakken/Hundstads gate

Brannstasjonsbakken, eller Hundstads gate som den egentlig het, var en grei vei når vi skulle opp i sentrum og fin for oss som bodde i Lytomt-gården. Da kom vi opp forbi brannstasjonen og direkte til baker Andresen eller til slakterbutikken til Diskerud, en kort og grei vei. Noen ganger kjørte det biler opp bakken, men ikke om vinteren. Og for oss gutta var det en manndomsprøve å klare å sykle opp bratta.

På 80-tallet fikk Arne Gimmingsrud kjøpe halve bakken som tillegg til

Brannstasjonsbakken som går fra Smedgata opp til Torggata.

sin tomt på den betingelsen at han bekostet opparbeidelse av bakken til gangvei etter våre tegninger. I dag fremstår Brannstasjonsbakken som en attraktiv gangvei mellom Smedgata og Torggata.

Korterudbakken

Denne bakken er enda brattere enn Brannstasjonsbakken og var nok en forbindelse mellom Smedgata og Storgata. Det var før Torggata var etablert i 1961/62, og tverr-forbindelsen ble mye brukt av folk som bodde på nordsiden av Smedgata når de skulle gå til sentrum, også når bakken var glatt om vinteren. Som en kuriositet kan jeg jo nevne at bakken var et ypperlig overrenn for en hoppbakke med selve hoppet nede på fortauet, og unnarennene nede i dumpa der Texaco senere ble bygget. På denne tiden foregikk boligutviklingen i Mysen stort sett på Høytorpjordet og Gråbøljordet, så denne tversoverveien var viktig for mange.

Det var faktisk spennende å gå denne veien opp bakken. Da kom vi forbi villaene til Mysens mer kondisjonerte borgere, som tannlege Røine og kjøpmann Holmsen og deres private tennisbane. Som en kuriositet kan jeg nevne at her bodde Mysens stolthet, Eva Røine, som ble den første Miss Norway i 1952. Henne hadde vi sett på nært hold.

I Korterud-gården var det spennende virksomhet: Her lå «Mysen mineralvandfabrikk» der det ble produsert både brus og sukkertøy. Under arkeologiske søk ved Trømborg kirke fant jeg faktisk en flasketut med porselen-kork fra denne fabrikk.

Fram mot Storgata passerte vi en fin bygård, Smerkerudgården, og huset til Dr. Gangnæs. Begge er i dag revet. Det går for øvrig mange historier om distriktslege Gangnæs, blant annet om hans fenomenale medisin, «Gangnæs spesial». Alle ble friske av den medisinen, selv om denne visstnok inneholdt mest sprit med farge- og smakstilsetninger.

Kaupangsmuget

Dette var, og er, et smug som går mellom dagens bygg for Gjensidige forsikring, tidligere Josef Nilsen/Gislingruds landhandleri og Kaupang. En del av plassen ble benyttet til «parkeringsplass» for bøndene som var i Mysen for å handle. Da bandt man hesten til en av jernringene på en lang binderekke, og der sto de hele dagen med tilgang på både høy og havre. Det var en helt spesiell opplevelse å gå langs binderekka og klappe hestene på mulen. Bakgården til Kaupang var et aktivt område med et fint bakgårdsmiljø, for øvrig det eneste bevarte bakgårdsmiljø i Mysen i dag. Heldigvis er hele bygningsmiljøet på Kaupang bevart og fremstår som en perle i Mysen. Landhandleriet til Gislingrud er også bevart i den forstand at huset står «inne i» det nye forsikringbygget.

På nordsiden av veien gjennom smuget sto et snekkerverksted som ble kalt «Husketuten». I mine guttedager ble det her blant annet produsert leker i tre, noe vi dro nytte av når leker med feil ble kastet. Disse kunne likevel vi ungene ha nytte av. Bygget ble siden overtatt av Mysen kommune, senere Eidsberg kommune, og benyttet til

Kaupangsmuget. Dette var, og er, et smug som går mellom dagens bygg for Gjensidige forsikring, tidligere Josef Nilsen/Gislingruds landhandleri og Kaupang.

lager og snekkerverksted for kommunen. Nå er bygget revet. Det sto omtrent der Ragnar Mysen bygget sin garasje.

Kaupangsmuget er i dag fortsatt en snarvei mellom Torggata og Anton H. Mysens gate. Smuget er oppdatert med gulv av smågatestein og danner på sin vei en flott bakgård mellom Gjensidige og de nye boligblokkene.

Bilhus-smuget

Dette smuget var en forbindelse mellom Anton H. Mysens gate og David Blids gate, og var en grei adkomst videre ned mot stasjonsområdet fra binderekka. Når

Bilhus-smuget var en forbindelse mellom Anton H. Mysens gate og David Blids gate.

jeg kaller dette smuget for «bilhus-smuget» så har det sin historie tilbake til årene før og like etter krigen da bilverkstedet Bilhuset lå der hvor butikken Hit ligger i dag. I dette verkstedet jobbet to av Mysens mest anerkjente mekanikere, nemlig Alf «Globus» Westerby og Håkon «Syver» Syversen.

Bakgården som i dag fremstår som en attraktiv plass med heller og trær, var på 50-tallet full av gamle biler og bildeler og annet skrot. Men som smug mellom gatene fungerte dette løpet utmerket. Det var jo litt spennende samtidig å kunne rote litt i gamle bildeler.

Dagens utforming skal Carl Petter Løken, eier av Indrebygget, ha æren for. Hans opprusting av bakgården kom i 1999/2000 i forbindelse med at David Blids gate fikk sitt oppgraderte miljøgate-preg.

Mens vi vandrer videre nordover langs Anton H. Mysens gate, kommer vi til neste smug.

Myrvang-smuget

Dette smuget går mellom de samme gatene, Anton H. Mysens gate og David Blids gate. Det var egentlig litt spennende å gå gjennom der, for her hadde Myrvang sitt slakteri og pølsemakeri før denne virksomheten på 60-tallet flyttet inn i et nybygg i

Myrvang-smuget. går mellom gatene Anton H. Mysens gate og David Blids gate.

Torggata. Kjell Myrvang hadde også slakteributikk her, og han og familien bodde i andre etasje over butikken. Når jeg sier det var spennende å gå gjennom her, var det nok mer trist enn spennende for en ihuga dyrevenn. Jeg visste jo at her ble dyr avlivet.

Etter at det nye slakteriet var bygget, har det vært mange andre aktiviteter i byggene i smuget. Her har det vært musikk/platebutikk, veskebutikk med mer, og det gamle slakteriet har gjennom tidene gitt rom for keramikkverkstedet til Harald Støen, kafé og kontorer.

Myrvang-smuget har således sitt navn etter Kjell og familien Myrvang, og fremstår i dag som pent opparbeidet med gatestein og heller. Løpet rommer også et gatetun med en skulptur som ble satt opp i 1999. Skulpturen er en bjørn og ei lita jente, med referanse til Eidsbergs kommunevåpen.

Vandringen videre nordover langs Anton H. Mysens gate bringer oss et spennende smug med sin spesielle historie.

Knivstikker'n

«Knivstikker'n» er nok det smuget vi ungene på 50-tallet fryktet mest. Navnet gjorde at vi helst ikke gikk gjennom der om kvelden i mørket.

Frykten lå i selve navnet, knivstikker'n. Vi var sikre på at her hadde det blitt begått fryktlige ting. Det ble fortalt at en person var blitt stukket med kniv i smuget en gang før krigen. Og vi trodde selvfølgelig at her var en eller annen blitt drept.

I ettertid har jeg hørt at sannheten visst er litt mindre dramatisk. Det

hadde skjedd et slagsmål med kniv, det stemmer visst. Dette hadde etter ryktene som gikk vært et sjalusi-slagsmål mellom et par karer, og den ene hadde kniv som den andre ble litt rispet med. Men det ble ingen store skader. Navnet «knivstikker'n» forsvarer likevel sin ordlyd.

I dag er smuget delvis overbygget og «gulvet» belagt med gatestein, så nå er det fint og hyggelig å gå gjennom smuget.

Da er tiden inne for å utforske andre gamle stier: smugene mellom David Blids gate og Storgata/Jernbanegata.

BP-smuget

Dette smuget ble mye brukt under leken vår i Mysen i guttedagene. Vi gikk da over plassen tilhørende «Skolund» som drev skobutikk og derfra mellom Norøna og BP-stasjonen ned til Jernbanegata. Ut mot Jernbanegata gikk vi ut mellom veggen til Norøna og en mur mot BP-stasjonen. Men så en dag kom det en gravemaskin og gravde ut skråningen, deretter kom det en ny pølsekiosk der. Men vi kom gjennom likevel, vi bare hoppet ned fra muren til BP.

Men adkomstene gjennom Norønaområdet var flere:

Norøna-smuget

Dette løpet begynner også i David Blids gate, men istedenfor å gå rett ned mot BP stasjonen, så går vi til venstre ned mot Storgata. På veien dit passerte vi uteserveringen til Norøna kafé, gikk forbi «Jonsekaféen» og butikken til Kjønnas Andresen og kom til Storgata.

Til dette smuget hadde sports-

butikken et stort vindu hvor Andresen hadde plassert et fjernsynsapparat (tv) og med høytalere ute. Her kunne vi om vinteren følge skøyte­løp på prøve­fjernsyn kommentert av Jorset. Køen foran vinduet ble organisert av de voksne fedrene. De minste barna satt nærmest og på gamle aviser, de litt større barna bak dem og på knærne og så bakerst de voksne. Det var nesten ingen som hadde eget fjernsyn mellom 1958 og 1960 i prøvesendingenes tid, før fjernsynet ble offisielt åpnet og fikk daglige sendinger.

Om vi tok en liten avstikker over uteserveringen kunne vi gå ned en trapp og under ei bru fra serveringen og inn i kaféen, og så var vi i Storgata igjen. Dermed er vi på tur igjen.

Grandsmuget

Dette var et mye brukt smug mellom Grand hotell og Ravensborg og frem til Sagtomta til han Anton H. På vei dit gikk vi forbi snekkerverkstedet til treskjærer og kunsthåndverker Johannes Smedby. En tid produserte han også tresåler til tresko.

Like i nærheten lå rådstua, et lite fengsel med tre celler, et blikkenslagerverksted og et snekkerverksted.

Når vi kom frem til Sagtomta, var lekemulighetene store. På senvinteren og tidlig vår lå det lange tømmervelter som fylte hele området fra saga og opp til David Blids gate. Vi lekte og hoppa mellom tømmerveltene og hadde farlige og lange sprang. Men ulykker skjedde. En gang fikk jeg en skikkelig smell i hodet og blodet rant nedover ansiktet. Da gikk turen til Dr. Paulsen som tok meg med til sykestua og der

sydde han igjen såret. Det gikk bra. Om sommeren spilte vi fotball på den frigjorte tomta etter tømmerveltene.

Om vi går opp til David Blids gate igjen og svinger rundt hjørnet og ned Storgata på nytt, kommer vi til enda et smug:

Johansensmuget

Dette var egentlig et portrom fra gata og inn i bakgården. Her hadde pølsemaker Johansen sin virksomhet, og bakgården var adkomst til leilighetene i bygårdene mot David Blids gate. Dette portrommet ble derfor ikke mye brukt av oss gutta.

I dag er åpningen mot David Blids gate murt igjen og har gitt rom for utvidelse av butikken, tidligere Boknytt, i dag optiker/brillebutikk.

Tversoverveien gjennom Nordre Mysen

Dette var egentlig en privat vei som fremdeles går mellom Storgata og Kapellveien, over tunet på Nordre Mysen gård. Denne tversoverveien ble mye brukt av oss fra Smedgata, da dette var den enkleste adkomsten til Hamilbrønnen. Når frosten kom, var Hamilbrønnen et yndet «skøyte­eldorado» for oss barna i Mysen. Der gikk vi på skøyter og der spilte vi bandy frem til skøytebanen på idrettsplassen var i orden.

De nye smugene

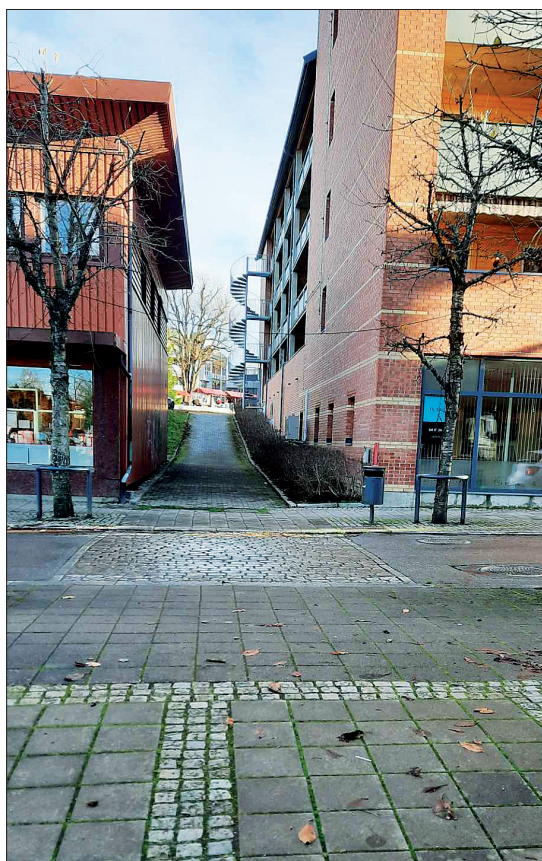
Dette var historier om de gamle smugene og tversoverveiene i Mysen på 50-tallet. Noen er borte i dag, men noen nye er kommet til.

Min fortelling om de mer «moderne» smugene starter igjen i David Blids

gate. Navnene på disse smugene må stå for min regning, jeg har bare forsøkt å linke navnene til kjente personer og familier i nærmiljøet fra den tiden.

KA-smuget

Dette smuget ble dannet da Kjell A. Mysen bygde sitt forretningsbygg i David Blids gate og det nye Sagtomta-torget ble etablert. Smuget går fra parkeringsplassen på Sagtomta, over David Blids gate og opp til det nye torget og Storgata. Dette smuget blir mye brukt av besøkende i Mysen som parkerer på Sagtomta og skal opp i byen.

KA-smuget ble dannet da Kjell A. Mysen bygde sitt forretningsbygg i David Blids gate og det nye Sagtomta-torget ble etablert.

Så kommer vi til neste smug, eller kanskje vi skal kalle dette et portrom.

Portrommet under Arild's

Rommet ble til på 70-tallet da Kjell A. og Arild bygde sammen sine forretningsbygg med et overbygg som etablerte et portrom mellom Sagtomta og David Blids gate. Denne gjennomgangen var losseplass for varer til butikken og rom for container til papp- og papiravfall fra forretningsdriften.

Gjennomgangen ble mye brukt da Arild's butikk var på sitt travleste og Sagtomta var parkeringsplassen for de besøkende.

Utbyggingen som Arild Mysen og Kjell A. Mysen gjennomførte, resulterte for øvrig i at Mysen sentrum fikk sitt første riktige varehus med et bredt vareutvalg.

En kuriositet var det også at Kjell A. i sitt bygg installerte Mysens første rulletrapp. På kaféen til Arild ble det montert et unikum av et saltvanns-akvarium. Denne kaféen ble et populært treffsted gjennom hele den tiden Arild drev forretningen sin.

Så beveger vi oss langs David Blids gate retning Storgata. Da kommer vi til to smug som også er av nyere dato.

Nøttasmuget

Dette smuget går fra David Blids gate og opp til det nye torget og Storgata. Da denne passasjen går over en privat tomt og opp en bratt trapp, så er denne tversover-muligheten lite brukt, men den er nå der. Jeg kaller passasjen Nøttasmuget, som en honnør til Knut «Nøtta» Lie som eide Handelshuset, men som nok var mest kjent for

Portrommet under Arild's ligger mellom Kjell A. Mysens og tidligere Arild's stormarked.

sin rolle som markeds-general for Momarkedet i mange år.

Om vi så går tilbake til David Blids gate og over denne, kommer vi til et nytt smug som i sin tid erstattet Johansen-portrommet:

Høylundsmuget

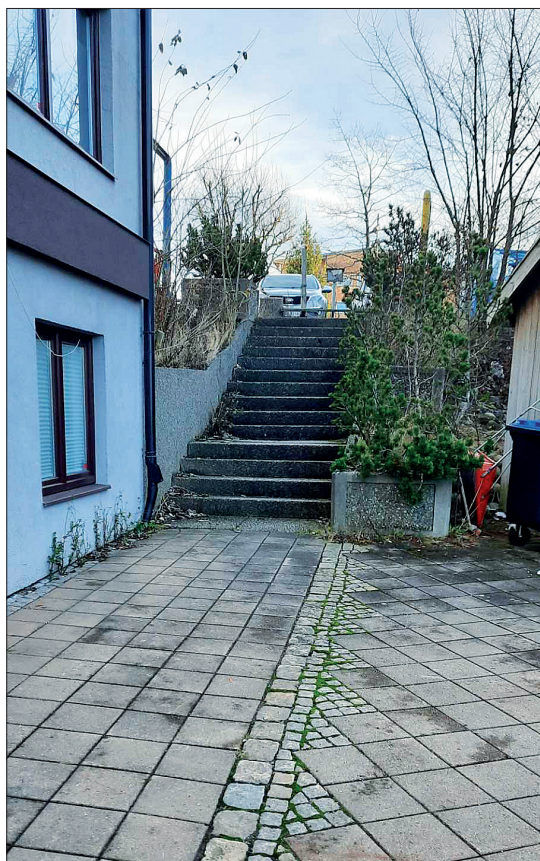
Dette smuget går mellom David Blids gate og Sagtomta. Denne gjennomgangen er grei for mange som parkerer på Sagtomta ved banken, men som samtidig vil ta et besøk inn i sentrum. Navnet «Høylundsmuget» har jeg valgt for å minnes Høylund-familien som drev sitt slakteri i David Blids gate nettopp her.

Nå skal vi bevege oss til siste stopp på vår vandring langs barndommens stier i Mysen. Ferden går nå til motsatt ende av David Blids gate:

Havnåssmuget

Siste stopp er også et smug av nyere dato. Det er dannet for å følge opp intensjonen i sentrumanalysen fra 1999. Da Havnåsgården ble besluttet revet og erstattet med et nytt forretningsbygg, klarte vi å få utbygger til å etablere en gjennomgang mellom Havnåstunet og Krosbytomta.

Havnåsgården var i tidligere tider skysstasjon for dilligencen mellom Mysen og Ørje. Det var faktisk også en tid brusfabrikk i gården. I tillegg

Nøttasmuget går fra David Blids gate og opp til det nye torget og Storgata.

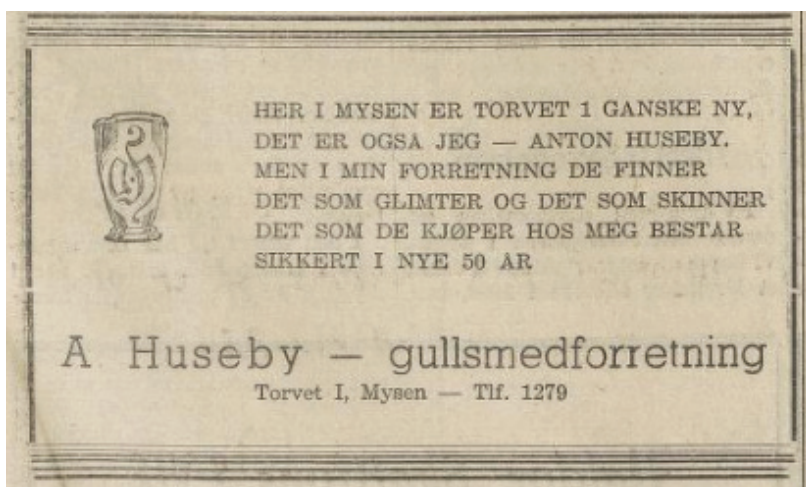
lå den lille butikken til Molle Haugen som het Tommeliten slik til at det knøttlille bygget måtte rives for å bli med i dette dragsuget. Molle solgte dameundertøy for øvrig. Av andre bygg som lå på tomta var det et bruslager som senere ble ombygd for «Fiske-Hansen» da han flyttet butikken sin hit fra Vandugbakken. Siste butikk som ble slukt var blomsterbutikken til Wiig, men denne har gjenoppstått i det nye bygget.

Sluttord

Jeg har satt ord på en bit av Mysens identitet som småby: smugene og tversoverveiene som bidro til å binde byen sammen for gående. Det er etter mitt skjønn viktig at denne identiteten ivaretas og at fremtidige utbyggere og politikere ser verdien av slike tilsynelatende ubetydeligheter. Jeg ser det som viktig og riktig at Eidsberg kommunestyres vedtak i sentrumanalysen fra 1999 og områdereguleringsplanen /sentrumsplanen fra 2015 blir respektert og tatt hånd om av fremtidens byplanleggere.

Høylundsmuget går mellom David Blids gate og Sagtomta.

Gammel annonse fra den gang gullsmedforretningen til A. Huseby lå i Torvet 1.

Rugevillaen

Av Dag Mysen

Når du holder «Haakon» nr. 14 i hånden, vil mesteparten av Eidsberg historielags arbeid med Rugevillaen være fullført.

Utgangspunktet for prosjektet var den flotte oppgraderingen og istandsettingen av Kommandantboligen på Høytorp fort, som Eidsberg kommune gjennomførte like før vi opphørte som egen kommune. Arbeidet kunne finansieres fordi vi fikk eiendomskatt i vår siste kommunestyreperiode. Den var øremerket til slike kulturelle formål, og noen av pengene ble altså brukt på huset vi kaller «Rugevillaen».

Flere av oss så derfor en gedigen mulighet til å kunne gjøre første etasje i boligen til et lokale som kunne fremheve general Otto Ruge og hans posisjon og innsats i Norgeshistorien. Han ble forsvarssjef tre dager etter krigsutbruddet i 1940 og ledet felttoget i Norge frem til kapitulasjonen i juni. Deretter gikk han i tysk krigsfangenskap og satt i fengsel fra høsten 1940 til freden kom. Og han satt som norsk forsvarssjef for å markere at Norge fortsatt var i krig mot Tyskland.

Slik ble han et internasjonalt symbol for norsk motstandsvilje og fortsatte krigsinnsats, og kom hjem og fortsatte som forsvarssjef til han gikk av med pensjon i januar 1946.

Deretter fikk han Kommandantboligen på Høytorp som æresbolig, og bodde der med sin kone Ingeborg til sin død seksten år senere.

De ble skattede medlemmer av Mysen-samfunnet.

Vi laget et forslag og fikk aksept for prosjektet fra vår nye kommune. Fra sparebankene i Eidsberg og Trøgstad fikk vi til sammen 300 000 kroner til å forandre inntrykkene i første etasje til slik som det kunne ha sett ut da familien Ruge hadde huset som bolig. Vi hadde litt bildemateriale fra familien og tidsvitner som hadde et forhold til hjemmet og Ruge i denne perioden.

Under kronprinsbesøket 28. september brukte kronprinsparet det nesten ferdige resultatet som oppholdslokale i to timer, som innbefattet et lengre tv-opptak med NRK. Det vil dere se i programmet «Året med Kongefamilien» i jula.

9. januar 2022 ville general Ruge fylt 140 år. Denne dagen blir det innvielse av lokalet og prosjektet, og det blir overlevert Indre Østfold kommune. Kommunen vil bruke det til interne møter i regi av ledergruppa, som representasjonslokale og til kommunale vigsler. I tillegg vil det kunne brukes av lag og foreninger i den nye kommunen på kveldstid og i helger, etter søknad og til spesielle anledninger.

I neste nummer av «Haakon» vil vi komme tilbake til en bredere omtale av prosjektet.

Lillebyveien – På gjengrodd stier

Av Finn Harald Sandberg

Når jeg en sjelden gang er tilbake på Mysen føler jeg at jeg er kommet hjem, til tross for at jeg ikke har bodde der på over 50 år. Det bølgende landskapet, skogene, åkrene, vannene, sandtakene – alt er kjent og kjær. Men utviklingen har gått sin gang også her, så da jeg var hjemme sommeren 2021 var mye forandret. Veier hadde skiftet navn, nye veier var bygd, stier i skogen vi lekte i var gjengrodd. Men i minnene mine er det meste på plass slik det var en gang.

Jeg vokste opp i Lillebyveien, og mitt barndoms rike var avgrenset av Vandugbakken i vest, travbanen og Høytorp fort i nord og øst. Mot sør var grensa mer ubestemt, men den strakte seg i alle fall langs Skogveien.

Lilleby var en tidligere husmannsplass under Høytorp gård og ble trolig utskilt fra gnr. 56/229 tidlig på 1890-tallet. Det første skjøtet som er

Bading foregikk i zinkbalje da jeg var liten.

Meg foran huset vårt «Sandbo».

tinglyst er fra 1894, og eiendommen var omtalt som gnr. 56, bnr. 4 i Eidsberg = gnr. 229, bnr. 4 i Mysen.

Rett etter at freden var et faktum i 1945 klarte far min å skaffe seg ei tomt for en fremtidig bolig. Han kalte tomta Sandbo, og den ble tinglyst 4. mai 1946.

Da jeg ble født i 1949 bodde vi i andre etasje hos malermester Emil Kristiansen, i et funkishus i Lillebyveien 13.

Jeg har bare noen vage minner fra mine første tre leveår. Som at vi badet i sinkbalje på kjøkkenet. Om sommeren ble balja flyttet ut i innkjørselen til huset, og vi kunne bade i solskinnet.

Lillebyveien var egentlig ikke en skikkelig vei før 1952, da kommunen bestemte seg for å utbedre og forlenge veien. Frem til da var det bare en veistump som sluttet rett nedenfor

Slik så det ut i Lillebyveien i 1952.

Emil Kristiansen sitt hus – tilkomstvei til fabrikk til Ous & Co. A/S.

Hovedhuset til Lillebybruket, som veien har fått navn etter, står den dag i dag – Lillebyveien 5. Vi kalte det for Torpergården, siden storfamilien Torper kjøpte det og flyttet inn tidlig på femtitallet.

Tomta Sandbo som far og mor hadde kjøpt, lå litt lenger ned i veien fra Kristiansens hus. Her bygde vi huset vårt som stod ferdig i 1952, som et av de første husene på østsida av veien. Det var også lenge det eneste murhuset i Lillebyveien. Hele huset, fra kjeller til loft, ble bygd med nymotens betongblokker fra Øsfold Betongprodukter a.s., som nettopp var blitt etablert i et nytt sandtak nord for travbanen. Nummer 10, der familien Obrestad bodde, ble bygd omtrent samtidig, men i tre. Begge husene var av husbank-standard.

Vi flytta med hest og kjerre da det var mindre enn hundre meter mellom adressene.

Sandbo, eller Lillebyveien 12, ble for øvrig et yndet samlingssted for alle mine tanter, onkler, fettere og kusiner – noe bildene fra familiealbumet bærer sterkt preg av.

Da vi bygde huset vårt, var det fremdeles en potetåker på østsida av Lillebyveien nord for Skogveien. Det stod lenge et skjul på den tomta, men det ble revet da Kjell Larsen bygde Lillebyveien 6 et stykke ut på sekstitallet.

Branntomta

En yndet lekeplass for oss unger som var født under og etter krigen, var ruinene etter fabrikk til Ous & Co. A/S. Firmaet flyttet til Lillebyjordet i 1929, men ble ødelagt av brann i desember 1939. Restene sto uten sikring og tilsyn til langt ut i 1960-årene. HMS var ikke så viktig den gangen. Det var kjekt å balansere på restene av kjellerveggene, og vi fant stadig vekk rester etter regntøy som var fabrikkens hovedprodukt. Et år hadde vi også mye moro med en kjempestor trekasse som stod på branntomta. Det var innpakningen til den nye bilen til Per Grefslie. Jeg mener det var en Popeda; den var i alle fall russisk.

Bak meg ligger brannruinene etter fabrikk til Ous & Co.

En del av storfamilien på Sandberg-siden i 1952.

Ruinene etter Ousfabrikken forsvant da byggmester Hans Biltvedt bygde enebolig på tomten.

Mellom restene etter Ous & Co og Sandbo lå skuret til Kopperud i Lillebyveien 14. Der pleide vi ofte leke «Anti-over», en ball-lek som både jenter og gutter kunne delta i. Det var vel egentlig ikke Kopperud sitt skur, men restene etter en redskapsbod som stod igjen etter at gårdsbruket på Lilleby var et tilbakelagt kapittel.

Lillebyjordet

Plassen vi brukte aller mest var Lillebyjordet som den gangen var ei ubebygget tomt rett over veien for Lillebyveien 12. Her rådde idretten og konkurranseånden. Her arrangerte vi landskamper i friidrett og fotball. Her var også stedet der vi lekte «Jeppe pinne».

Først og fremst husker jeg våre friidrettsstevner. Vi lagde banene

sjøl, og til markering av banene brukte vi treflis som vi fikk fra «Parken-verkstedet», den skakke trevarefabrikken som lå nederst i Lillebyveien ut mot Vandugbakken. Der fikk vi også sagflis som vi blanda med jorda i den oppspadde lengde- og høydegropa for at det skulle bli mykere å lande i. Fra verkstedet fikk vi også fine materialer til å lage høydestativ, list og staver til stavsprang.

Jeg mener det var Jan Kopperud som initierte, organiserte og utviklet en helt spesiell mangekamp-konkurranse for oss litt yngre ungene i gata. Med utgangspunkt i den internasjonale tikamptabellen og «Tyrvingtabellen» (Tyrvingtabellen er, enkelt sagt, en måte å regne om resultat til poengsummer for utøvere i alderen 10 til 19 år. Alder er den bestemmende faktoren. Samme poengsum i samme øvelse som 12-åring og som 17-åring skal, i teorien, tilsvare samme prestasjon.) lagde han en tilpasset tabell til hver av deltagerne basert på deres personlige rekorder i alle grenene. Disse tabellene ble så justert etter hver gang noen satte ny «pers». Det var litt av et puslearbeid når en tenker på at det ikke fantes datamaskiner og Excel-ark til å holde orden på mange tall. Han var en statistiker av rang som hele tida sørget for at alle kunne vinne uansett kjønn, alder og fysiske forutsetninger. Etter hvert overtok de ivrigste av oss statistikkarbeidet, men det var Jan som lærte oss dette, noe som ga meg mersmak på tall og statistikk senere i livet.

Sjøl sagt spilte vi mye fotball, og etter hvert ble det klart at det var målmann som ble min oppgave.

Mor klaget fælt på at jeg stadig vekk kom hjem med bukseknærne fulle av grønske. «Det er ingen som får så mye grønske på knærne som du, Finn. Hvorfor det?» var omkvedet. Svaret var det samme hver gang: «De andre få'kke lov til å stå i mål og skitne seg til!». Det var vanskelig å si noe på det siden broren min, Per-Øivind, var keeper på Mysen IFs juniorlag.

Lillebyjordet var avgrenset av en stor steinhaug, antagelig rester etter veiopparbeidelsen i 1952 – i nord og Torpergården i sør. Steinhaugen gjorde jobben vår med å bygge snøborg om vinteren lett. Vi flyttet på steinene slik at det ble to «rom» i haugen, og når vinteren kom og snøen lavet ned, ble det til en flott snøborg for oss snøkrigere.

Jordet helte litt slakt nedover mot sør, og det hendte derfor rett som det

Første jul i nybygd hus. Far tenner julelysene.

var at fotballen forsvant over gjerdet til Torper'n når vi spilte kamper. Torper'n var i våre øyne en gammel sur gubbe, siden han ikke likte at vi trampet inn i hagen hans for å hente ballen.

«Nybyggertid». Bakhun-ved var rimelig brenne til vedfyrte ovner. Pilkasterne er fra venstre: Per-Øivind, Hans Petter Lie, meg, Siw Agneta (svensk gjest) og Svein Syversen.

Badmintonbanen

Nede i dalen på tomte til naboene Birger og Tordis Lie i Lillebyveien 11, ble det bygget et lite skur for kaninhold. Det var ikke bare sønnene Henning og Steinar som syntes det var kjekt med de små nøstene; vi tok alle med oss rester av grønnsaker fra middagen for å fôre kaninene, og hele sommeren kaptet vi om å samle inn løvetannblader og ugress fra grøftekanter og lekeplasser som mat til kaninene.

Men plassen utenfor skuret ble også brukt til lek og spill. Den ble opparbeidet til en fin sandbelagt flate som var utmerket til å spille krocket på. Det var et spill som fenget både for å utvikle presisjon og strategi. Men plassen var også akkurat passe stor for en riktig badminton-bane. Vi guttene, spesielt Paul Berg, Hans Martin Solberg, Steinar og jeg, rigget til med riktige internasjonale mål både på nett og bane. Så arrangerte vi VM i badminton – intet mindre. Vi delte 128 land mellom oss, 32 på hver, og lagde turneringer som varte i flere dager. Når en av oss hadde fått alle sine lag slått ut, byttet vi på slik at alle hadde lag i semifinalene, som altså var 6. runde i mesterskapet. Rettferdig skulle det være.

Plankestablene

Det var jo spennende områder også vekke i fra de nærmeste jordene.

Et yndet lekeobjekt var de store stablene med treplanker som lå til tørk, og som fantes på tre steder i nærheten av Lillebyveien. De var flere meter høye med et lite «loft» under de skrånende blikkplatene som skulle beskytte mot

regnet. Plankene var av ulik lengde som gjorde det lett å klatre opp. Særlig var dette steder som ble brukt når vi lekte gjemsel eller «Fange tyven». Den stabelen som lå nærmest mitt hus, var på den ubebygde nabotomte rett sør for Charles Obrestad sitt hus i Lillebyveien 10. Dette området ble mindre brukt til slik lagring. Området som var mest populært var det som lå i Skogveien, der hvor Harald Kristiansen bygde hus i 1957, Skogveien 11. Stablene som var størst og lå nærmest verkstedene langs Gamleveien i det vi kalte Lunder-dalen.

Det ble aldri snakket høyt om det hjemme, men jeg hadde bestandig inntrykk av det var noe hemmelig knyttet til området som gjorde at vi ikke brukte det så mye til lek, ikke en gang sykling om sommeren eller aking om vinteren, sjøl om det egentlig var ideelt for slik aktivitet. Først i voksen alder ble jeg oppmerksom på hvorfor. Nabohuset, som vi kalte Lunderhuset, ble brukt som oppholdssted og fødestue for ugifte, gravide jenter. De kom til Mysen fra hele Norge for å skjule graviditeten, adoptere bort barnet og dra hjem igjen som om ingen ting hadde hendt. Slik kunne de skjule skammen over å føde et barn uten å være gift.

Jordmor Lunder drev fødestua fra 1931 til 1957 Denne virksomheten er beskrevet i boka «Mødre uten barn», som ble skrevet av Bjørn Steinar Meyer og gitt ut i 2007.

Skogsområdene

Selvsagt ble skogen mellom Åslia og Høgli-jordene flittig brukt. Det var et ganske variert ulendt terreng med

mange bekker der vi kunne bygge demninger og prøve ut kvernkaller i ulike hjemmelaga former.

Om våren drakk vi av den søte sevja fra bjerka. Storebroren til bestekompisen Paul, Bjørn, var spesialist på å samle inn flasker og montere dem på avkutta kvister i april.

I skogen var det også mange gode gjemmesteder, og leker som «kåbboi og indianer» kunne vare i mange timer. En gang fant vi en hel kasse med geværer under ei godt mosegrodd steinhelle. Heldigvis var Steinar Lie med akkurat den gangen, så vi fikk rapportert til faren hans, som var politimann, om funnet. Jeg vet ikke hva som skjedde med det vi hadde funnet og hvordan våpnene hadde havnet der, men det kan jo ha vært tjuvegods fra Høytorp fort, enten det hadde skjedd under krigen eller etterpå.

Gråberget, området rundt hjemmet

til kunstmaler Johan Østreng som i dag bor i Libruveien 5, var en yndet lekeplass med ypperlige treningsmuligheter for oss unge «fjellklatrere». Bakken ned fra fjellet ble også brukt som overrenn for hoppbakken i Hilding Syversens hage (Fjellveien eller Libruveien 8). Tvers over Fjellveien gikk overrennet, og det fantes omtrent ikke biltrafikk akkurat her, så det gikk bra. Det hendte også at vi hadde gatekrig her, nå unger fra Lillebyveien kriget mot de fra Vardeveien.

Høytorp fort

Dette var kanskje den aller mest spennende lekeplassen. Skjønt lekeplass, området var forbudt for uvedkommende og avsperrert med høyt nettinggjerd, men det var ikke så vanskelig å finne huller å smyge seg gjennom. Fortellinger om tyskere

Bursdag 30/1 1955 feires. På bildet med klokka: Liv Turid Obrestad (med krone), Steinar Lie, Svein Syversen, Hans Petter Lie (fetter), Per-Øivind (bror), Trond G. Hansen, May-Britt Toverud (kusine), Henning Lie, Frank Harald Obrestad, Paul Berg og helt ute til høyre, meg.

under krigen var mange og skumle på femtitallet, og det var litt nifst da vi snek oss inn i de mørke, forbudte tunnelene mens vi fortalte hverandre historier vi hadde hørt om daue tyskere og utenlandske fanger som sikkert lå skjult her fremdeles.

Travbanen – Momarken

Som liten gikk jeg på søndagsskolen i Filadelfiamenigheten. Da jeg ble større var det Momarken med kappkjøring og pengespill som fristet, og det var absolutt mer spennende enn frelse og gitarspill.

Henning, Steinar, Paul og jeg var ivrige tilskuere og hadde spesielle favoritter blant de lokale hestene og kuskene. Hestene til Jørgen Westerby var populære, Chris Bingen, Fin Bingen og Non-Stop var varmbloodshester som vi til og med kunne gå i stallen

til på hverdager, siden stallen var knyttet til gården i Åsliveien. Egil Bingslien var også en populær lokal trener og kusk med stor suksess. Blant kaldblodshestene husker jeg best Stegg, ikke minst fordi vi fikk vår første seksualundervisning da hesten ble brukt til å bedekke hopper på travbanen. Jeg husker også godt Dally Bausen som satte flere norgesrekorder på «våres» bane.

Søndagsturer

Hver søndag gikk vi formiddagstur, far min, bror min og jeg. Som oftest var målet Monaskogen der vi stoppet for å drikke kaffe eller brus, enten på hotellet ved idrettsbanen eller på den lille kaféen ved travbanen, Vandugbakken Kafé. Senere ble turene våre lengre, blant annet til Trøgstad og Slitu.

Hos kjøpmann Hans Lie om morgenen 17. mai før man gikk ned til barnetoget i Mysen. Hans Lie bød på boller og brus til alle!

17. mai feiring

Dagen startet bestandig med et oppmøte i bakgården til onkel Hans (Lie) der det var utdeling av brus, en liten solo, og rosinbolle til alle ungene i området rundt Vandugbakken, både på øst- og vestsida.

Ungene gikk deretter tvers over veien til det lille huset til gamle Skofterud som var lam og lå til sengs, og vi sang «Ja, vi elsker» for ham.

Etter at den lokale «åpningsseremonien» bar det hjem til siste kontroll av finpussen og avfotografering, gjerne med flere av naboene samlet. Deretter dro vi ned til sentrum for å gå i barnetoget.

Skolen

Første dag, august 1956. Ungene i gata som begynte samtidig var Steinar Lie, Paul Berg, Liv Turid Obrestad, Jan Sørлие og jeg. Alle, bortsett fra meg

Gjengen 17. mai 1958. Fra venstre: Meg, Bjørn (Syvertsen?), Eirik Solberg, Svein Syversen, Trond Syversen, Hans Martin Solberg og Paul Berg.

kom i samme klasse, A-klassen, med frøken Aarstad som lærer. Klassen begynte klokka halv ni. Jeg begynte i B-klassen med fru Lunder som lærer.

Første skoledag, august 1956. Fra venstre: Meg, Jan Sørлие, Liv Turid Obrestad, Paul Berg og Steinar Lie.

Typisk 1960-talls stueinteriør. Her er det lekser som blir utført ved spisestuebordet.

Typisk 1960-talls stueinteriør. Den andre enden av spisestuen inneholdt stue på Sandbo.

Vi startet skoledagen klokka halv tolv, etter det store friminuttet. Det var ikke fritt for at jeg følte meg litt ensom der jeg gikk alene til skolen, uten kompisene mine eller broren min som følge.

Momarkedet

Røde Kors-uka var det egentlige navnet, men folk flest sa Momarkedet. Det ble avholdt for første gang den siste uka i august 1950. Det var Arthur Skofterud som lanserte å ta opp igjen det historiske markedet, men i andre former tilpasset arrangøren Røde Kors. Allerede første året ble markedet åpnet med et opptog som gikk fra Mysen sentrum til markedsplassen ved Momarken travbane. Jeg spilte baryton i skolens musikkorps, og en gang i begynnelsen av 60-tallet marsjerte vi opp Vandugbakken i strålende og

særdeles varm augustsol, og vi holdt på å krepere der vi slet oss frem mot markedsplassen i våre gamle og særdeles varme blå korpsuniformer. Vi ungene hadde store forventninger til Lunds tivoli som kom kjørende med store, fargerike lastebiler. De brukte dagevis for å sette opp alle karusellene, radiobilene og lykkebodene, og vi fulgte med på fremdriften og så oss rundt etter andre, spennende aktiviteter. «URSUS» var «Verdens sterkeste mann», fikk vi vite, og en dame fra Nederland var «Verdens høyeste dame». Et år var det en sameleir som fikk stor oppmerksomhet, og i årevis var det fast plass for lokale berømtheter som «Musene fra Mysen», et lite musesirkus som ble trent og administrert av «musedirektør» Solem som bodde i Vandugbakken.

Sommeren 1966. Store hager med god plass. Bak: Finn Sandberg, Paul Berg, Per Øivind Sandberg. Foran: Jul Aage Krosby, Leif Bergersen.

Det lille sirkuset fulgte med mobile tivoli rundt om i Norge og var svært populært.

Det kostet penger å komme inn på markedsplassen. I tillegg måtte man betale for attraksjoner som karusell og radiobiler, og det var basarer og tombolaer som fristet med fine premier. Men vi skoleunger kunne ta småjobber som for eksempel loddselger i en lykkebod, parkeringsvakt på travbanen eller billettselger i inngangsportene. Da kunne vi gjøre oss fortjent til frikort som vi kunne bruke på alle de spennende aktivitetene. Og i tillegg var det fantastisk å oppleve berømthetene som besøkte Mysen gjennom årene, som Josephine Baker, Bing Crosby, Vera Lynn, kronprins Olav og den amerikanske bokseren Sonny Liston.

«Lyckliga gatan du finns inte mer»

Den første store husbyggingen langs Lillebyveien skjedde altså tidlig på 1950-tallet. På sekstitallet ble de åpne flatene etter hvert fylt opp med nummer 2 og så nummer 4, hvor Kjell Larsen bodde. Og med denne byggingen forsvant potetåkeren. Når nummer 7, Bergersen og Moen, og nummer 9, Lunder, ble bygd, forsvant fotballbanen vår. Da Biltvedt bygde sin bungalov, nummer 16, måtte også brannruinene gi tapt.

I dag har veien forbi huset der jeg bodde skiftet navn til Gerd Pettersens vei. Badmintonbanen vår er gjengrodd. I den lille bakken utenfor huset til Heen, Høylundsvingen 21, står det en sperring som gjør det umulig å kjøre fra Lillebyveien til Solveien slik vi

gjorde før. Skogsområdet mot øst er blitt boligområde langs Vardeveien, og skogen der vi hadde så mye moro er blitt rene jungelen, nesten ugjennomtrengelig. Høytorp fort er åpnet for publikum og området er ryddet og innbydende.

Alt forandres over tid. Slik skal og bør det være. Men de gode minnene fra oppveksten min på Mysen forandres ikke. De er koselige å ta frem, mimre med gamle venner og bekjente og fortelle til barnebarn. Og ikke minst, dele dem i «Haakon».

Ungene i gata

(født under og rett etter krigen – the Babyboomers)... De jeg husker i alle fall...

I *Lillebyveien* bodde (tallene foran navnene betegner husnummer de bodde i – tallene i parentes er fødselsåret):

3: Liv Kari Stemme (1946).

5: Willy (1950) og Øyvind (1952) Torper.

10: Frank Harald (1945) og Liv Turid (1949) Obrestad.

11: Henning (1947) og Steinar (1949) Lie.

12: Per Øivind (1943) og meg (1949).

14: Jan Kopperud (1943).

15: Bjørn (1945), Paul (1948) og Wenche Lise (1952) Berg (de hadde for øvrig tre eldre søsken: Rita (1938), Jan og Liv (tvillinger 1941)).

17: Øivind Høitomt (1947) (som hadde tre eldre søsken – alle født før krigen).

18: Hans Petter Grefslie (1952).

20: Sissel (1946), Svein (1947) og Trond (1953) Syversen.

28: Hans Einar Jensen (1950), som var fra Nord-Norge og flyttet tidlig.

Fra venstre: Jan, Rita, Liv Bjørn og Reidar – foran Paul, min beste kompis i barndommen bildet må være tatt ca. 1950.

I tillegg var det flere unger i naboveien, *Solveien*, som også var med i «laget».

3: Hans Martin (1948) og Eirik (1951) Solberg.

4: Per (1946) og Elisabeth (1947) Valsgård.

5: Grethe Aas (1945).

6: Kjerstin (1944) og Jan (1949) Sørli, flyttet til Askim i 1957.

10 : Berit (1944), Frøydis (1951) (pluss en eldre bror Terje (1941) og en yngre bror Per Inge (1955)).

På den andre siden (*Skogveien*):

1: Kjell-Odvar (1943) og Ingjerd (1951) Langthon.

9: John (1943) og Harald (1946) Christensen.

11: Brita (1945) og Jørn (1949) Kristensen, flyttet inn 1957.

11: Kai Werner (1943) Østreng, flyttet 1958/59 opp på toppen av «lekefjellet» vårt (Fjellveien 5).

18: Grethe (1943), Marit (1945) og Gerd (1952) Kristiansen, huset ble bygget i 1957, de bodde før i Skogveien 1.

Fra Kløntorp og Lundsrud til Easton i Wisconsin

En emigranthistorie med oppbrudd i 1882

Av Lisa Thorpe Machan. Oversatt og bearbeidet av Dag Mysen

Kommende sommer vil etterkommerne til emigrantene Karl og Anne (Lund) Thorpe samles til fellesskap og mimring i Bethany Lutheran Church i Easton, Wisconsin. Hvert femte år samles vi i denne lille landsbykirken for å holde familiebåndene ved like, og for å synge, spise kransekake og lefse, og gjenfortelle de gamle historiene.

Da vi møttes for fem år siden lovet jeg å skrive om vår «foreldreløse» oldefar og om røttene våre i Eidsberg. Jeg fant så mye spennende gjennom undersøkelsene mine at mine eldre kusiner og fettere bestilte fly for oss, og plutselig var jeg turleder i Norge med verdifull assistanse fra Øivind Larsen i historielaget i Eidsberg. Da vi var innom plassen Burås der vår oldefar bodde som barn, bøyde jeg meg og kysset bakken og oppdaget at jeg gråt. Følelsene ble så sterke. Minnene strømmet på med fortellingene om vår familie, vår historie, våre kamper og prøvelser og vår utholdenhet av nåde.

Dette er historien om vår families røtter i Eidsberg og om familietreet som ble plantet om til å vokse i Amerika. (Til norsk ved Dag Mysen.)

Begynnelsen: Karl Theodor Knutzen og Anne Julie Lund

Karl ble født 17. desember 1851 på Christiania Fødehem. Foreldrene var Anne Marie Gulbrandsen og Carl Møller Knutzen. Fødselen er merket med «i ekteskap», men sannheten er at hjemmets ansatte utviste diskresjon.

Bethany lutherske kirke.

Moren døde på julekvelden noen dager senere. Faren, som var assisterende fattigforstander, forsøkte å balansere sin gryende karriere i fattigomsorgen med å skape et hjem for sønnen sin.

Tre år senere blir byen hjemsokt av en kolera-epidemi. Faren bruker kontakt-nettet sitt til å plassere treåringen sin på plassen Burås under Kløntorp i Eidsberg. Her trives Karl under omsorgen til et fattig, men sjenerøst ektepar: Ola Gudmundsen Burås og Elen Marie Andersen.

Ola gikk under navnet «profeten» i Eidsberg. Ola og Elen oppdrar barnet til å elske sang og musikk, fellesskapet på landsbygda og gleden i tro og tjeneste for andre.

Faren drar til Amerika for å gjøre lykken, men går i stedet konkurs. Han flytter tilbake, bosetter seg i Farsund og forsvinner ut av sønnens liv for godt. Karl blir hos Ola og Elen, læres opp til å bli skomaker og begynner å

Ole og Elen Burås, Karl Thorpes fosterforeldre.

dra rundt i bygdene for å lage sko til gårdsfolkene.

Anne Julie Lund ble født på gården Guthu i Trøgstad 6. november 1858. Foreldrene var Johannes Tostensen Naalem (Lundrud) og hustruen Caroline Simensdatter Huseby. Carolines far hadde tidligere eid gården

Lille Huseby i Eidsberg, og da Caroline var to år kjøpte han Østre Lundrud, som hadde vært en del av gården Engen under Huseby, av Carolines bror Anders Simensen Huseby. Søsterens familie kjøper Vestre Lundrud.

I juni 1864 er Carolines far Johannes 32 år gammel og full av tiltakslust. Han kjøper hoveddelen av bruksretten til nabogården Hornås for 500 spd. Men konjunkturerne svikter og han forstår at han har ekspandert for raskt. I to omganger tar lensmannen opp liste over hva som kan selges hvis han ikke makter å betale gjeld, og familien må etter hvert selge to av sine tre melkekuer. Johannes begynner å ta ekstraarbeid som tømmerfløter på Glomma.

Fire år etter har han maktet å betale ut alle sine kreditorer. Med fløterarbeidet og gode avlinger synes fremtiden lys og sikker. Men noen uker etter, i romjulen 1868, ryker blindtarmen og Johannes får en brå død. Dermed styrtes familien ned i økonomisk kaos. Seks uker etter dødsfallet, 22. februar 1869, blir

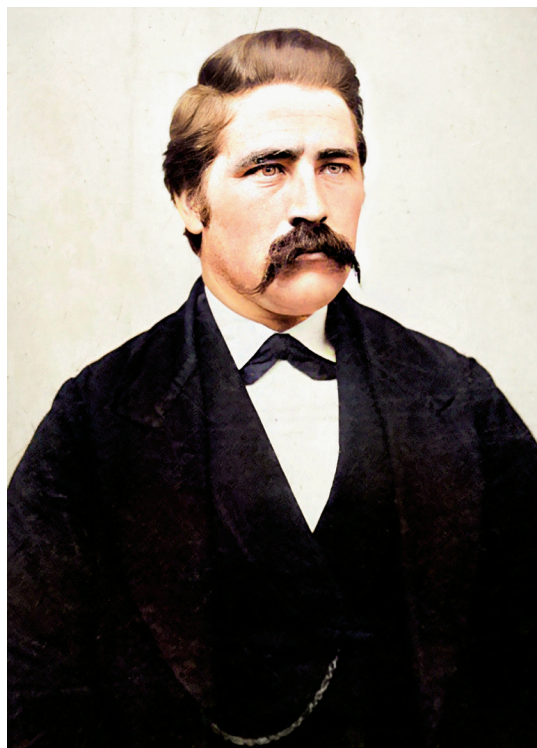

Karls barndomshjem Buraas, malt av Heidi W: Krog i 2004. Besøkt av vår familie i 2018.

moren Annes barndomshjem solgt til høyeste bud på auksjon. Naboene hjelper familien til å sette opp en liten hytte i ei steinhelling opp mot skogen på Lundsrud. Caroline tar seg ekstra-arbeid med å stelle hagene, vaske, bake, slakte og lage pølser for naboene. De tøffe omstendighetene sveiset de seks Lund-barna sammen. Senere fortalte Anne etterkommerne sine om hvordan treskoene bråket når de trampet over gulvet i hytta, men også hvor morsomt det var om vinteren når de kunne skli på isen med treskoene.

I 1874 blir Anne konfirmert i Eidsberg kirke. Hun forlater Lundsrud for å arbeide som hushjelp i Fredrikstad, muligens hos bestefaren Simen Huseby, som arbeidet på Gressvik-saga i Onsøy. I 1877 er Anne tilbake på Lundsrud. Det kommende ekteparet møttes her da den ivrige skomakeren kom på døren hos henne for å tilby sine tjenester for familien. 3. august samme år ble Karl og Anne gift i Eidsberg kirke. Bruden er 18, brudgommen 25. Brudgommen lagde galant høyhelte sko som gave til bruden, men familiekrøniken forteller at Anne derfor gikk temmelig ustøtt opp og ned kirkegulvet. Hun var jo ukjent med høye heler! Bryllupet ble etterfulgt av tre sødmefylte dager med festligheter og en tur nedover Glomma i båt, sannsynligvis med dampbåten «Krabben», som gikk i daglig rute mellom Sarpsborg og Eidsberg.

Karl og Anne begynner ekteskapet sitt med å drive småbruket til fosterforeldrene til Karl, som nå var Langbråten under Lislerud. To år etter har de allerede to barn og flytter til

Karl Thorpe.

gården Torper i Os i Rakkestad. Nå har Karl to menn som arbeider for seg. Men gleden over en god og ny begynnelse blir plutselig snudd til sjokk og fortvilelse. De to småbarna Johanna og Olaf dør med noen dagers mellomrom i en kikhoste-epidemi som går som en farsott i distriktet. Og da neste barn blir født i juli 1881, Karoline Mathilde (Tille), slår billige kjøpesko bunnen ut av Karls skomakerprofesjon. Det gjør at det unge paret begynner å legge planer om å dra til Amerika. Fra tidligere har Karl sønnen John Hilmar. Det bestemmes at han skal bo hos Ola og Elen Marie til han er konfirmert. Da drar han over og slutter seg til familien sin.

Emigrantene

Den 14. april 1882 emigrerer Karl, Anne, ni måneder gamle Mathilde og

Annes bror Anton Lund fra Christiania, to uker etter at dampskip hadde brutt opp fjordisen etter vinteren. Selv om datteren Tille senere ville få anledning til å besøke gamlelandet, ble dette den siste dagen Karl og Anne så hjemlandet sitt.

Skipet var D.S. «Angelo», et dampskip i Wilson-linjen som kunne frakte rundt 170 passasjerer. Den seilte fra Christiania til Hull i England på tre dager. Derfra tok de tog til London sentrum nær White Chapel.

Ut fra London seilte familien Knutzon med D.S. «Egyptian Monarch». Skipet gikk med last begge veier over Atlanteren. Fra Amerika fraktet den storfe til det engelske kjøttmarkedet. Her ble båten vasket ned og lastet opp med emigranter til New York i de samme lasterommene.

Familieløst forteller at det var fullt av lus i seksjonen for enslige menn, så da Anton kom på besøk til søsteren i familieavdelingen, brakte han med seg luseplagen dit. Fra New York reiste de til Milwaukee, der Annes bror John Lund ønsket dem velkommen: «Endelig kom du!» «Ja», svarte Anne, «og vi er ikke alene!» Lusa var blitt et tallrikt reisefølge.

Allerede i 1884, i en alder av 51 år, kom Annes mor Caroline (Huseby) Lund etter. Hun emigrerte til Milwaukee for å slutte seg til sine fire gjenlevende barn, barnebarna og to brødre. Anne og Karls familie vokste. Elise (Eliza) Olava blir født i 1883 og Jennie Kristina i 1885. Men igjen rammer tragedien. I den beinkalde vinteren 1887 dør lille Jennie Kristina i lungebetennelse før hun er fylt ett år. I 1888 kommer Jennie Sophia til verden.

Karl og Anne Thorpe.

Strevet for en bedre tilværelse

Karl og Anne er fast bestemt på å skape et godt liv for seg og alle sine. Gjennom Annes onkel Arne Huseby blir Karl ansatt i Edward P. Allis Company som produserte dampmaskiner og mølleutstyr. Her omskaper Karl seg fra å være skomaker til å bli mølleingeniør.

Karl begynner å lure på om han skal kalle seg Charles, og da de tyske medarbeiderne hans erter ham med at Knutzon liknet på det amerikanske slang-uttrykket «nuts» = galematias, begynner han å bruke etternavnet Torp, senere Thorpe. Karl vokste jo opp på Kløntorp og det første bostedet for han og Anne var på Torper. Navnebyttet ble derfor uttrykk både for trofasthet mot bakgrunnen i gamlelandet og for behovet for å forme seg en ny identitet i den nye verden.

Under arbeidet på fabrikken røk en elevatorkabel slik at Karl falt nesten ti meter ned. I fallet løsner en planke. Den treffer ham i hodet og gir ham kraniebrudd. Han blir brakt hjem med hest og kjerre og er bevisstløs i to uker. Hørselen på det ene øret forsvinner for godt. På grunn av skaden blir Karl tilbudt en permanent stilling på fabrikken som erstatning.

Men Karl er blitt trett og lei av å bo i en travel by. Han savner bygdene, landskapet og skogene hjemmefra. På den tiden blir det åpnet opp for å bosette seg i tykt skogkledte områder i den nordlige delen av det sentrale Wisconsin, i området rundt byen Easton. Karl og Anne bestemmer seg for å kjøpe land her som kunne brytes opp til jordbruksdrift.

Nybyggere

De gjør en avtale med en kommende nabo om at han bryter opp akkurat tilstrekkelig land på deres nye eiendom på 40 acres (ca. 150 mål) til å kunne sette opp ei provisorisk koie for familien Thorpe. Skogen her er tykk og høyvokst, og det er en formidabel oppgave bare å rydde plass for ei dårlig bygd hytte.

Sent i april i 1889 reiser Karl Thorpe og Anders Huseby med sine familier med tog fra Milwaukee til den lille tømmerhoggerbyen Wausau. Derfra har de en 25 km lang sledetur gjennom snødekt landskap til den lille og lekke koia som var bygd for den lille familien på fem. Denne tradisjonelle nybyggerkoia ble bygd av vertikaltstående tømmerstokker side ved side, og med skråtak av tynnere stokker. Normalt ville ei slik koie bli tettet

med våt leire, men på grunn av at den ble satt opp vinterstid er det mest sannsynlig at den ble tettet med fersk kumøkk.

Når Karl slukker parafin-lampa første kvelden, senker et stummende mørke seg inne i hytta og rundt den. Til og med måneskinnet blir sperret ute av den tykke storskogen rundt dem. De hører ulver hyle. De hører trommene til Ojibwa-stammen som bor rundt dem i skogene og tasse-lydene fra dyr som rusler på utsiden av koia. Familien klumper seg sammen foran varmen inne. Skogene rundt dem er fremdeles bosted for ulv og bjørn, og i den første tiden de bor der holder de et bål på gårdsplassen levende dag og natt for å holde villdyr på avstand. Og når våren blir sterk og snøen smelter, begynner det glisne taket å lekke slik at den lille familien må sove under paraplyer.

Nå er Mathilda sju år, Eliza er fem og lille Jenny er bare sju måneder gammel. Ettersom telen forsvinner begynner Karl å rydde land og brenne kvister. Anne og jentene plukker steiner og begynner å anlegge en hage. Det første som plantes, sås og settes er kålrot, poteter, hirse og havre. Dette skulle gro gjennom sommeren rundt trestubbene. Særlig kålrot gir viktige avlinger disse første avgjørende årene. Kålrot kunne tjene både som kufôr og familiemat.

De fleste av naboene bygde seg laftede tømmerhus etter hvert. Men Karl har blitt en erfaren tømmermann og snekker. Han og Anders Husebys svigersønn setter opp et ordentlig reisverk-hus gjennom sommeren. For å sørge for kjøttmat kjøper Karl seg rifle. Anne lærer seg å preparere nye typer

kjøtt til god mat: rådyr, rapphøns, harer og til og med vaskebjørn.

På denne tiden er det fremdeles vanlig å se folk fra lokale Ojibwa-familier på stiene i storskogene. De bytte-handlet egenproduserte nyttegjenstander med brød og salt flekk, og satte gjerne opp en enkel tipi-leir i naturlige skog-lysninger og på elvebreddene.

Som nevnt ble avlingene sådd, satt ned og plantet rundt trestubbene i jordet de hadde rukket å rydde. Men fremdeles var jordene små og trærne rundt høye og mørke. Det var ofte vanskelig å få tørk på høyet og kornet. Før det ble satt i stakk måtte det håndvendes hver dag og mange dager i strekk. Og Anne og barna måtte lage kornnek på gamlemåten.

De første årene levde Anne, Karl og barna så og si utelukkende av det de kunne avle og få til på den vesle gården sin. Likevel måtte de med jevne mellomrom den lange veien til Wausau for å proviantere mel og sukker, salt og pepper. Før de fikk hester på bruket sitt måtte Karl gå de 25 kilometerne til Wausau på gamle indianerstier i skogene og på gjengroddetømmerdrift-veier. På hjemveien ville han frakte en femtikilo-sekk med hvetemel på ryggen. Selv da de fikk hester å kjøre med, tok turen frem og tilbake en hel dag. Den første lokale butikken ble ikke satt opp før i 1909.

Etter et par år kunne Karl kjøpe noen få kuer som kunne gå med bjelle rundt halsen og gresse rundt stubbene. Da kunne familien endelig kjerne eget smør og ha egen melk i husholdet sitt. Slaktingen foregikk i slutten av november. Da samlet naboene seg

og samarbeidet for å lage pølser og å salte og røyke skinke og bacon for vinterhalvåret. Da Annes mor kom og ble med i husholdningen tok hun vare på blodet i slakteprosessene og laget blodpølse. Slik fortsatte mange kjære mattradisjoner fra gamlelandet. De høstet også ville solbær og plukket blåbær og bjørnebær og laget sauser og syltetøy. Så snart potetene var plukket ble det laget lefse på jernkomfyren. I sine eldre år kunne Karl kjøpe lutefisk og salt sild, og nyte smaken av Norge. Kaffe var dyrt. I stedet drakk de noe de kalte «erte-kaffe» som ble laget av brente erter blandet med brent bygg. Anne lagde såpe av aske-lut og dyrefett. Nå er de store jerngrytene hun brukte beplantet med petunia og står til pynt ved Thorpenes familiehytte ved den lokale innsjøen.

Gudsfrykt og nøyksomhet, på norsk!

Karl og Anne med familie ble blant de første norske som bosatte seg i distriktet som sognet til byen Easton. Nybyggergårdene deres lå spredt rundt i storskogene. De unge familiene begynte å besøke hverandre gjennom nettverket av skogs-stier. De samlet seg til bibelstudier i hjemmene og hadde gudstjenester på søndagene der de vekslet på å stå for forkynnelsen.

Helen Antonette Thorpe kom til verden i januar 1891 som den første Thorpe som ble født i distriktet Easton. Samme år ble Bethany Norwegian Lutheran Church stiftet i stua hos moren Anne, og den nyfødte Helen ble det første barnet som ble døpt i den nye menighetens forsamling. De ga en sju mål stor tomt til kirke

midt i skogen. Denne ble reist i 1895, og selv om det enda ikke var vei til bygget, ble stedet over natten kirke- og kultursenter for den norske befolkningen i området.

I perioden 1895–1903 ble ikke menigheten betjent av prest. I stedet ble den ledet av Karl og andre talentfulle lekmenn som prekte evangeliet på norsk hver søndag. Hver familie i kretsen fant sine nisjer å gjøre tjeneste i for fellesskapet. Anne ble den første presidenten i en nystiftet kvinneforening og senere i den lokale misjonsorganisasjonen. Kvinnene reiste kontanter gjennom å skaffe rå-ull fra bøndene for å spinne det til garn hjemme og strikke sokker, strømper og gensere til tømmerhoggerne som arbeidet i de store tømmerkompaniene. Alle midler som ble samlet, ble gitt til misjoner og annen kristen tjeneste.

Store prøvelser

I disse nybygger-årene var difteri, meslinger og kikhoste konstante helsetrusler. Som ten-åring overlevde Eliza så vidt et angrep av tyfoid-feber. Noen ganger er også selve kureringen skrekkinngytende. I en influensa-epidemi er medisinen så sterk at om en dråpe falt på bordduken etset den seg rett igjennom. Såre hals ble forsøkt kurert ved å legge rundt et ullklede gjennomtrukket med varmt fett og løkolje, eller med skitten og våt sokk. De lagde sin egen hostemedisin av furu-harpiks og honning.

I august 1892 dør Anne og Karls sønn Gothard som spedbarn. Han blir den første som begraves på deres nye kirkegård i skogen. Gothards yngre bror

Karl blir født i 1894 og dør året etter som ett-åring. Karl lager små trekister hjemme på gården til guttene sine. Denne store sorgen blir etterfulgt av gleden over tre nye gutter som blir født, og som vokser opp: Antone Julius i 1895, George Theodore i 1898 og Oscar Carl i 1900.

Livet går videre

Den eldste dattera Mathilda er fremdeles tenåring da hun forlater hjemmet og drar til Milwaukee for å bo hos sin tante og onkel Godthard og Lizzie Lund, for å gjøre tjeneste i Aberdeen Hotel. Veien til hotellet går gjennom et utrygt område og en ung frier, som er norsk sjømann og heter Axel Stang, kjøper en sykkel til henne som friergave. Han bekymret seg for sikkerheten hennes og ga henne mulighet til å sykle unna de som måtte ha ondt i sinne. Omsorgen gir resultater. I 1901 gifter de seg og bor i skipet han arbeider på, som vaktmester-par mens båten ligger til kai i Lake Michigan og er innefrosset.

1903 er et godt år for de eldste Thorpe-barna. Jennie fyller femten og drar til Milwaukee for å arbeide og utdanne seg til syerske av alle typer konfeksjon. Talentene hennes leder henne til California og Chicago der hun leder produksjonen av klær for Sears Department Store (en av de største handelskjedene i USA).

Eliza arbeider både i Wausau og i Milwaukee som tenåring. Når hun besøker hjemmet blir hun oppvartet av unge Hans Nelson. Eliza synger bestandig når hun arbeider, og da hun fyller 16 imponerer Hans sin musikalske kjæreste med å leie hest og

Hans og Eliza Thorpe Nelson i 1903.

kjerre, og galant overlevere sin gave, som er en gitar. De gifter seg i 1903.

John arbeider etter hvert som formann på et sagbruk med trevare-utsalg i Alabama. Senere blir han med-grunnlegger og daglig leder for «Corporation» trevare-utsalg i Chicago. I 1903 reiser han imidlertid til Norge. Her treffer han sin fremtidige kone Molly i en familiesammenkomst. Han vender ikke tilbake før etter den store krisen som treffer familien det følgende året.

I 1903 blir det engelskspråklige gudstjenester i kirken deres i tillegg til de norske. Det blir dannet kirkekor og Karl synger i koret. Som sin fosterfar har Karl en dyp bass-stemme. Naboene hører ofte stemmen hans som bar langt i det skogkledte landskapet rundt gårdene. Karl komponerte sine egne bass-stemmer og skrev en personlig salmebok med sine stemmer innskrevet. Denne ses fremdeles på

som et klenodium i storfamilien. Denne kjærligheten til musikk og sang gir fremdeles gjennomslag i femte og sjette generasjon.

En ny krise rammer

Karl blir gradvis dårligere de siste seks årene han lever. Karl og Annes siste barn, Clara Marie, ble født i januar 1904. Da våren kom ble Karl anbefalt å la seg operere på «The Norwegian American Hospital» i Chicago. Mens han skjuler sine egne antakelser skriver han til Elizas mann Hans. De har slått seg ned i en tømmerhogger-leir for å arbeide der. Han spør Hans om han kan ta vare på gården mens Karl er på hospitalet. Da Karl blir kjørt til togstasjonen med hest og vogn i mai, sitter åtte-årige Antone i baksetet på vogna og hører med store barneører at foreldrene snakker sammen om at det ikke er sikkert Karl kommer levende hjem igjen, og at Anne da burde bryte opp og dra til Chicago og bo hos brødrene sine. Noen dager senere oppdager legene under operasjonen at Karl har magekreft. Han dør 21. mai, noen få dager etter operasjonen. Han er bare 52 år gammel.

Karls død oppleves som et ødeleggende slag for familien og gården. Likevel overrasker Anne alle ved å ikke flytte til Chicago. En forferdelig tørke åpner vekstsesongen det året og bringer Anne på kne i bønn. Men hun reiser seg i tillit til Guds varetekt og omsorg, og fortsetter å drive gården etter mannens død.

Krevende år på gården

I 1904 hadde gården vokst til 80 acres (ca. 300 mål). Men mye av

skogsområdet var enda ikke ryddet.

Som åtte, seks og tre år gamle er Thorpe-guttene «mennene» på gården, men for unge til å kunne drive det krevende jordbruket. Hans og Eliza blir på gården i to år og gjør det de kan for å berge gården og drifta. Med felles anstrengelser makter familien å rydde hele gården. Guttene lærer seg å jakte og hjelpe til på den måten. På forsomrene skjærer de i barken på hemlock-graner og tapper tresaft som de selger til det lokale garveriet. Og om vinteren hogger de tømmer av de store trærne på eiendommen. Da kjører Anne heste-spannet mens Hans får tømmeret på sleden. Barna til Anne husket og fortalte hvordan det lange skjørtet hennes ble stivfrosset i snøværet i vinterkulda og ble satt ute i gangen om natta, slik at hun bare kunne hoppe oppi det om morgenen.

Uvær og vind er konstante trusler for gården og hele nabolaget. Den 4. juli i 1905 drar en kraftig tornado seg gjennom området. Hans får Anne, Eliza og barna ned i kjelleren for å søke beskyttelse. Stormen raser rundt dem. De klynger seg til hverandre og ber i det stummende mørket. Deres gård klarte seg, men mange hus og låver i nabolagene ble knust til pinneved i vindkastene. I 1912 tok en regnstorm alle bruene og veiene i distriktet, og i en elektrisk storm i 1915 brant sju låver ned av lynnedslag på én natt.

Brann er en konstant fare når man er avhengig av å brenne grener og stubber for å rydde land. Fikk en slik brann tak i storskogen kunne toppen av hemlock-granene ta fyr og eksplodere, og sende et forferdelig gnistregn rundt til andre trær. En

natt noen år senere, da Hans og kona hadde fått seg egen gård i nabolaget, oppsto det skogbrann i nærheten. Han løp inn i huset og ropte sammen familien for å evakuere. Et lite skift i vindretningen og brannen ville omringe huset deres og brenne dem inne. Datteren Esther forteller hvordan hun gråt av redsel og strevde for å få med seg dokka si og dokkeklærne da de måtte flykte. Midt i natten løp de til bestemor Annes hus og søkte ly der mens nattehimmelen sto rød av flammer rundt dem. Men huset deres ble spart.

Etter at Eliza og Hans begynner for seg selv igjen, makter Anne å holde gården gående ved å leie inn hjelp når hun trengte det. Det betydde mye at brødrene hennes og hennes voksne barn sendte henne pengehjelp når det trengtes. Anne dyrket grønnsaker som hun byttet i butikken mot andre varer. Sammen med småguttene sine plukket hun bær og syltet og solgte. Den voksne datteren Helen er stadig og hjelper til.

Gradvis blir de små Thorpe-guttene store nok til å hjelpe til skikkelig,

Skolen i Sunrise.

selv om de til stadighet også gir seg hen til å leke på gutters vis. De slipper redskapene sine og klatrer i epletrærne i stedet, men Annes milde stemme får de tilbake til pliktene sine når det trengs. Dermed er det ikke sagt at de ikke fikk tid og rom nok til å leke og finne på alt mulig. De løste transportproblemet sitt på den nesten fire kilometer lange skoleveien på skogstiene ved å lage tre meter høye stylder. Disse kløv de opp på fra låvebrua og hoppet ned fra på en forhøyning ved uthuset på skolen. På skoleveien gikk de de fire kilometerne med sjumil-skritt høyt hevet over sine klassekamerater. De var også den første av fire generasjoner Thorper som bygde flåter og drev med kanoer i nabolagselva. Og særlig Oscar likte å gå på skøyter bare han fant en isflate som var frosset. Tillie husket og fortalte om en lykkelig barndom som var fylt av moro og latter, og mange leker når de var ferdige med pliktene sine. På kveldstid likte Helen, Clara og guttene å samle seg rundt pianoet og synge.

Kirken fortsatte å fungere som nav for familiens tro og kirkeaktiviteter. Alle Thorpe-barna ble aktive i kirkens forskjellige virksomheter, som i søndagsskolearbeidet, i ungdomsgruppa og i kirkekoret.

Da Antone fylte tolv, ga Anne lommeboka til ham. Nå skulle han være mannen. Guttene ble fort voksne. De lærte seg alle slags håndverk og ferdigheter. Et eksempel: En gang det ble komplikasjoner under en kalvefødsel, tok guttene Antone og George en kniv og foretok keisersnitt og sydde igjen. Kalven

og moren overlevde og de nybakte tenårings-veterinærene gikk over i familiehistorien med ære.

Det ble mer og mer merkbart at de trengte en ny låve og i reisverk. Annes entusiastiske gutte-gjeng bestemte seg for å bygge den selv. Da var Antone 16, George 14 og Oscar bare 12 år. Tenårings-bøndene laget arbeidstegninger, snekret reisverk, reiste hele bygningen, malte og la på tak. Den ferdige låven ble en manndomsprøve for guttene. Ettersom de ble voksne fikk de seg egne gårder i nærheten og bygde sine egne uthus og boliger. Tillie og Eliza med familier slo seg også ned på nærliggende gårder med utgangspunkt i tømmeruthus og tømmerkoier. Med det som utgangspunkt skapte de seg trivelige og moderne gårdsbruk.

Barna blir voksne

I 1914 gifter Helen seg med sin norskættede venn. Hun sto alltid frem som generøs, selskapelig og særdeles familieorientert. Hun var glad og munter, og bakte og sydde for barna sine. For Helen var det bedre jo flere de var slik at hun også tok til seg fosterbarn i hjemmet sitt nær Chicago.

1925 ble et merkeår for de yngste Thorpe-barna. I løpet av dette året gifter alle fire seg: Jennie, Antone, George og Oscar. Som eldste gutt arver Antone gården. Han føyer et sommerkjøkken til bolighuset og setter opp en moderne låve. Med dyktighet og forretningssans moderniserer han den nå 160 acres store gården (ca. 600 mål) med innlagt vann og bad, melkemaskiner og traktordrift.

Yngstemann Oscar utvikler seg som

en driftig og foretaksom ung mann. Han er så vidt ute av tenårene da han driver sagbruk på Thorpe-gården. I 1925, året han gifter seg, kjøper han en forlatt gård like i nærheten, bygger moderne driftsbygninger og bolig, og utvider gården til 200 acres (750 mål). Både han og Antone følger i foreldrenes fotspor. De gjør forskjelligartet tjeneste i kirken og er med i lederskapene i bondeorganisasjonene som organiserte landsbygda og var plogspisser i utviklingen av jordbruket.

Den mellomste broren George er min bestefar. Han forlater hjemmet som 16-åring, fast bestemt på å legge seg opp nok penger til å kunne kjøpe seg en gård. Han begynner som læregutt i en maskinforretning i Chicago, tjener 10 cent i timen og arbeider ti timers dager. Året etter tar han toget til Nord-Dakota og

George som tømmerhogger (lumberjack).

senere til Minnesota for være med i innhøstingen. Gjennom vinteren er han tømmerhogger, men utpå våren får han kuma og blir senge-liggende i tre uker. Legebesøket kostet 20 dollar, som tilsvarte litt mindre enn en

Sagbruken i 1910. Thorpe-brødrene til høyre.

månedslønn. 18 år gammel kommer han tilbake til gården og blir ansatt til å bygge lokale veier. Han elsker å være hjemme igjen, spiller rollen som julenisse i julen og forteller spennende historier til henrykte nieser og nevøer. Og så hjelper han brødrene sine med å få inn høyet og bryte nytt land til gårdene deres. I 1924 har han lagt seg opp nok penger til å kunne kjøpe ku-gården som var nabo til Antone, og som var på 140 acres (530 mål). Året etter gifter han seg med Gunvor, kjæresten fra kirkecoret i menigheten. Begge gjør tjeneste i kirken, George som kasserer og Gunvor som korleder. I sitt første driftsår opplever de at den gamle tømmerlåven blåses i haug i en storm. En generasjon etter, i 1957, brenner den fine driftsbygningen han bygde da han overtok gården. En fryktelig elektrisk storm blir bygningens bane. Ved hjelp av sønnene sine som kom hjem fra college for å hjelpe til, bygde han ny driftsbygning.

Jennie skaper seg et vakkert hjem i Chicago. Hagen hennes blir beundret som en «eventyrverden» av niesene hennes.

Men mannen hennes som var advokat, viste seg å stå frem som aggressiv og voldsom. Til slutt truet han henne på livet og gjennom en dramatisk redningsaksjon berget familien henne ut av uføret.

Etter konfirmasjonen sin flytter Clara til Chicago i følge med noen kusiner. Her finner hun arbeid og synger i et norsk kirkekor i en luthersk kirke sammen med kusinene. I 1947 gifter hun seg med en norsk venn, analytikeren George Gustave.

Jennie på verandaen på våningshuset på Thorpe-gården.

Thorpe-gården som samlingspunkt

Anne elsket barnebarna sine og de var alltid velkomne til å komme på besøk i besteforeldrehjemmet. Senere fortalte de gjerne om juletiden og sledeferder til besteforeldrehjemmet i gnistrende vintervær, inntullet i varme ulltepper. Bestemor sto alltid klar med kaffe, store sukkerbiter og kaker.

Anne dør

I 1927 inviterer Helen sin mor og Clara til å flytte sammen men henne og familien til Berwyn, nær Chicago. Her dør Anne 21. mars 1931 og blir gravlagt ved siden av mannen sin Karl på Mount Olive norske kirkegård i Chicago. Da etterlot hun seg 14 barn, hvorav ni levde og 31 barnebarn, hvorav 27 levde.

Karl er husket som en jovial og vennlig far med en veldig bassrøst. Han arbeidet hardt, hadde daglige bønne-avbrekk og la til rette for musikk, glede og latter i familien sin.

Anne var mer stille og reservert, med en lun humor som kledte seg i en miks av norsk og engelsk. Hun var glad i å stelle for familien sin, var et arbeidsjern og trivdes i tjenester som sprang ut av troen hun bar på. Hun

sto frem som en stødig og trofast partner med mannen sin, i strevet for å realisere den felles drømmen om å tvinge frem et godt hjem for seg og sine ut av villmarken de kom til.

Min gren av familien

Gjennom den store depresjonen på 1930-tallet var tidene beintøffe. Kukkjøtt selges for 1 cent pundet (0,45 kg), 12 egg koster 9 cent. Klær er forholdsvis svært dyre. I stedet syes klær hjemme av melsekker. År med tørke og store svermer med gresshopper legger press på Thorpe-gårdene, men svekker ikke troslivet deres. Derfra trekker de næring til glede, styrke og utholdenhet.

Flere av Karl og Annes eldste barnebarn forsetter med gårdsdrift. Mens de yngste av annen generasjon drar til høyskoler og bibelskoler for å utdanne seg til landbruksrelatert virksomhet, begynner de eldste i tredje generasjon å trekke seg ut av gårdslivet. Noen få vil vende tilbake til røttene, men de fleste skaffer seg helt andre karrierer. De blir lærere, sykepleiere, leger, sosialarbeidere, ingeniører, prester, professorer, forretningsfolk, psykologer, kontorfolk, kirkeansatte, designere, musikere, snekkere, fosterforeldre, forfattere og så videre, langt fra nybygger- og bonde-røttene sine.

Min familielinje går gjennom bestefar George, og gir et bilde av hvordan generasjonene sprer seg utover:

Georges eldste datter, Janet, tar utdanning som sykepleier ved Augustana School of Nursing i Chicago. Hun arbeider som sykepleier til mannen hennes dør plutselig og

Anne Torps broderi fra 1887.

uventet. Etter å ha passert 50 drar hun tilbake til Augustana, tar en Master og begynner å undervise i sykepleiefag. Hennes eldste datter er investerings-analytiker, den mellomste sønnen er klinisk terapeut, mens den yngste sønnen forlater bylivet i Chicago og blir melkebonde og forfatter på en gård bare et par kilometer fra den opprinnelige Thorpe-gården.

Georges sønner Mark og Neal (min far) utdanner seg på Augsburg Lutheran College i Minneapolis. De blir begge utdannede piloter. Mark blir ingeniør og leder tegne- og prosjektkontoret for flydelen av fabrikken McDonald Douglas i St. Louis. Datteren hans blir sykepleier og sjef for en hjerteklinikk, den eldste sønnen blir ingeniør, hobbybonde, båtbygger, og farter gjerne rundt i Karibien. Den yngste sønnen blir musiker og eier av en musikk-skole.

Min far Neal arver familiens kjærlighet til musikk og sang, og begynner som dirigent i kirkecoret som 12-åring. Han tar etter hvert en PhD i organisk kjemi og fysiologi, og skriver en lærebok i cellulær biologi. Senere leder han fakultetet for biologi

Gunvor, Mark, Neal, Janet og George Thorpe.

og naturvitenskap ved Augsburg College, til han og kona Kay flytter til staten Washington, der han tar stilling som leder og forvalter av Murdock Charitable Trust (en stor veldedighetstiftelse).

Neal og Kays tre barn tar alle utdanning ved både St. Olaf og Augsburg Lutheran Colleges. Heather blir psykolog og leder av den psykiske helsetjenesten ved en klinikk i Minnesota. Hun og familien hennes trekkes mot landsbygda og oppretter en gård for dyr som trenger hjelp. Peter drar til det fjerne Østen og India, men kommer tilbake for å arbeide for

organisasjoner som hjelper ungdom i faresonen, og hjemløse i Washington.

Etter å ha bodd en stund i Japan for å undervise i engelsk og bibelkunnskap i den lutherske kirken der, ble jeg leder for en avdeling ved et luthersk Bible College i California. Der hopper jeg over til å undervise på en japansk skole, mens jeg fullfører en Master ved Fuller Theological Seminary. Da jeg var med og ledet et kirkelig ungdomsarbeid møtte han som ble mannen min. Han er laser-fysiker og ingeniør. Som nybakt mor underviser jeg japanske studenter og har tjenesteoppgaver i lokalsamfunnet.

Oppsummering

Min californiske sønn lever fjernt fra sine norske immigrant-røtter. Derfor mater jeg Luke med fortellinger om forlenget avdøde for-mødre og -fedre. Vi flyr ofte østover for å være hos familien i Wisconsin. Der tapper han og koker lønnesirup sammen med bestefaren og andre byboende fettere

Familieforeningen i 1980. Forfatteren i gult. Karl og Annes sist-levende barn, Antone Thorpe, er nummer sju fra høyre i tredje rekke.

George og Antone Thorpes familie i Østfold.

i skogen til oldefaren deres. Han mater kalvene på gården til en fetter og er fjerde generasjon som fisker ved familens innsjøhytte, og som leker ved den lokale elva. Tradisjonelle norske retter og matvarer skaper stadig ny entusiasme. Vi har fortsatt med å bake lefser og krumkake til juletiden. Luke lærer seg til å like spekesild, geitost, skolebrød, kjøttkaker, kransekake og lutefisk.

Samtidig som etterkommerne til Karl og Anne vil møtes sommeren 2021, er familiehistorien vår i ferd med å snu. De to gjenværende melkeproduserende Thorpe-gårdene på landsbygda i Wisconsin selges ut av familiene i år. Etter fire generasjoner som bønder er det nå helt andre

historier som skrives. Og når jeg tenker gjennom disse forandringene i hjemmet mitt i Californias kystbelte, fjernt fra det daglige strevet med å melke kuer og lempe høy, kjenner jeg likevel sorg over at en epoke er over.

I alle familier kan det komme et punkt der det blir urett å klamre seg til «ting». Men når røttene er festet dypt, vil levende trær kunne vokse videre. Denne sommeren vil dette bli demonstrert for oss alle. Selve hjertet i en immigranthistorie, som i enhver familiehistorie, holdes levende gjennom videreformidling av fortellingene, og gjerne, hvis du er heldig, ledsaget av en tallerken varm rømmegrøt.

Karl Døbelin og Waldtraut Stockmeyer på Nordre Sletner

En beretning om bio-dynamisk jordbruk i Eidsberg

Av Tord Tutturen

At gården Nordre Sletner i Eidsberg hadde en sentral rolle i utviklingen av det biodynamiske jordbruket i Norge, er neppe en kjent sak. Denne artikkelen handler om hvordan den tyske bondegutten Karl Døbelin havnet i Norge, og hva som førte til at han startet sin idealistiske virksomhet i Eidsberg. Karl Døbelin og hans kone Waldtraut Stockmeyer var pionerer for den biodynamiske bevegelsen i Norge, som sprang ut av den antroposofiske kulturimpulsen. Artikkelen tar også sikte på å få frem nye sider ved Olaf Funderud, som er mest kjent for sitt virke ved Østfold folkehøyskole. Olaf Funderud var også interessert i både antroposofi og biodynamisk jordbruk, og var mye av grunnen til at Nordre Sletner på Slitu ble den første biodynamiske gården i Norge. Biodynamisk jordbruk er en av flere driftsformer som hører til under samlebegrepet økologisk jordbruk.

Innledning

Denne artikkelen prøver å knytte sammen mange tråder. Den må derfor gi delvis avkall på en kronologisk oppbygning. Flere skjebnetråder skal flettes sammen til en helhet, og skal forhåpentligvis gi innsikt i samspillet mellom enkeltskjebner og kulturstrømninger.

Denne artikkelen er på sett og vis skrevet altfor sent. Alle hovedkarakterene og de aller fleste bikarakterene i denne fortellingen har gått bort. Det tas dermed forbehold

om faktafeil i artikkelen ettersom den er puslet sammen av mange små biter fra kilder med delvis motstridende opplysninger. Med disse forbehold kan fortellingen begynne. Og vi begynner med den første av de to hovedkarakterer.

Karl Døbelins forhistorie

Karl Ambrosius Døbelin (Döbelin) ble født 29. desember 1898 i byen St. Ludwig (St. Louis) i Elsass. Elsass var et område som den gang tilhørte Tyskland, men som i dag tilhører Frankrike. Faren var tysk protestant og moren var sveitsisk katolikk.

Karl hadde en vanskelig oppvekst i trange kår. Faren slet med alkoholisme og moren døde da Karl var syv år. En søster av moren tok seg av Karls to yngre brødre, mens Karl havnet i fosterhjem i Sveits.

Hos Kurz i Sveits

Kurz-familien, som hadde flyttet fra Tyskland til Sveits, eide en stor gård i Schönegg, som ligger sør for Basel. Dette ble Karl Døbelins nye hjem. Kurz-familien må ha vært en velstående familie ettersom de eide en fabrikk og et vertshus ved siden av gården. Karl bodde sammen med tjenesteguttene på gården og hadde som oppgave å stelle i grisefjøset både før og etter skoletid.

Karl Friedrich Kurz, forfatteren som tok med Karl Døbelin til Norge. Foto utlånt av Gaute Losnegård.

Det fortelles at Karl hadde så lang skolevei og så mange arbeidsoppgaver for familien at han aldri rakk å gjøre lekser. Dermed fikk han stadig juling av læreren.

En av sønnene på gården var maler og forfatter *Karl Friedrich Kurz* (1878–1962). Etter kunstutdannelsen i Karlsruhe var han mye på reise og besøkte Norge for første gang allerede i 1902. Da Kurz ga ut en reiseskildring fra en reise i Asia, ble det starten på en formidabel forfatterkarriere. Kurz var fascinert av folkelivet i de små samfunnene langs norskekysten. Han skrev mange romaner om dette temaet og har sågar blitt sammenlignet med forfattere som Knut Hamsun og Johan Bojer.

Til Dalsfjorden på Vestlandet

K.F. Kurz reiste til Norge flere ganger, og i 1913 tok han med seg Karl som hjelpegutt. Kurz kom til Vestlandet for å male og finne inspirasjon til romanene sine. I september 1913 kom de til Fagervik i Dalsfjorden, som ligger mellom Sognefjorden og Førdefjorden.

Kurz reiste tilbake til Sveits i 1916 da han fikk et jobbtilbud i en avis, og Karl ble satt igjen i Dalsfjorden under noe uklare omstendigheter.

Da Kurz dro, ble Karl Døbelin tatt inn i familien på Eikenes. Gården Eikenes ligger pent til på nordsiden av Dalsfjorden. Der bodde ekteparet *Jonas* (1851–1937) og *Arnikke Eikenes* (1857–1949) med en stor barneflokk. De tok Karl til seg, og sørget for at han fikk skolegang på lik linje med de andre ni barna i familien. Han gikk først litt på folkeskolen på Rivedal for å lære seg norsk, og senere på amtsskolen (folkehøyskole) på Nordfjordeid.

I hvilken grad Karl ble «etterlatt» i Norge er som nevnt uklart. En versjon er at Kurz ikke hadde bruk for ham, og han ble satt igjen på kaia med fem kroner i lomma. Kurz hadde allikevel avtalt med en bonde at Karl kunne jobbe hos ham, men Karl havnet på Eikenes i stedet.

I en annen versjon møter vi en litt mer sympatisk Kurz. Kurz hadde hatt kontakt med folket på Eikenes og kanskje også bodd der en periode. Kurz forlot Norge våren 1916, og i november samme år skrev Kurz i et brev til Eikenes at han ønsket at Karl skulle komme «hjem til oss» i Sveits etter krigen. Det skjedde ikke.

Kurz jobbet for den sveitsiske avisen i flere år. Tidlig på 1920-tallet sa han

opp og flyttet til Norge for godt. Kurz kom tilbake til Dalsfjorden og bosatte seg der med kone og familie.

I Dalsfjorden følte Karl seg fri for første gang. Han var ikke bitter og snakket heller aldri nedsettende om Kurz. Mye interessant har blitt skrevet om Kurz, men her må vi forlate ham da han trer ut av vår fortelling.

Karl fikk en sunn oppvekst på Eikenes hos en kulturinteressert familie, og ble godt integrert i ungdomsmiljøet i Dalsfjorden.

I folketellingen i 1920 finner vi ham på Eikenes, og det står at han deltok i gårdsarbeid og fiske. Karl søkte og ble omsider norsk statsborger i 1921, og kanskje som en følge av sitt nye statsborgerskap tjenestegjorde han året etter i Forsvaret på Nordfjordeid.

Tiden i Volda

I flere kilder står det at Karl Døbelin

gikk lærer-seminaret i Volda, og vi må anta at det stemmer. Det ryktes at han slet med en norsk-eksamen som gjorde at han ikke kunne fullføre. Dette er ikke bekreftet, men gir en plausibel forklaring på hvorfor han ikke er nevnt i listen over uteksaminerte studenter (jfr. Bergem 1995). Siden lærte Karl seg både nynorsk og bokmål, og snakket flytende norsk med sunnfjordske trekk og sveitsertysk aksent.

Uansett skulle oppholdet i Volda bli viktig for Døbelins videre skjebne. Ved gymnaset i Volda ble den sveitsiske antroposofen *Conrad Englert* ansatt i 1922. Englert, som hadde bakgrunn fra filologistudier i Basel, underviste i tysk, fransk og latin i Volda frem til 1924. Det var Englert som introduserte Døbelin for filosofen Rudolf Steiners antroposofi mens de begge var i Volda. «Antroposofi betyr kunnskap om det å være menneske. Det er en helhetlig kunnskap

På fisketur. Karl Døbelin til venstre, fosterbroren Erling til høyre. Solveig og Orlaug var søskenbarn av flokken på Eikenes. Foto utlånt av Kari Eikenes Helle.

Karl Döbelin i Volda, omtrent 1924.
Foto utlånt av Kari Eikenes Helle.

om både menneske og natur; og den omfatter både materielle og ikke-materielle realiteter. Antroposofien ble introdusert av Rudolf Steiner (1861–1925). Den var aldri ment som noen ideologi eller dogmatisk lære, men som et utgangspunkt for fri og selvstendig tenkning.» (Øgaard 2021.)

«Antroposofi er inspirasjonskilde for steinerskoler, biologisk-dynamisk jordbruk, menneskeverdige tilbud for folk med spesielle behov, et ansvarlig bankvesen, fornyelse av kunst, arkitektur, medisin, religionsforståelse og mye annet.» (Øgaard 2021.)

Rudolf Steiner fikk som ung akademiker det prestisjetunge oppdraget å gå igjennom og utgi de naturvitenskapelige skriftene til multigeniet *Johann Wolfgang von Goethe* (1749–1832). Gjennom arbeidet ble Steiner interessert i Goethes fenomenologiske tilnærming i naturforståelsen. Med denne bakgrunnen utviklet Steiner sin erkjennelsesteori som skulle danne grunnlaget i hans antroposofi.

Gjennom fordomsfri tenkning, meditasjon og andre tankeøvelser var det mulig, ifølge Steiner, å få innsikt i virkelighetens egentlige, oversanselige sammenhenger og prosesser. Med disse innsiktene var det så mulig å utforme praktiske anvisninger om for eksempel jordbruk, som var Karl Döbelins inngang til antroposofiens mange områder.

Lærer i Oslo – tilbake til Tyskland

Det var gjennom Conrad Englert at Karl Döbelin fikk en lærerstilling ved steinerskolen i Oslo i 1927. Der jobbet han frem til våren 1929. Det var trolig mens Karl var i Oslo at han hørte om Rudolf Steiners jordbruksmetode, som fikk navnet biodynamisk (biologisk-dynamisk) jordbruk. Han ble interessert og bestemte seg for å reise til Tyskland for å lære seg metoden. Innholdet i metoden kommer vi tilbake til senere. Döbelin reiste til Tyskland høsten 1929 for å lære seg biodynamisk jordbruk. Her forlater vi foreløpig Karl Döbelin og trekker inn den andre hovedpersonen i fortellingen.

Waldtraut Stockmeyers forhistorie

Waldtraut Stockmeyer ble født 7. mai 1888 i den lille byen Malsch i Sør-Tyskland. Hun var datter av kunstmaler Karl H.W. Stockmeyer (1858–1930). Hun vokste opp med mor Johanna (1860–1923), storesøster Hilde (1884–1910) og storebror Ernst August (1886–1963). Faren hadde vært offiser under første verdenskrig og hadde etter all sannsynlighet fått granatsjokk, noe som naturlig nok preget ham og familielivet.

Stockmeyer-familien hadde nære bånd til Rudolf Steiner personlig, og var sentrale i den antroposofiske bevegelsens begynnelse. Ernst August Stockmeyer var en av de første lærerne på den aller første steinerskolen (Waldorfskolen) som ble etablert i 1919 i Stuttgart.

Det ubestridte sentrum for den antroposofiske bevegelsen er Goetheanum i Dornach i Sveits, tegnet av Rudolf Steiner og oppkalt etter Goethe. Stockmeyer-familien var også involvert i utprøvingen av arkitektoniske konsepter til det særegne Goetheanum-bygget.

Gartnerutdannelse i Berlin

I kildene står det at Waldtraut Stockmeyer tok gartnerutdannelse i unge år ved den første gartnerskolen for kvinner utenfor Berlin. Hvis dette stemmer, er det sannsynlig at hun gikk på *Obst- und Gartenbauschule für Frauen*, som holdt til i Marienfelde ved Berlin. Elvira Castner, som etablerte skolen i 1894, mente at hagearbeid var et passende arbeid for døtre i dannede familier. Erfaringene fra det to-årige gartnerkurset skulle senere vise seg å komme til nytte.

Sangeren og sangerinnen

Waldtraut tok sangtimer hos opera-sangeren *Adolf Schöpflin* (1884–1956), som hun senere giftet seg med. Hun hadde en karriere som sangerinne, men kom i skyggen av ektemannen som var tilknyttet flere store og kjente operascener i Tyskland. De fikk to barn, Urban (1914–1995) og Ursula (1927–1999), før ekteskapet gikk i oppløsning grunnet Schöpflins utroskap.

Jordbruk i Malsch

Avsløringen av utroskapet og den påfølgende skilsmissen skapte skandale i tyske medier. Waldtraut trakk seg vekk fra rampelyset og viet seg i stedet til jordbruk. Ettersom familien Stockmeyer var en del av det antroposofiske miljøet, var hun trolig kjent med biodynamisk jordbruk og gikk inn for å realisere dette hjemme i Malsch.

Waldtraut og hennes far prøvde ut metoden, men trengte noen til å hjelpe seg med den store jobben. Det viste seg å være vanskelig å få tak i dugelige hjelpere. Hun tok kontakt med opplysningsstedet for biodynamisk jordbruk i Tyskland. Slik gikk det til at Karl Döbelin kom til Malsch i 1929 og ble den gode helperen hun trengte. Waldtraut ga sangtimer for å tjene penger til virksomheten, hun leide jord og kjøpte kuer, som de også brukte til å pløye med.

Vi forlater nå Waldtraut og Karl i Malsch for å få klarhet i hvorfor de bare ett år senere havnet i Eidsberg. Mye av grunnen var Olaf Funderud.

Olaf Funderud og Olav Aukrust

Olaf Funderud (1870–1956) fra Spydeberg hadde gjennom sin lærergjerning engasjert seg for ungdom og opplysning. Og med opprettelsen av folkehøyskolen i Eidsberg i 1910 fikk engasjementet en ny form. Skolen leide de første årene lokaler på den tidligere sorenskrivergården Elvestad i Eidsberg. Fra og med 1914 holdt skolen til på Mysen.

Blant de mange dyktige lærerne ved folkehøyskolen var *Olav Aukrust* (1883–1929) fra Lom, som jobbet ved skolen

de tre første årene. Aukrust hadde fattet interesse for det teosofiske (senere antroposofiske) miljøet og deres interesse for norrøn mytologi, norrøn diktning og mystikk allerede noen år før han kom til Eidsberg.

Olav Aukrust skal ha gitt Rudolf Steiners bok, «Kristendommen som mystisk kjensgjerning», til Funderud da han forlot skolen våren 1913 og ba ham lese den. Og det gjorde han – flere ganger.

Det skal angivelig ha vært denne boken av Steiner som gjorde at Funderud ble interessert i antroposofi, en interesse som varte livet ut. Fra omkring 1916 begynte Funderud å vanke i antroposofiske kretser i Oslo, og han meldte seg til slutt inn i den antroposofiske Vidargruppen. Boken Olav Funderud skrev på livets kveld, «Livsproblemer og livsbelysning»

(1956), er i stor grad viet til antroposofiske temaer, så det er liten tvil om at Funderud ble antroposof fullt og helt.

Antroposofisk miljø i indre Østfold før 1930

Laura Schulrud-Bugge (1874–1950) var en aktiv foredragsholder for det antroposofiske miljøet i Oslo. Hun holdt mange foredrag rundt omkring i Østfold på starten av 1900-tallet. Schulrud-Bugge var blant annet fast foredragsholder i Kråkstad ungdomslag fra 1911.

Trolig som et resultat av hennes foredragsvirksomhet dannet det seg en gruppe i Spydeberg med interesse for antroposofi, med Olav Funderud som et naturlig sentrum. Laura Schulrud-Bugge har også holdt foredrag på Funderuds folkehøyskole.

Kuer som trekkdyr i Malsch i 1929. Karl og Ursula til venstre, Waldtraut til høyre. Foto utlånt av Walter Johansson.

journalist i Tønsberg Blad beskrev den som «den største og likeste urtehaven som finnes her i landet».

Metoden i teori og praksis

Hva går den biodynamiske metoden ut på? Opphavsmannen til denne jordbruksmetoden er som tidligere nevnt den østerrikske filosofen dr. Rudolf Steiner, som er kjent som grunnleggeren av antroposofien. Nedenfor presenteres noen elementer i denne komplekse jordbruksmetoden, men det er på ingen måte en fullgod redegjørelse.

Et grunnleggende prinsipp i biodynamisk jordbruk er å betrakte gården som en enhet og ta i betraktning den stedegne «gårds-individualiteten» når driften planlegges. I praksis betyr det stor grad av selvforsyning og utnyttelse av ressursene på gården. Det følgende har Karl Døbelin opplyst til bygdebokforfatter Helge Frøyset:

«Denne enhet blir holdt sammen av prosesser som har sin rot i åndsvirkeligheten, den virkende ånd bak det stofflige. Den goetheanske naturbetraktning: å bli var samhörigheten fra det minste til det største, er uunngåelig. På den måten får jordsmonnet, plantene, dyrene og den øvrige omverden en belysning i menneskets bevisste liv som virker nyskapende på det religiøse, det kunstneriske og det sosiale liv som nødvendige ledd i en sunn jordbrukskultur.» (Frøyset 1959.)

Fokuset på en «sunn jordbrukskultur» kan sees i sammenheng med utviklingen av jordbruket tidlig på 1900-tallet, som innebar

utprøving av nye sprøytemidler og bruk av den store nyvinningen kunstgjødse. I det biodynamiske jordbruket skal det ikke tilføres noe utenfra som kan skade balansen i kretsløpene. Derfor brukes det ikke kunstgjødse eller kjemisk-syntetiske sprøytemidler.

Rudolf Steiner presenterte grunnlaget for den nye jordbruksmetoden gjennom åtte forelesninger i juni 1924. Forelesningene, det såkalte «landbrukskurset», ble holdt på godset Koberwitz i Nedre Schlesien i Tyskland (dagens Polen). Om lag 100 tilhørere fra en rekke europeiske land hadde møtt frem.

Innholdet i kurset ble senere sammenfattet til en bok basert på stenografiske referater, som Olaf Funderud leste med stor interesse. Funderud har selv kommentert:

«Når man leser denne boken, så er det virkelig ufattelig at et menneske (Steiner) kan sitte inne med en sådan viden på alle felter og samtidig gi praktiske retningslinjer for det daglige eller årlige arbeide med jorden, med planter og dyr. Men også en systematisk fremstilling av deres sanselige og oversanselige struktur og levevilkår.» (Funderud 1956.)

Einar Grepperud, en erfaren biodynamiker, forklarte hensikten med metoden slik:

«Rudolf Steiner mener at mennesket tilhører både jorden og den åndelige verden. Vi får impulser fra begge sider. Mennesker står til ansvar for naturen. Mange vekstimpulser kommer fra ernæringen, både til indre og til fysisk utvikling. *Biodynamiske gårder har endel fremgangsmåter som har til hensikt å forbedre den indre kvaliteten hos næringen. Slik skal maten hjelpe mennesket å vokse til begge sider. Biodynamisk mat skal forsterke virkningen av*

næringsmidlene. Det skjer blant annet ved at den forsterker den kosmiske virkningen fra sol, måne og planeter. Alt står i sammenheng.» (Indre Akershus Blad 27.06.2003.)

I tillegg til god smak og holdbarhet har plantene visse «indre kvaliteter» som ikke lar seg påvise med naturvitenskapelige forsøk, noe som naturlig nok gjør det lett å trekke metodens troverdighet i tvil. Videre skal det i biodynamisk jordbruk tas hensyn til himmellegemenes bevegelser når det gjelder tidspunkt for såing, gjødsling og høsting.

I praksis går den biodynamiske metoden ut på at gården skal produsere sin egen husdyrgjødsel og tilsette preparater i jorden og gjødselen for å stimulere vekstkraftene i plantene. De biodynamiske preparatenes bestanddeler og virkning virker også temmelig søkt

ved første øyekast, men må forstås i sammenheng med den oversanselige dimensjonen nevnt ovenfor. De åtte biodynamiske preparatene har til hensikt å øke fruktbarheten i jorden.

«Humuspreparatet», som skal stimulere rotutviklingen, lages ved at kumøkk i et kuhorn graves ned og ligger en vinter. Innholdet tas opp, røres ut og sprøytes.

Det såkalte «kiselpreparatet» lages ved at kisel (kvars) i kuhorn ligger nedgravd over sommeren, og røres ut og sprøytes på plantene.

De seks «kompostpreparatene» tilsettes i kompost eller gjødselkjeller. De ulike kompostpreparatene lages med ryllik, kamille, brennesle, eikebark og vendelrot (baldrian). For Karl Døbelin personlig var det to bærebjelker i den biodynamiske driften: preparatene og samholdet

Preparater røres ut i vann på Sletner på 1930-tallet. Foto utlånt av Walter Johansson.

på gården. Praktikantene og familien studerte antroposofi sammen ved siden av gårdsarbeidet. Waldtraut lærte seg aldri skikkelig norsk, noe som ga de norske praktikantene gode muligheter til å lære seg tysk. Hun var også en vesentlig del av den kulturelle virksomheten på Nordre Sletner. Waldtraut var både sangerinne og en habil kunstmaler.

Nordre Sletner ble den første gården i Skandinavia hvor den biodynamiske metoden ble benyttet fullt ut.

Utadrettet virksomhet

Karl Døbelin var uten tvil en travel mann. Foruten gårdsdriften drev han en betydelig utadrettet virksomhet for den biodynamiske bevegelsen. Den norske forsøksringen for biodynamisk jordbruk ble etablert allerede i 1933. Der ble Døbelin leder og Sletner ble offisielt et «opplysningssted for biologisk-dynamisk jordbruk». Døbelin ble dermed beskjeftiget med omfattende brevskrivning til interesserte hagebrukere og bønder. Og de nødvendige preparatene kunne kjøpes fra Sletner.

Senere ble *Biologisk-dynamisk forening i Norge* stiftet i 1950 med Døbelin som formann. Tidsskriftet «Matjord», som Døbelin selv var redaktør for til sin død, ble sendt til foreningens medlemmer. Biodynamikerne på Sletner var også tilknyttet den tyske og nordiske forsøksringen. Døbelin deltok på møter i Sverige, og på det årlige landbruksstevnet ved Goetheanum i Sveits så lenge han hadde helse til det.

Døbelin var klar på at det ikke var nødvendig å agitere for metoden:

«Denne metode trenger ingen vakre ord for sig, kun ved kjensgjerningene,

Forside av tidsskriftet *Matjord* som Karl Døbelin var redaktør for.

resultater fra åker, fjøs, eng og skogen har metoden vunnet sig så fort frem og vi holder oss kun til denne gradvise og sikre utvikling.» (Christensen & Granly 2011.)

Flere bønder kommer til

Medlemstallet i foreningen økte, og flere gårder ble lagt om til biodynamisk drift etter mønster og inspirasjon fra Sletner. Fra første stund var det praktikanter på gården som hjalp Karl og Waldtraut med driften, og flere av praktikantene startet senere sine egne bruk.

Blant de først praktikantene på Sletner var Erhard Jülke (1905–1974) og Hanne Sofie Jülke (f. Jebsen) (1912–1944) som i 1933 startet biodynamisk drift på gården Framnes sør for Bergen.

En annen biodynamiker som er verdt å nevne er Herbert Prausnitz

(1913–2011). Herbert hadde gått sammen med Waldtrauts sønn Urban på Waldorfskolen i Stuttgart i barndommen. Etter tiden som praktikant på Sletner i 1930-årene, la Prausnitz om storgården Borgja i Telemark i 1936, før han skaffet seg sin egen gård på Veme på Ringerike. Flere av praktikantene fra Sletner som startet egne bruk, tok selv imot praktikanter og brakte på den måten videre inspirasjonen fra Karl og Waldtraut. I 1983 var det om lag 50 biodynamiske gårder her i landet.

Einar Grepperud (1914–2007) la om gården sin på Bjørkelangen i 1952 etter et praksisopphold i Danmark og kontakt med Døbelin på Sletner. «*Det var møtet med Døbelin som mer enn noe annet gjorde at jeg litt senere la Frilund om til biologisk-dynamisk drift*», har Grepperud selv skrevet.

Her i området var det noen få interesserte bønder. Thorleif Thomassen på Kløverud i Askim og Odd Tutturen på Tutturen i Eidsberg prøvde seg på biodynamisk drift på 1950-tallet.

Ifølge Biologisk-dynamisk forening var det 22 sertifiserte biodynamiske gårder i Norge i 2020, men foreningen hevder langt flere gårder bruker metoden.

«Bjørn» og «Traute»

Waldtraut ble kalt «Traute» på Sletner. Waldtraut kalte Karl for «den norske bjørn» på grunn av kroppsbevegelsene og hans styrke. Han var liten og tettbygd, med kraftige never. Karl ble dermed kalt Bjørn av familien og andre tilknyttet gården. Han var en sliter som ikke sparte seg selv. «Jeg arbeider til skjorta står tom», pleide han visst å si.

Karl og Waldtraut giftet seg i oktober 1936, av praktisk årsaker fortelles det. Gjennom giftemålet med Karl ble Waldtraut norsk statsborger (Karl ble som kjent norsk statsborger i 1921), og barna Urban og Ursula fikk oppholdstillatelse i Norge. Bakgrunnen var at norske myndigheter ikke ville fornye oppholdstillatelsene til tyske borgere i en høyst usikker tid, en tid som endte med ny verdenskrig. En annen grunn til ekteskapsinngåelsen var at Olaf Funderud skal ha sagt at de ikke kunne bo sammen på en gård i Norge uten å være gift, det ville det bli folkesnakk av. Folkesnakk ble det allikevel, som vi skal se senere.

Karl og Waldtraut på Sletner.
Foto utlånt av Kari Eikenes Helle.

Waldtraut var egentlig bestemt på at hun aldri skulle gifte seg i igjen etter skilsmissen med Adolf Schöpflin i Tyskland, men hun giftet seg med Karl for å slippe en eventuell tilbakekallelse til Nazi-Tyskland. Det er imidlertid liten tvil om at Karl og Waldtraut trivdes i hverandres selskap og støttet hverandre i arbeidet på gården, og de ble til slutt et par.

De to hadde et godt forhold til sine naboer, selv om den tyske familien hadde lite til felles med sambygdingene på Slitu. De deltok for eksempel på juletreffester på misjonshuset på Slitu, og hadde noe samarbeid med andre gårdbrukere.

Bånd til Vestlandet

Selv om Karl Døbelin hadde sine barneår i Tyskland og Sveits, var Eikenes i Dalsfjorden «hjemme» for ham, og han holdt kontakten med Eikenes-familien helt til det siste.

Karl brevvekslet med familien på Eikenes, særlig med sine eldste fostersøsken Dagny og Sigurd. Karl besøkte som regel Eikenes én uke hver sommer så lenge han hadde helse til det. I 1938 fikk han også med seg Waldtraut og Ursula dit.

Karl Døbelin fortalte lite om sin oppvekst i Sveits og Norge, men at han var nært knyttet til Eikenes-familien er det liten tvil om. Særlig sterkt var båndet til fostermoren Arnikke. Til «Hø mor» på Eikenes skrev han:

«Eg var utan heim, rotlaus stod eg i eit framand land, då kom du i mors stad og sa: «Vil du fylgja oss heim til Eikenes, du skal få det som ein av mine». Du og dine gav meg ein heim eg vart glad i. Eg fekk meir: I ly av di skynsemd og fridom fann eg vegen til mitt

menneskeverd. Eg vart glad i fjord og fjell og folket i bygda der heime, og Norig blev mitt nye heimland. Og som ein blom av din kjærleik fann eg mi oppgåva. Livet her vart født og bore av livet der du er no. I kvar blom som blømar, i kvart barn som smilar lysar åndelandet inn til oss i rom og tid. Di signing vil aldri bleikna!»

Krigsårene og folkesnakk

Under okkupasjonen i krigsårene ble Eidsberg-samfunnet satt på en hard prøve, det gjaldt også de tyske innvandrerne på Sletner. I det følgende skal jeg presentere kjente og ukjente sider ved det som foregikk på Sletner under krigen.

Tyskerne på Sletner hadde det vært folkesnakk om før krigen. Mye på grunn av at de var fremmede og drev en merkelig form for jordbruk. Da krigen kom til Norge ble skepsisen og mistankene forsterket. Folk lurte nok på: Hvor ligger lojaliteten på «Tysker-Sletner»?

En slektning av Waldtraut var tysk soldat og var stasjonert på Høytorp fort ved Mysen. Han besøkte sine slektninger på Sletner og tok med seg sine kamerater dit. Dette skjedde på høylys dag og ble selvsagt lagt merke til av bygdefolket. Men det var bare halve sannheten.

Hjalp jøder til Sverige

Jøder flyktet nemlig ut av Norge via Sletner, og kontakten med de tyske soldatene var dermed det ideelle skalkeskjul. Det fortelles at Karl parkerte sykkelen på Mysen på et bestemt sted. Av og til når han kom tilbake var det stukket en lapp inn i sykkelstyret på innsiden av

Urban som ung mann, en stolt mor i bakgrunnen. Foto utlånt av Walter Johansson.

gummihåndtaket. På lappen sto det at «Karlsen» skulle komme med et gitt tog til Slitu stasjon. «Karlsen» var alltid navnet på de jødiske flyktningene som ble tatt med opp til Sletner og gjemt der om natten før de ble sendt videre til grenselosene. Kontrasten mellom natt og dag kunne neppe vært større.

Waldtrauts sønn, Urban, var en ung mann da krigen kom til Norge. Han hadde etter sigende gjort norsk militærtjeneste som grensevakt før krigen. Da krigen kom gjemte han seg for tyskerne, som ville sende ham i tysk krigstjeneste ettersom han var tysk statsborger. Han ble funnet, arrestert og satt på Grini fra desember 1942 til februar 1943. For å slippe ut gikk han med på å gå inn i krigen på tysk side.

Han ble sendt til fronten i Italia og ble nesten med en gang skadet av en granatsplint. Dermed endte Urban på sykehus i Tyskland på slutten av krigen. Der traff han norske Edith Isaksen fra Ålesund. Da krigen var over kom de tilbake til Norge og de giftet seg i 1946.

Edith Isaksen var imidlertid NS-medlem, og hadde i 1943 reist til Tyskland «hvor hun først arbeidet som hushjelp og deretter som hjelpearbeider ved jernbanen i Hannover». Isaksen ble dømt til åtte måneders fengsel i en landssviksak. Urban og Edith flyttet senere til Sveits og de fikk to barn sammen. Urban fortsatte med skuespill og ble scenemester ved Goetheanum.

Waldtrauts datter, Ursula, sto også i fare for å bli returnert til Nazi-Tysland. Dette unngikk hun gjennom ervervelse

Ursula i unge år. Foto utlånt av Walter Johansson.

av norsk statsborgerskap ved å inngå et proforma-ekteskap med *Johnny Bergersen* fra Eidsberg. Det fortelles at de hadde vært kjærester en stund, og hver gang han var på besøk på Sletner hadde Karl oppfordret dem til å gifte seg for å beskytte Ursula som fortsatt var tysk statsborger. Foreldrene til Bergersen var imot ekteskapet, men de giftet seg allikevel under krigen og ekteskapet ble oppløst etter krigen.

1950-årene og neste generasjon

I 1950-årene skjedde det mye på Sletner. Etter krigen kom det etter hvert utenlandske praktikanter til Sletner og gården kom i normal gjenge igjen. Fra Sverige kom *Ingemar Johansson* (f. 1924) som praktikant i 1950, og året etter giftet han seg med Ursula.

Waldtraut rakk så vidt å oppleve det før hun på sensommeren 1951 døde

i sin kjære hage på Sletner. Karl tok urnen med Waldtrauts aske med seg tilbake til hennes hjemsted i Malsch i Tyskland.

I bygdeboka (Frøyset 1959) står det om Nordre Sletner: «*Gården ble overdratt til Ursula Schöpflin som arv, og hennes mann Ingemar Johansson overtok gården fra nyttår 1954*».

Selv om en ny generasjon tok over, var Karl Døbelin aktivt med i driften både sent og tidlig. Det hører også med til historien at Karl og Ingemar kunne være rykende uenige om mange ting som omhandlet gårdsdriften før de etter hvert kom overens.

Utviklingen på Sletner fra midten av 1950-tallet og fremover kan betraktes som en glansperiode med stor tilstrømning av utenlandske praktikanter og stor kulturell virksomhet. Ursula og Ingemar drev

Arbeid på Sletner. Karl til venstre, Ingemar med sønnen Thomas til høyre. De to kvinnene er ukjente. Omtrent 1960. Foto utlånt av Thomas Johansson.

Familien Johansson og bestefar Karl, omtrent 1965. Foto utlånt av Thomas Johansson.

gården videre og gjorde den kjent langt utover landets grenser. Det får eventuelt bli tema i en senere artikkel.

Ursula og Ingemar fikk syv barn, og Karl ble som en bestefar for disse.

Karl Døbelin døde i 1976 og er begravet ved Eidsberg kirke. Den biodynamiske driften på Sletner ble formelt lagt ned i 2012. Gården eies fremdeles av familien.

Sluttord

Det har vært min hensikt med denne artikkelen å få fortalt den nærmest utrolige historien om hvordan Karl og Waldtraut havnet på Sletner. Det har også vært viktig å få frem hvor viktig virksomheten på Sletner har vært for det biodynamiske jordbruket i Norge. Ikke bare var gården den

første biodynamiske gården i Skandinavia (og den fjerde i verden), men Sletner har også vært en viktig institusjon gjennom flere tiår for den antroposofiske bevegelsen i Norge.

Biodynamikerne på Sletner sto for en alternativ jordbrukskultur og en mer gammeldags driftsform med hestedrift og håndmelking, som selvsagt ble sett på som avleggs og bakstreversk.

Om man ser bort fra preparatene og den oversanselige dimensjonen og betrakter den biodynamiske metoden med et pragmatisk blick, fremstår den som regenerativ og bærekraftig. I dag opplever vi en økende interesse for mer bærekraftige og klimavennlige måter å drive jordbruk på, og det skader ikke å se til fortiden for inspirasjon for veien videre.

Kilder:

- Bergem, P. (1995). *Forkynning, fellesskap, forskning: Volda lærarskule 1895–1995*. Volda: Høgskulen i Volda.
- Christensen, T. (2008). *En kulturimpuls slår rot: fra antroposofiens første tid i Norge*. Oslo: Antropos Forlag og Bokhandel.
- Christensen, T. & Granly, O. (2011). *Mot strømmen: norske antroposofer i biografiske skisser*. Oslo: Antropos Forlag og Bokhandel.
- Frøyset, H. (1959). *Bygdebok for Eidsberg og Mysen*. 1: Gårdshistorie. Mysen: Eidsberg og Mysen historielag.
- Funderud, O. (1930). *Østfold folkehøiskole i tyve år: 1910–1930*. Høgskulelaget.
- Funderud, O. (1956). *Livsproblemer og livbelysning*. Mysen: Eget forlag.
- Granstedt, A. (1989). *Økologisk landbruk*. Landbruksforlaget.
- Grepperud, E. & Mohr, E. (1985). *Biologisk-dynamisk jordbruk: innføring og praktisk veiledning*. Oslo: Dreyers Forlag.
- Glade, F. (2009). *Von den «Jungfern im Grünen»: Berufsausbildung für «höhere Töchter» in Gartenbauschulen für Frauen.*, s. 121–142. I: Hering, R. (2009). *Die Ordnung der Natur*. Hamburg University Press.
- Helle, K.E. (2016). *Karl Döbelin – fosterson på Eikenes*. Sogehefte for Askvoll kommune 2016, s. 11–14. Askvoll sognemnd.
- Losnegård, R. (2002). *Karl Friedrich Kurz – romanforfatteren og kunstmåleren ved Dalsfjorden*. Sogehefte for Askvoll kommune 2002, s. 65–70. Askvoll sognemnd.
- Ryste, I. (1960). *Volda offentlege landsgymnas: 1910–1960*.
- Schiøtz, C. (2004). *Olav Aukrust*

og antroposofien. Libra: Tidsskrift for antroposofi 3/2004, s. 68–89. Antropos Forlag og Bokhandel.

- Senje, S. (1970). *Bygdebok for Eidsberg: Bygdehistorien 1800–1940*. Mysen: Eidsberg og Mysen historielag.
- Øgaard, A. (2021). *Antroposofi for skeptikere*. Oslo: Vidarforlaget.

Aviser og blader:

- Arbeiderbladet,
- Bergens Arbeiderblad
- Indre Akershus Blad
- Indre Smaalenenes Avis
- Smaalenenes Amtstidende
- Sunnmørsposten
- Tønsberg Blad
- Øvre Smaalenene
- Departementstidende
- Herba
- Matjord

Nettsider:

- antroposofi.no
- biodynamisk.no
- biographien.kulturimpuls.org.

Opplysninger fra:

- Elisabeth Asbøll
- Walter Johansson
- Kari Eikenes Helle
- Arild Smeby
- Bjørn Trygve Kristiansen
- Per Arne Tuttoren
- Torild Thomassen Storsve
- Unni Ramberg
- Hildur Løken
- Sunniva Bilberg.

Arkiv:

- Riksarkivet (statsborgerskapssaken)
- Digitalarkivet.

Brev fra Enerhaugen

Av Helge Bergland

Indre Smaalenenes Avis gav Eidsberg historielag en skattekiste: Helge Berglands samlede historier, som ble publisert i avisen etter hvert som de ble skrevet. De ble aldri samlet og trykt i ei bok. Derfor er det en glede å ta med en hvert år i Haakon. Årets historie er en av de mest poetiske og varme tekstene hans, så nyt den langsomt. Den er gjengitt nøyaktig i det språket som han skrev den, med Kal og Karl om hverandre, den ene er bygdas Kal, den andre er mennesket Karl.

Svenske-Kal og Grønnmyrmåsan

«Sent kom våren inn mellom fjellene». Det er Bjørnson som åpner et kapittel slik i en av bonderomanene. Den kan også overføres på Sameia. Mens jordene ligger bare nere i bygda og aner vårens varme pust, ligger ennå snøen djup i Sameias skoger. Vårherre tar alt i tur og ordning. Sameia får vente. Men er ikke glemt. Det ligger mye oppriktig gudfryktighet i skogsuset der oppe.

Men omsider slepper Vårherre startsnora, og våren velter innover skoger og småbruk. En mild vind omfavner trekronene, himlen byr generøst på en regnkvett, og fra vannskillet oppi åsen begir snøvannet seg i febrilsk fart mot elver og hav.

Så kommer de jublende flokker, og man noterer i almanakk: stær, linerle og svale, sammenlikner med i fjor; sein vår i år?

Omtrent samtidig med svala kommer Svenske-Kal. En morgen høres hans dype bassrøst fra Grønnmyrmåsan, og torvstikkinga kan begynne.

*Helge Bergland med sin kone Solveig.
(Bildet utlånt av Unni Kvisler.)*

Det går liksom noen dager til akklimatisering. Bak en av de 24 torvhyttene har Karl sitt lille krypinn, ei spennende hule, hvor en guttunge på skattejakt kan komme over kandissukker, til dømes, og en glømmer barnelærdommen og er i paradiset stakket stund.

Det finnes også farlige ting i den mørke hytte, kledd med papirsekker og strie. I en krok står en flaske med dødninghode og farlige bokstaver. Denaturert sprit. Vi holder oss på betryggende avstand, og ser heller om vi har oversett en klump kandissukker.

Karl er som regel hos bestemor og får komplettert sitt kjøkkengeråd. Det er et årlig og hyggelig ritual. Og det skal ikke så mye til. En kopp, en kniv og ei skje, muligens en gaffel, en kasserolle, en tallerk, ei mugge. Stort mer trenger ikke en seiler på Sameias tundra.

Som antydnet liker Svenske-Kal en dram. For denten brukes ikke til opptenning eller mot gikt, slik enkelte sløser med den. Men ingen sameiaboer tar anstøt av at Kal er glad og synger en smule i lyse sommerkvelder. Tvert imot fører han en ny og lys tone inn i et kanskje noe alvorlig miljø. Karl er forsanger og latteranfører, latteren er hans varemerke, tatt med fra et sorgfritt vermlansk torp, til glede og vederkvedelse for alt folket.

Slik glir liksom sommeren og Kal i ett. Alle dører står åpne for den glade trubadur. Så kommer årlig byfremmen fra Bøgata i Oslo med grammofonen og ny plate: Den uheldige hornblæser. Ved siden av en uheldig hornblæser består plata kun av befriende latter, noe for bydama Marta og Svenske-Kal. Latteren hadde fullstendig tatt knekken på Sameia. Først platelatter, så Kal og Marta duetter, så barnelatter i kor, og så glir latteren også inn i de mørke og alvorlige krokene.

Og sommeren glir videre med dovne sommerskyer, høysåter og blåbærtuer. Grønmyrmåsan med sine 24 nummererte hytter får en ansiktsløftning. Trefoldige tuer står og nyter sola, og Kal tørker svette med blomstret lommeørkle. Innimellom en liten knert mot mygg og fluekaffikoking i det fri, ertesuppe en gang i uka, minst.

Så en gang på sommeren inn i Fjella for å fiske, Ertevann, forstås,

og en guttunge med for mye selskap og fiskesjau. Det blir ikke så mye fisk akkurat, men mye enetaler, latter og sang, og guttungen begynner å lengte hjem etter to-tre dager.

Omsider er sommeren på hell. Torva blir lempa inn i det nye hjem, men det haster ikke med Kal. Et par uker går til besøk og behag. Det er uutømmelige kilder å prate om, parafinlampa henger innhyllet i fantasifulle tobakksskyer, og nå kommer alle spøkelseshistoriene.

Og det er noe for unger med fantasi og mørkeskrek. Dører flyr opp på navngitte gårder, for lengst avdøde rusler omkring og forsvinner igjen, svarte hester og hvite damer synker i jord. Veien til do blir altfor lang i slike spøkelseskvelder, og selv Kals befriende latter kan ikke drive uhyggen vekk. Litt stram lukt blir det rundt husveggene, ja.

Nå ligger Grønmyrmåsan ensom og forlatt. De lykkelige hytter med hvite nummer er borte, men rundt kantene kan en i heldige år finne multer. Den vermlandske trubadur har pakket sitt instrument, gjøk og småfugler har overtatt.

Karl ble ikke noen gammel mann. Rundt de seksti, kanskje, og hans grav på Trømborg kirkegård er bortgjemt og glemt.

Men du var med og skapte glede i en lykkelig barndom. Og hva er en barndom uten Gleden?

Helge Bergland

Ulven og saueskinnet på Borgås

Av Kjell Undrum og Erling Sæther

Mange vil huske Myrseter som et vakkert turmål ved Hungervannet. Bygdekunstneren som ble kalt Ture Murehølet, bodde her med sin familie ved forrige århundreskifte. I 1904 får han sønnen Erling som hadde sterk tilknytning til stedet gjennom sitt lange liv inntil han døde i 2004.

I perioden like før og under krigen var en ikke plaget av ulv på disse kanter. Det er først rundt 1950-tallet spørsmålet blir aktuelt i nyere tid. *Erling Sæther* var en pennefører kar. Den 30. november 1999 har han et innlegg i Indre Smaalenenes Avis hvor han gjengir noen historier som han husker fra tidligere tider.

Det eneste jeg kan vite å ha felles med Erling Sæther må være at vi begge i sin tid kjente en kar som ble kalt furér Myhre. Fornavnet var Anton og furér skal ha vært en militær grad mellom sersjant og fenrik. Han bodde på det Myrås hvor Hærland skistadion er etablert i dag. Han hadde sikkert militære tanker i hodet da han snekra opp et lite skilderhus oppe ved veien, hvor han kunne stå attunder når han venta på rutebilen. Antons sønn, Oskar, bodde hjemme hos faren en periode på slutten av okkupasjonstiden. Myrseter vil også huskes som mottaksplass for hjemmefrontens flybårne forsyninger. Ennå kan huskes tung flydur lavt over tretoppene i mørke vinteretter.

Men her skal det fortelles om ulv. Vi lar Erling Sæther fortelle sin historie

ordrett. I etterkant vil det komme inn noen kommentarer.

Gamle ulvehistorier

Ulven var i gammel tid bygdefolkets fiende nummer én, og det later til at den igjen skal bli det. Jeg husker fra 1917 at «*Indre*» hadde et intervju med den 94 år gamle Johanne Tørbråten fra Hærland. Hun hadde ulvetida i frisk erindring. I den tida måtte buskapen ha følge med voksne gjeter. Det var gjerne to-tre gårder om en gjeter. På småplassene ble det sendt med en gutt eller jentunge. Og det hendte at de kunne komme gråtende hjem og fortelle at tassen hadde tatt den og den av dyra.

På Vølen i Trøgstad kom ei ku hjem med avrevet jur og tarmer på slep. Det samme hendte på Holta i Rødenes. Det var gjerne juret som var delikatessen. På en i dag nedgrodd plass i vestkanten av Borgåsen i *Hærland*, som het Guliksholtet, tok ulven en hund. – Om det heller hadde vært kua, sa kona på plassen. To dager etter tok ulven kua, og da hadde hun verken ku eller hund. Straks etter tok ulven ei kvige ved Hakatjern. Den tilhørte en Anders som bodde på det som i dag heter Åsland.

På plassen Borgås satt en jentunge på åtte år og gjette en regnværdsdag. Hun hadde et saueskinn over hodet. Før hun visste av det ble skinnet revet av henne, og en ulv dro av gårde med det. Den åtte år gamle jenta ble

forresten farmor til gamlefurér Anton Myhre, født 1858.

På Tågetorp i Rødenes tok ulven ei merr. Ulven hugg tak i svangen og det ble ei stor revne så tarmene veltet ut. Ulven løp av gårde med en tarm, det var alt den fikk av hesten. En tid etter tok ulven en folunge på gården Pytterud. På Taraldrud omkom det en hund som var ute på gårdsplassen om kvelden. En ulv kom og hunden prøvde å komme inn, men porten var stengt, og han gikk på hodet i porten og knekte nakken.

Gamle furér Myhre fortalte meg: – Det var en varm sommerdag at kona på nedre Grav i Rødenes hadde satt vogga med en reivunge i, ute i svalgangen. Mens hun drev på kjøkkenet fikk hun høre et leven ute i svalgangen. Da hun lukket opp døra sto en ulv ved vugga og katten i huset lå ved hodet på ungen og fresa mot ulven. Trolig hadde ulven jaget inn katten.

Min far hadde en tante som drev med flatbrødsteking på gårdene. Etter endt arbeidsdag måtte hun gå over et

skauholt for å komme hjem. En dag hadde hun en nærgående ulv etter seg. Hun turde ikke vende den ryggen, men gikk baklengs og hamret med kjevle og bakstefjøl. På den måten greide hun å holde ulven på avstand.

Det var så langt tilbake som i 1909 at min far gjestet gamle August Haukenes på Rømskogen. Han var en stor jeger og skogsmann. Han fortalte en ulvehistorie som ennå lever på folkemunn. Sundmannen der borte hadde en halv voksen sønn som var dyktig til å gå på den tids stokkskøyter. Han var en dag ute og trente. Kommet over mot Haukeneslandet, kom det fire ulver ut av skauen og satte etter gutten. Gutten gikk rundt i ring og manøvrerte unna etter hvert. Det var glatt fin is. For hver gang gutten svingte unna ulvene skled de bortover isen. På Haukenes så de at gutten var i livsfare, og de fløy nedover og hoia.

Ulvene var så nær at de hugg etter gutten, så nå var det kritisk.

Nå hendte det som kunne blitt det skjebnesvangre. Idet han hoppet over en ulv, ble det så stor belastning på den ene skøyta at den røk, og han hoppet på bare den ene. Men nå var Haukenesfolka kommet så nærme at ulvene ble skremt og forsvant. Det som reddet gutten var at han greide å holde seg på beina til hjelpen kom. Hadde han gått over ende hadde ulvene vært over ham med det samme.

Denne beretningen er en sannferdig hendelse som ikke har gått i glemmeboken. Jeg snakket med en rømsjing forleden, og han kunne bekrefte at hendelsen ennå er på folkemunn, og er blåst til liv igjen på grunn av ulvesituasjonen.

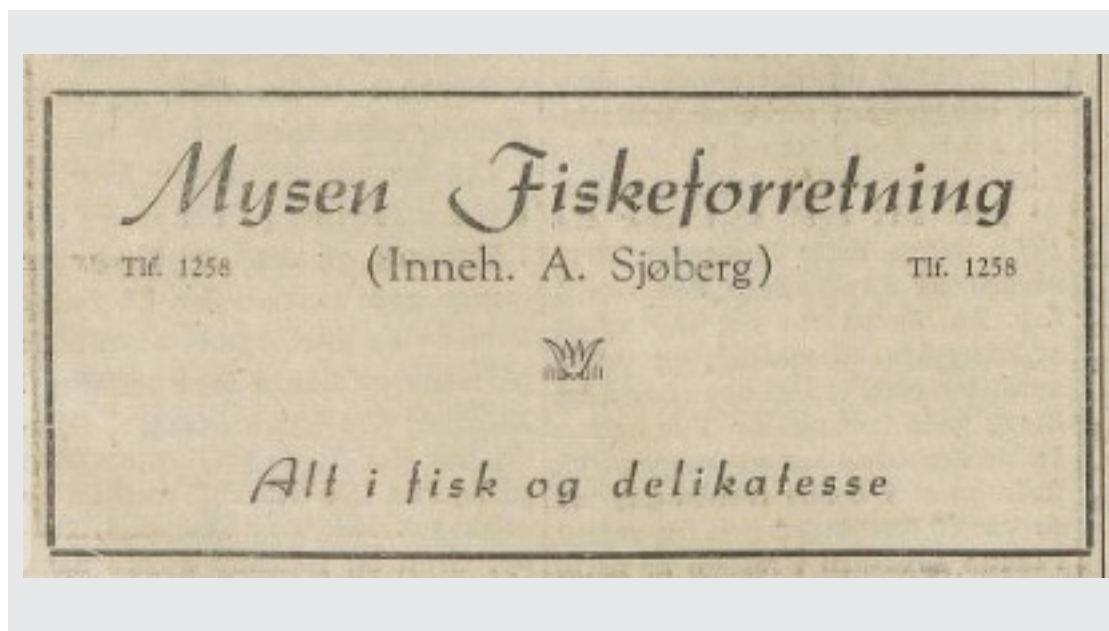
Erling Sæther

Hva Anton Myhre forteller om sine familieforhold stemmer overens med hva vi ellers har hørt fra pålitelig hold. Det fortelles at småjenta under saueskinnet skal ha vært en tante av søstrene Karoline og Hansine. En bror av søstrene ble kjent som Karl Bøkelstad.

Søstrene ble gift med to brødre som begge hadde tilknytning til Haugerud, ettersom de var sønner av Andreas Hansen som var kommet til Haugerud fra Skullerud i Høland. Hansine ble gift med Hans og Karoline med Olai.

Begge familiene ble tallrike og det er kjent at begge familiene bodde samtidig på Haugerud en periode før 1910. Naturlig nok er det her blitt en stor etterslekt.

Avstanden til småjenta under saueskinnet er stor, og relasjonen tynn, men trådene er mange.

Bryllup på Mysen nyttårsaften 1917

Av Dag Mysen

Vigselen mellom Olga Margrethe Holthe og Johannes Olavsens Wågen nyttårsaften 1917 har historisk interesse av to grunner: Først fordi det var første gang noen her i distriktet feiret bryllup på en nyttårsaften. Det var uvanlig og egentlig uhørt. Kanskje dagens trend har røtter hit? Den andre grunnen er at dette var et hastebryllup på grunn av inntrufne omstendigheter: Regjeringen hadde nettopp bråbestemt å innføre rasjonering på nær sagt alt mulig fra første januar i 1918.

Dette siste krigsåret ble et skikkelig nødsår i Norge, med prekær mangel på nesten alt, ikke minst mel til brød og bakervarer. Senere i året kom spanskesyken og slo ut nesten hele befolkningen, og mange døde eller ble merket av sykdommen resten av levetiden.

Baker Johan Holthe kunne ikke være bekjent av å lage en bugnende bryllupsfest for dattera si mens befolkningen på Mysen levde under streng rasjonering. Derfor ble bryllupet fremskutt til dagen før rasjoneringen ble satt i kraft.

Slik beskrev Olga festen for sønnen Erik en menneskealder i ettertid:

«Det var store forberedelser til bryllupsfesten. Det skulle gjøres skikkelig med mye god mat til mange gjester. Kokkekona Julie Fiskerud arbeidet fra morgen til kveld hver dag mellom jul og nyttår. Venner av mor og far, venninner av meg, og mine to søstre Asta og Amy var til stor hjelp for oss. Selv om det var mye mas og megen stri, hadde vi det sannelig

også svært morsomt. Det kunne stund i mellom være et svare leven rundt oss jentene.

Rasjoneringen begynte ikke før 1. januar og den kom som en stor overraskelse. Men det var langt fra lett å få varene vi trengte til en god, gammeldags fest. Far hadde nok av mel, sukker og smør, og også mange andre ting, og våre foreldres venner hjalp oss på alle måter.

Natten til nyttårsaften ble forretningen ryddet for disker og annet inventar. Brød- og kakehyller ble dekket med norske flagg og annen pynt. Forretningen skulle brukes som spisesal. Langbord og stoler ble satt på plass. Fra tidlig nyttårsaftens morgen var det Homstvedt som var sjefen i bryllupshuset. Han var hovmester på Grand Hotel og var en meget egenrådige herre. Han var ansvarlig for at festen gikk som smurt frem til morgensiden første nyttårsdag.

På formiddagen kom Anna Nordli for å stelle håret mitt og pynte meg. Alle roste både henne og meg da vi var ferdig. Mysen kirke ble pyntet av mine og fars søstre og venninner. De hadde hatt det nesten uanstendig morsomt, fortalte de da de kom tilbake, og jeg var full av misunnelse fordi jeg ikke hadde fått vært med.

Etter hvert som tiden for vielsen nærmet seg, var det fler og fler å se på kirkevei, og da presten H.C. Bergh kom frem til alteret, var kirken fullsatt med både gjester og mange venner og kjente som kom for å se på. Det var seks brudepiker: Mine søstre Asta og Amy, fars søstre Ragna og Agnes, Martha Løken (søster av senere redaktør Løken)

og Valborg Gulbrandsen (datter av stasjonsmesteren). Brudepikene var likt kledd og de virket meget stilige, vakre som de var alle sammen. Det var ikke vanlig med forlovere den gangen.

Mer enn hundre gjester deltok i bryllupsmiddagen og festen etterpå. Festmåltidet besto av fersk, klar suppe, fiskepudding med reker, oksestek med flere sorter grønnsaker og til dessert var det is og kaker. Det var flere taler under middagen. Foruten far som ønsket velkommen og «ga bort» bruden, husker jeg at presten Bergh talte omkring navnet Margrethe (brudens mellomnavn) som betyr perlen, og hans sammenliknet den med kjærligheten. Jeg husker at det etterpå ble sagt at Bergh hadde holdt en meget pen tale. Også din far holdt en god tale. Han takket for bruden og var behersket og rolig.

Ut over kvelden og natten ble det servert kaffe og kaker. Senere ble det satt fram et fantastisk kake- og dessertbord. Det var frukter av alle slag, både ferske og syltede, kremer og puddinger, kompotter og meget annet. De fleste dessertene var det fru Åsland som hadde laget. Slik var det å ha en far som var en dyktig baker og en fremragende conditor. Det bugnet av meget godt som var langt fra vanlig under første verdenskrig.

Ut på natten forlot ungdommen stuene i andre etasje og gikk ned i butikken som var blitt ryddet etter middagen. Der hadde de det morsomt, meget morsomt fortalte de meg etterpå. Men verken brud eller brudgom fikk lov å gå dit ned. Nå var vi voksne og hadde plikt til å være med i de voksnes selskap. Dette har jeg ofte tenkt tilbake på, full av misunnelse.

Ved fire- fem-tiden på morgenen var det alminnelig oppbrudd. Først da de siste gjestene var gått kunne din far og

jeg legge oss. Vårt værelse hadde under hele festen vært benyttet som stue.

14 av ungdommene overnattet på flatsenger på loftet over selv bakeriet. For øvrig hadde far leiet både Grand Hotel og Mysen Hotel for overnattingsgjestene.

En del av gjestene husker jeg fortsatt godt: Krosby Oppsahl og frue, Svend krosby og frue, familien Lars Larsen, din bestemor Holthes søster Kristine Torgersen, familien Ole Samaadahl, min fetter Adolf Tanum og hans kone Signe, hennes foreldre kjøpmann Åsland og frue, Rasmussen og frue som var foreldre til vår venn Ranhof, gullsmed Larssen og familie, bokhandler Arne Gimnes og frue, din bestemor Holtes hushjelp Karine Larsen, kjøpmann Jens Gundersen og frue, familien urmaker Svenneby (fire ugifte søsken i samme hus og husholdning), Petter Lund og Øystese (begge var emissærer i Kinamisjonen, nå Misjonssambandet) og Ludvig Hope (som senere ble generalsekretær i Kinamisjonen og en ruvende skikkelse under kirkens krigshistorie og i etterkrigstidens Norge). I tillegg til alle de jeg nevner her kom så den store slekten på begge sider, så langt det var mulig å få plass til dem.»

Da jeg hadde skrevet ned denne fortellingen, leste hun den igjennom og hadde ingen merknader.

Enda senere traff hun igjen en av dem som var tilskuer i kirken under vielsen, Anna Masen født Tveten. Hun minnet om at det var første gang det ble feiret bryllup på Mysen en nyttårsaften. Og hun bemerket videre: «Du var så lys, og hans så mørk! Dere var et nydelig brudepar!»

Kilder:

- Olga Wågen, født Holthe
- Erik Wågen